

Jog

történeti
szemle

1987

Olvasóink szíves tudomására hozzuk, hogy a

Jogtörténeti szemle

Budapesten az alábbi könyvesboltokban vásárolható meg:

AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT

(V. Váci utca 22.)

EGYETEMI KÖNYVESBOLT

(V. Kossuth Lajos utca 18.)

EÖTVÖS LORÁND KÖNYVESBOLT

(V. Kecskeméti utca 2.)

KÖNYVÁRUHÁZ

(VII. Rákóczi út 14.)

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT

(V. Münnich Ferenc utca 8.)

PEDAGÓGUS KÖNYVESBOLT

(V. Múzeum körút 3.)

továbbá az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi
Karának Jegyzetellátó Boltjában (Bp. V. Cukor utca 6.)
és a Magyar állam- és jogtörténeti tanszéken
(Bp. V. Egyetem tér 1–3.)

CÍMOLDALON:

Erlangeni hóhérpallos (Erlangen Stadtmuseum)
Iustitia ábrázolása hóhérpallos pengéjén (XVII. század vége)
Kühn alapján

HÁTOLDALON:

A legáltalánosabban használt büntetőeszközök a késő középkorban
Fametszet. Bambergische Halsgerichtsordnung. Mainz 1508.

Fk:dr.Földesi Tamás
Megjelent 1000 példányban
ISBN 963 419 9584 / ISSN 0237-7284
8616866 MTA Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

Jogtörténeti szemle | 2

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK KÖZLEMÉNYEI
SZERKESZTI: RÉVÉSZ T. MIHÁLY

Tanulmányok

Bellér Judit–Klima Gyula	A bírói lelkiismeret dilemmái a késő középkori jogtudományban 3
Kovács Kálmán	A jogalkotás kezdetei a felszabadult Magyarországon (1944–1946) 14
Nagyné Szegvári Katalin	Állástalan diplomások a nagy gazdasági válság idején Magyarországon 23
Pomogyi László	A cigánykérdés és vármegyei rendezési kísérletek a dualizmus korában Magyarországon 33
Pritz Pál	Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944) 45
Varga Csaba	A jog mint történelem 65

Közlemények

Pandula Attila	A hóhérpallos 74

Dokumentumok, források

Cikkelyek, melyeket István király esküvéssel fogadott	85
Báthori István választási feltételei	90
XVIII–XIX. századi magyar országgyűlések ikonográfiai ábrázolásai	91

Társasági élet

Ünnepi ülés Eckhart Ferenc születésének 100. évfordulóján 94
Rácz Lajos kandidátusi értekezésének védeése 97
Fejedelmi találkozó Visegrádon 99

Jogtörténeti arcképcsarnok

Both Ödön (1924–1985) 102
Csizmadia Andor (1910–1985) 104

Literatur

Mária T. Szabó	Vergleichende Rechtsgeschichte	107
Gábor Hamza	Elemér Pólay septuagenarius	110
Barna Mezey	Traktat über die Macht	121
Lajos Rácz	Wahlgerichtsbarkeit	125
Attila Horváth	Hexen in Ungarn	134
István Stipta	Ein Historikerband aus Rechtsgeschichtlicher sicht	13

Research Report 139

Inhalt 142

Contents 144

Sommaire 146

A Jogtörténeti Szemle 1986/2. számának szerzői 148

Tanulmányok

BELLÉR JUDIT–KLIMA GYULA

A BÍRÓI LELKIISMERET DILEMMÁI A KÉSŐ KÖZÉPKORI JOGTUDOMÁNYBAN

*„Melius enim est decem nocentes
absolvi quam unum innocentem
damnari.” (Leonardus Lessius)**

„... az *ököljog* kora elnevezés a valóságot fedi a hűbériség egész tartama alatt ... A kiszákmányolás elleni harc fokozódásával mind kegyetlenebbé válik a büntetőbíráskodás, a büntetések is, az eljárás is. A halálbüntetések különböző neveit előzetes csonkításokkal szigorítják, a kerékbetört embert hosszú ideig hagyják nyilvánosan kínlódní. ... A kínvallatás után az eljárásról a bíróság előtt újra referál az előadó bíró a leírt módon. Ha megtörtént a beismerés, de esetleg enélkül is, a bíróság meghozza a halálos ítéletet. Elrendelheti a bíróság, hogy kivégzés előtt újabb kínvallatás (*question préalable*) alá kerüljön a vádlott a bűntársai megnevezése végett. A kivégzés módja felségsértés, árulás esetén négyfelé tépés lehet, más súlyos cselekményeknél kerékbetörés, súlyos istenkáromlásra, eretnekségre, templomgyalázásra, varázslásra máglya, csábításra, szolga házi lopására, csalárd bukásra akasztás. Nemesek büntetése kerékbetörés, akasztás helyett lefejezés. Különböző meggyalázó mellékbüntetéseket, testcsonkításokat is alkalmaznak. Ez a francia abszolutizmus alatti feudális inkvizíciós eljárás és büntetési rendszer elvileg és lényegileg azonos a feudalizmus válságkorszakának minden országbeli büntető igazságszolgáltatási rendszerével. A hűbéri rendszer, az uralkodói önkény és az egyház elleni támadások elhárítására az abszolút hatalom az elrettentés legerősebb eszközeit fejlesztette ki a titkos kutató eljárásban, az ezzel szorosan összefüggő törvényes bizonyítási elméletben és kínvallató rendszerben, valamint a kegyetlen büntetésekben. A feudális bíráskodás jellemzéséhez hozzátartozik a bírák befolyásolása és korrupciója. A tisztsége felhasználásával meggazdagodó vagy magas méltóságra kapaszkodó bíró ugyanúgy velejárója a hűbéri rendszernek, mint a lovagi útonállások és a középkori egyházi hamisítások.”¹

Úgy véljük, a fenti sorok markáns kifejezését nyújtják ama mind laikus, mind szakmai körökben elterjedt középkorképnek, melynek megfelelően ez a korszak csak a sötétség, butaság, babona, kegyetlenség, erőszak és hasonlók fogalmaival jellemezhető.

* „Jobb ugyanis tíz bűnöst fölmenteni, mint egy ártatlant elítélni.”

E képbe tökéletesen illeszkedik a feudális bíróság jellemzése, mint egy olyan „törvénszéke”, amely legfőljebb annyiban különbözött egy mézsárszéktől, hogy itt még kegyetlenkedtek is.

A jelen tanulmányban nem lehet célunk ennek a középkorképnek, vagy akár a fenti leírásnak a megvitatása. Mindössze arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy ha a fenti leírás, ill. az azt támogató középkorkép kimeríti a valóságot, akkor aligha magyarázható a későközépkor jogtudósainak az az aggályossága amellyel fölvetették a kérdést:

A bírónak vajon privát vagy publikus tudása alapján kell-e hozni ítéletét?

A kérdés fölvetése előfeltételezi a megkülönböztetést a bíró privát és publikus tudása között. A bíró publikus tudása az a tudás, amelyet a per folyamán, publikus keretek között, a vallomásokból, bizonyítékokból, eskütelekekből stb. mint bíró szerez. A bíró privát tudása az, amelyet mint privát személy, szeme, füle, egyéb érzékei révén szerez.

Ennek föltevésével a bíró privát és publikus tudása között kétféle esetben támadhat konfliktus. Az egyik eset az, ha a bíró a publikusan ártatlannak találtatott vádlottat *privatim* bűnösnek tudja, a másik ennek fordítottja, ha a publikusan bűnösnek talált vádlottat *privatim* ártatlannak tudja.

Az első eset megítélésében egy dologban *minden* középkori jogtudós egyetemesen egyetértett: az alsóbb fokú bíró privát tudása alapján nem ítélni el a vádlottat. Így pl. Schmier, Lessius, Covarruvias, Haunoldus, Besoldus, hogy csak pár nevet említsünk.² Az idevonatkozó legfőbb argumentumot a Deuteron.17. (Mózes V.17.6.) szolgáltatja: „Két vagy három tanú szavára haljon a halálravaló. De senki ne haljon egy tanú szavára.”³ A bíró viszont csak egy személy, így tanúságtétele nem elégséges az ítélethez. A másik legfontosabb hivatkozás a Kánonjogból való: „A bűnügyet tárgyaló bíró nem hozhat főbenjáró ítéletet, mielőtt a vádlott magát bűnösnek vallotta, vagy a bűnösségét hiteles tanúk bizonyították volna.”⁴

Minthogy a fenti alapelvekkel ellentétesen az alsóbb fokon ítélező bíró nem rendelkezhet, ezért nyilvánvaló, hogy pusztán privát tudása alapján elmarasztaló ítéletet nem hozhat. Ehhez hozzáteszi még Werbőczy, hogy viszont a bírói székben ülő bíró, ha észreveszi, hogy valaki a szeme láttára követ el vétséget, azt rögtön elítélheti, éppúgy, mintha tanúk győzték volna meg, hiszen inkább bizonyítja a vétkességet a tény nyilvánvalósága, mint egy tanúvallomás.⁵ „És ezt tesszük általában, mikor a bíróság megsértését azonnyomban büntetjük” – fűzi hozzá a Werbőczy szavait értelmező Szegedi János, XVIII. századi jezsuita jogtudós. „Ha viszont a bíró nincs a bírói székben – folytatja Szegedi – hanem a bíróság ablakából vagy máshonnan lát pl. emberölést, melyet nem visznek bíróság elé, vagy odavíve nem bizonyítanak, akkor a bíró a vádlottat nem büntetheti fővesztéssel, sőt kínvallatásnak sem vetheti alá az igazság kicsikarására. A bíró ui. a bírói székben ülve hivatalos személy (persona publica), a bírói széken kívül viszont magánszemély (persona privata), s ennek megfelelően tudása is hivatalos, ill. privát tudás.”⁶

Az alsóbb fokon ítélező bíró tehát *mint bíró* privát személyként szerzett tudását

semmiképpen nem használhatja föl a vádlott ellen. Ebben egyetértett minden jogtudós. Eltérték azonban a vélemények a legfelső bíró tekintetében.

Néhányan azt állították, hogy a legfelső bíró szabadon ítélkezhet pusztán saját tudása alapján is, így Covarruvias, Cynus, Bartolus, Albericus és Felinus.⁷

A fejedelem ui., szemben az alsóbb fokon ítélkező bírakkal kivonhatja magát ama törvény alól, hogy az ítéletet a peranyag alapján (*secundum allegata et probata*) kell hozni, mivel ez nem a természetjog, hanem csak a pozitív jog körébe eső törvény, a pozitív jog viszont alá van vetve az uralkodó hatalmának.

Továbbá a fejedelemnek legalább annyira hinni kell, mint két vagy három tanúnak, márpedig ily módon a Fejedelem saját tudása egyenértékű a publikus udással, amely két vagy három tanútól szerezhető.

Leonardus Lessius, a XVI–XVII. század fordulóján élt jezsuita jogtudós azonban másokkal, így Cajetanusszal, Navarusszal, Sotusszal és Aquinói Szent Tamással egyetemben azt állítja, hogy a fejedelem sem ítélkezhet csupán saját tudása alapján.⁸ Mindenekelőtt Szent Tamást idézi, aki azt mondja, hogy „ugyanaz az ember nem lehet egyszerre vádló, bíró és tanú”.⁹ Ezután Lessius a következőképpen érvel:

Amit a bíró látott, publikusan nem bizonyított, s így a vádlottnak joga van azt a törvényszéken tagadni. Ha ui. ezt a jogát valaki tőle megvonná, elvenné tőle a jogos védekezés lehetőségét, s így igazságtalanul járna el. De éppen ez történnék, ha ebben az esetben a bíró a saját tudása alapján ítélkezhetnék.

A bíró, miként publikus hatalommal, úgy publikus tudása alapján kell hogy ítélkezzék, a publikus cselekedetnek ui. csak publikus hatalom, tudás és akarat lehet az alapja.

Az, hogy az ítéletet a publikus tudás alapján kell hozni, nem a pozitív joghoz, hanem a népek jogához (*jus gentium*) tartozik, ez az feltétel ugyanis amellyel az ítélkezés jogát minden nép a vezetőire, így a fejedelemre is ráruházza. E feltétel nélkül a fejedelem hatalma nyilvánvalóan tirannikus hatalom lenne. És ezáltal nyilvánvaló a válasz az első ellenérvre.

A másodikra Lessius válasza az, hogy lehetséges, hogy a fejedelem tanúsága egyenértékű több alattvalóéval, de csak olyan ügyekben, amelyek közvetlenül a fejedelem jogkörébe tartoznak, mint pl. az örökösödési ügyek, amelyekben viszont nem forog kockán valakinek az élete vagy testi épsége, a fejedelem ugyanis nem rendelkezik tirannikus joggal alattvalói élete és testi épsége fölött.

Ez volt azonban az a kérdés, amely körül kevesebb vita dúlt. A jogtudósok általában egyetértettek abban, hogy a bíró főbenjáró esetben pusztán saját tudása alapján, publikus tudása ellenére nem hozhat elmarasztaló ítéletet.

A vitatottabb kérdés az volt, hogy a bírónak publikus tudása alapján, saját tudása ellenére lehetősége, illetve kötelessége-e elmarasztaló ítéletet hozni.

E kérdéssel kapcsolatban három fő álláspont alakult ki. A különböző álláspontok képviselői azonban, miként arról Szegedi János beszámol, két dologban egyetemesen egyetértettek. Először is abban, „hogy a bírónak minden eszközt meg kell ragadnia, s minden erejével törekednie kell, hogy az általa privatim ártatlannak tudott vádlottat fölmenthesse. (...) Az effajta eszközök pedig különfélék: pl. a tanúk és bizonyítékok ismételt és alaposabb megvizsgálása, kikérdeztetvé a hely, idő, részletes körül-

ményei, hogy ezáltal lelepleződjék a tanúvallomások hamissága; az ártatlannak a börtönből titkon való kieresztése, ha ez botránytól mentesen lehetséges” — ezt az eszközt egyébként Lessius is megengedi saját felsorolásában — „az ügynek magasabb bíróhoz való átutalása, s tanúvallomás tétele a vádlott magánemberként felismert ártatlanságáról, illetve a vádlott fölmentése az abszolút hatalom jogán, ha a bíró legfelső bíró, mint a pápa, a király vagy a császár”. Werbőczy ráadásul azt mondja, hogy a legfelső bíró kötelezve is van a felmentő ítéletre.

Egyetértettek a jogtudósok másodszor abban, hogy — ismét Szegedit idézve — „ha ezekkel és más eszközökkel nem megy semmire, akkor az alsóbb fokon ítélkező bíró az effajta vádlottat nem mentheti fel ítéletével, mivel az ítéletet a hivatalos tudás, nem pedig a privát tudás alapján kell hozni”.¹⁰

Ezek feltevésével tehát a három különböző álláspont a fölvetett kérdésben a következő volt.

1. A bíró nem ítélheti el azt, akit *privatim* bizonyosan ártatlannak tud. Ezt vallotta pl. Abbas, König, Schmier, Besoldus.

2. A bírónak lehetősége és kötelessége ítéletét a peranyag alapján hozni, bármilyen ügyben, elítélvén akár az ártatlant is, ha az publikusan vétkesnek bizonyul, s nincs eszköz a fölmentésére. Így vélekedett pl. Szent Tamás, Covarruvias, Sanchez, Clarus, Azor, Dicastillo, Werbőczy.

3. A bíró polgári peres ügyekben és kisebb bűnvádi ügyekben, ahol a vádlott élete és testi épsége nem forog kockán, hozhat privát tudásával ellenkező ítéletet a peranyag alapján. De nem teheti meg ezt a nagyobb bűnvádi ügyekben. Ilyen esetben, ha nem képes elhárítani az ártatlan elítélését, inkább le kell mondania tisztéről, hogysem az ártatlant elítélje. Ezen a véleményem volt pl. Lessius, Layman, Lugo, Haunoldus, Prihing, Reissenstuel, Schmalzgrueber, Szegedi.

Az első álláspont szenvedélyes védelmezője, Franz Schmier, XVIII. századi bencés jogtudós, a következőképpen érvelt.¹¹

A bíró nem ítélheti el igazságosan azt, akire *ténylegesen* nem bizonyosodott rá a bűnössége, mivel, miként a Kánonjogban áll: „Igazságtalanul ítéltetik el az, aki az örök Bíró ítélőszéke előtt nem bűnös.”¹² De aki valójában ártatlan, arra *ténylegesen* nem bizonyítható a bűnösség. Tehát csak igazságtalanul lehetne elítélni.

Másodszor az isteni és a természetjoggal ellenkező ítéletet az igazságtalanság tudatában nem lehet végrehajtani, ill. végrehajtatni.¹³ A Kánon-jogban például az áll, hogy az a nő, aki bizonyosan tudja, hogy házassága consummációjának legális akadálya van, de ezt bizonyítani nem tudja, inkább el kell hogy viselje a hátrányos következményeket (censuras), hogysem a férfival háljon.¹⁴ De ugyanígy, a bíró által az igazságtalanság tudatában hozott ítélet szemben áll az isteni és a természetjoggal. Tehát nem lehet végrehajtásra kiadni. Ugyanerre a példára hivatkozik — az egyébként a harmadik véleményt valló — Szegedi János is: „mivel az ártatlant megölni nem kevésbé rossz, mint valakinek más asszonyát testileg magáévá tennie, márpedig semmiképp sem megengedett valakinek más asszonyát magáévá tennie, akiről *privatim* bizonyosan tudja hogy a másé, akkor sem, ha hiteles tanúk bizonyítják, hogy az övé, s házasságuk érvényességét bíró is kihirdeti, ezért az ártatlant sem lehet megölni, akiről a

bíró privatim tudja, hogy ártatlan, akkor sem, ha a vallomások a bűnösségét bizonyítják".¹⁵

Schmier harmadik fő érve a következő: A bírónak saját lelkiismerete szerint kell ítélnie, nem pedig másoké szerint. Ellenkező esetben ui. inkább azok ítélnének, akiknek a véleményét követi, semmint ő. „De nem a saját lelkiismerete szerint ítélik, amikor saját lelkiismerete parancsa ellenére a mások parancsát követi.”¹⁶

Tehát saját lelkiismeretének parancsa ellenére nem ítélni el az ártatlant.¹⁷ Továbbá a Szentírás is ezt írja elő a bírónak: „Ne menj a sokaság után hogy gonoszat cselekedj, és peres ügyben se nyugodj bele a sokaság szavába, hogy eltérj az igazságtól.”¹⁸ Ezzel szemben a második álláspont alapja:

1. A bírónak minden esetben mint publikus személynek, s nem mint privát személynek kell ítélnie. Tehát ebben az esetben is publikus tudása alapján kell hoznia ítéletét. Diego Covarruvias y Leyva, II. Fülöp spanyol király tanácsadója, kora híres jogtudósa ezt így fogalmazza meg. „A bíró publikus autoritással tevékenykedik, s annak alapján ítél. Ezért szükséges, hogy a peres ügyek eldöntésében publikus tudását használja, és hogy annak adjon hitelt, ami számára, mint publikus személy, mint bíró számára ismeretes, nem pedig annak, ami számára, mint privát személy számára nyilvánvaló; ez a tudás ui. nem a bíróhoz tartozik, akinek a publikus dokumentumokból kell ítélnie.”¹⁹

2. Ha a bíró a privát tudására hallgathatna, akkor ez oda vezetne, hogy mód nyílnék az igazságszolgáltatás rendjének fölborítására, arra, hogy a bíró teljesen önkényesen hozza ítéleteit.

3. Az ártatlant elítélő bíró nem is bűnös az ártatlan elveszejtésében, mert ítéletével ő csak a törvénykezés rendjét védi, s ennek az ártatlan csak mintegy járulékosan esik áldozatul; éppúgy mint ahogy nem bűnös az, aki jogos önvédelemből embert öl, hiszen ő csak saját magát védi, s e védekezésnek csak mintegy járulékosan, szándékán kívül esik áldozatul a támadó.

Az álláspont lényege tehát az, hogy éles különbséget téve a bíró privát és publikus személye között, a publikus személy tevékenységének egyedüli normájaként a publikus személy kötelezettségeit fogadja el, s így a privát személyt morálisan fölmenthetőnek tartja a publikus személy kötelezettségei alapján. Itt érdemes észrevennünk, hogy mind a mai napig, bárki, aki valamilyen funkcióban ugyan „tökéletesen szabályosan” eljárva valami morálisan elítélhetőt követ el, pontosan erre hivatkozik, hogy ti. mint publikus személy szabály szerint járt el, s mint ilyennek, *ki lehet, sőt, ki is kell* kapcsolnia privát lelkiismeretét. („Parancsra tettem”, „Ezt írja elő a szabályzat” stb.) Lessius finoman disztíngvál ezzel az állásponttal kapcsolatban: „Azt mondom *először*, hogy ez az álláspont *probabilis* (hihető, valószínű, helyeslésre méltó), mivel igen sok, igen tudós képviselője van, akiknek az auktoritása egy álláspontot probabilissá és biztonságossá tesz. Azt mondom viszont *másodszor*, hogy az ellentétes álláspont mindazonáltal igazabbnak (verior) tűnik, mely szerint a bíró az ilyen ártatlant semmi módon nem ítélni el, hanem inkább hivataláról kell lemondania, akkor is, ha ezzel a vádlottnak semmit sem használ.”²⁰

Lessius aki maga a harmadik álláspontot vallja, a második állásponttal szemben mindezekelőtt azt igyekszik kimutatni, hogy a bírót a publikus személy hivatalos kötele-

zettségei *nem mentik föl* a privát személy morális kötelezettségei alól: „Emberi auktoritással direkte és szándékosan megölni az ártatlant a dolog természetéből eredően bűn (est intrinsece malum) éppúgy, mint más asszonyával hálni. Tehát miként nem teljesítheted házastársi kötelességedet ezzel az asszonnal szemben, akiről bizonyosan tudod, hogy nem a feleséged, akkor sem, ha ezerszeresen bizonyítják is, hogy a tiéd, ugyanígy, nem ítéld valakit halálra, akiről tudod, hogy bűntelen. És nem szól ez ellen, hogy bizonyítják a bűnösségét, mert ez semmit sem von le az ártatlanságából.”²⁴

Azt pedig, hogy a dolog természetéből adódóan bűn (per se malum) az ártatlant elítélni, a következőkkel bizonyítja: „Először is bűn valakit auktoritás nélkül megfosztani az életétől. De a bíró semmiféle auktoritással nem rendelkezik az ártatlan élete fölé, mivel az egyedül Istennek van alávetve. Tehát ha a bíró ezt elveszi, az bűn.

Ha a bíró rendelkezik az ártatlan elítélésének ezen auktoritásával, úgy ezzel ő a közösség java érdekében rendelkezik (id ei concessum est propter bonum Reipublicae); de nincs az a közjó, akkor sem, ha a közösség közvetlen veszélyben forog, amelynek érdekében megengedett lenne direkte megölni az ártatlant (ob nullo Reipublicae bono, etsi in proximo periculo versetur, licet directe innocentem occidere). Tehát még kevésbé szabad amiatt a távolabbi veszély miatt, amelyet más módon is el lehet hárítani.”²²

Ez a bizonyos „távolabbi veszély” az, amire a második álláspont képviselői hivatkoztak, a törvénykezés rendjének fölborítása.

De Lessiusnak vannak érvei a második álláspont támasztékainak közvetlen lerombolására is.

Így az álláspont alapját képező érvel szemben ezt mondja:

„A természetes ész azért parancsolja a bírónak, hogy a peranyag alapján szerzett publikus tudását kövesse, hogy túl könnyen ne tévedjen, s ítéletében le ne térjen az igazság útjáról. Ez ui. az értelme ennek a törvénynek és kötelezettségnek. Ezért, ha teljességgel evidens számára, hogy a peranyag alapján csak igazságtalan ítéletet hozhat, akkor a bírónak nem kell és nem szabad annak alapján ítéleznie. Egyetlen törvényt sem kell ui. szolgai módon megtartani, ha betartásából a törvény szándékával és céljával ellentétes dolog származnék.”²³

Hogy az olvasót végképp elborzassza az álláspont esetleges következményeitől, Lessius még a következő érvel is él: „Megtörténhet, hogy többek konspirációjára egy egész kolostort bevádolnak, és többen tanúskodnak hazaárulásról, bálványimádásról, szodomiáról és hasonló förtelmes bűnökről, de a bíró bizonyosan tudja, hogy a szerzetesek ártatlanok. Ki ne rettenne vissza azt mondani, hogy a bírónak ebben az esetben lehetősége és kötelessége ezeket az ártatlan, szentéletű férfiakat lovakkal széttépetnie vagy megégettetnie az elvetemültek rágalmai és fenyegetései hatására?”²⁴

A második álláspont mellett szóló második érvel szemben a másik két álláspont képviselői először is arra hívják föl a figyelmet, hogy az igazságszolgáltatás elferdítésének sokkal nagyobb veszélyét rejt magában az első álláspont, miként azt Lessius iménti példája is mutatja. De ehhez hozzáteszi még Szegedi: „egyébként sem fenyeget ez a veszély (ti. a törvénykezés rendjének fölborítása), mivel a bírónak sem kell hitelt adni, aki a publikusan bűnösnek bizonyult vádlottat nyilvánosan (in foro externo) ártatlannak mondja, hacsak ezt nem bizonyítja; sőt, inkább büntetést érdemelne az ítélezés rendjének figyelmen kívül hagyásáért. Ezért nem is teszi ki magát ennek a veszély-

nek, hacsak lelkiismerete erre nem ösztökéli. Ily módon amíg ezen álláspont védelmezői nem bizonyítják, hogy Isten erre az esetre is hatalmat adott a bírónak, hogy elvegye az ember életét, addig erre is vonatkozik a tiltó parancsolat: Ne ölj!"²⁵

Hozzáfűzhetjük még ehhez, hogy a másik két álláspont képviselői nem is azt mondták, hogy a bíró ilyen esetben *fölmentheti*, hanem csak azt, hogy *nem ítélheti el* a vádlottat. Tehát, mivel a törvénykezés rendjének megtartása érdekében föl nem mentheti, de morális kötelessége miatt el sem ítélheti a vádlottat, ezért abszolúte nem ítélhet, azaz le kell mondania tisztéről. A törvénykezés rendjét tehát nem fenyegeti veszély, mert a bíró nem ítél önkényesen, de ily módon nem ítél a morális parancs ellenére sem, mert nem ítél egyáltalán.

A harmadik érveléssel kapcsolatban Lessius először is azt állítja, hogy az adott esetben a törvénykezés rendjének védelme nem valami különböző dolog az ártatlan megölésétől, sőt a bíró ez esetben *éppen azt tartja*, hogy a vádlott elítélése az, ami a törvénykezés rendjét megőrzi. Ezért, ebben az esetben direkt szándéka a törvénykezés rendjének megőrzésére *egybeesik* azzal a szándékkal, hogy az ártatlant kivégeztesse. A bíró tehát ebben az esetben direkte és szándékosan öl, s így – szemben a második álláspont képviselőinek állításával – bűnös.

Itt talán érdemes megjegyeznünk, hogy Lessius ellenvetésének korrektsége azon múlik, hogy a bíró *azt tartja*, hogy az adott esetben a törvénykezés rendjének fönntartása azonos (vagy szükségszerűen összekapcsolt) a vádlott megölésével (ill. halálraítélésével).

Az eredeti, egyébként Cajetanustól származó érv²⁶ alapja ui.: lehetséges, hogy szándékunkban álljon megtenni valamit, és ugyanakkor ne álljon szándékunkban megtenni valamit, ami pedig valójában azonos (ill. szükségszerűen összekapcsolt) az előzővel. Így pl. Oidipusznak szándékában állt feleségül venni Iokasztét, de nem állt szándékában feleségül venni az anyját, jóllehet Iokaszté Oidipusz anyja volt. Ez viszont csak azért volt lehetséges, mert Oidipusz *nem tudta* Iokasztéről, hogy az anyja. Ha Oidipusz *tudta volna*, hogy Iokaszté azonos az anyjával, akkor már nem akarkhatta volna feleségül venni, anélkül, hogy az anyját akarta volna feleségül venni.

Cajetanus tehát arra hivatkozik, hogy noha az ártatlan elítélése az adott esetben azonos a törvénykezés rendjének megőrzésével, mégis, a bíró számára lehetséges, hogy csak a törvénykezés rendjét akarja megőrizni, de ne akarja az ártatlan halálát, s így nem bűnös az ártatlan halálában, éppúgy, mint aki csak saját magát akarja megvédeni, s eközben mégis, szándékán kívül, megöli támadóját.

Lessius viszont arra hívja föl a figyelmet, hogy ez a kibúvó csak akkor lenne alkalmazható, ha a bíró *nem lenne tudatában* annak, hogy a törvénykezés rendjének megőrzése az adott esetben azonos (ill. szükségszerűen összekapcsolt) a vádlott elítélésével, de ebben az esetben ez kizárt, hiszen a bíró éppen *a vádlott elítélésével véli a törvénykezés rendjét fönntartani*. Jelentősége miatt idézzük itt teljes terjedelmében Lessius érvelését:

„A törvénykezés rendjét és a köz javát szolgálni ebben az esetben nem valami különböző dolog ennek az embernek a megölésétől. Mert a törvénykezés rendjének megőrzését a bíró épp ennek az embernek a megölésével célozza, sőt ez esetben ennek az embernek az elítélését és megölését tartja a törvényszéki rend és ennek révén a közjó

megőrzésének. A példa pedig részben nekünk kedvez; aki ui. magát védi, annak direkt szándékában áll a másiknak legalább súlyos megsebzése (ha másképp nem tud magán segíteni) mint olyasvalami, ami szükséges a saját életének megvédéséhez. Ezért, ha a bírónak ugyanezen a módon áll szándékában az ártatlan elveszejtése vagy megcsonkítása, akkor nem mondható róla, hogy az csak járulékosan és indirekte áll szándékában.

Add hozzá ehhez, hogy kisebb összefüggés van a támadó megölése és a védekező életének megőrzése, mint az ártatlan megölése és a törvényszéki rend megőrzése között, mivel az ártatlan elítélését és megölését formálisan azonosnak veszik a közjó megőrzésével. És ezekhez add még hozzá azt is, hogy amikor a bíró a peranyag alapján elítéli a bűnöst, akiről nem tud semmi ellenkezőt, akkor a bírónak direkte szándékában áll őt életétől megfosztani mivel a bűnösség rábizonyosodott. Tehát hasonlóképpen, amikor az ártatlant veszejti el, őt is direkte szándékozik az élettől megfosztani, mivel a bűnösség rábizonyított. Igazán nem látom, hogyan képzelheti valaki, hogy a bírónak, aki halálra ítéli és elrendeli a megölését, valójában nem áll szándékában az ő elveszejtése, csak járulékosan. Nem számít ui. hogy vonakodva és fájdalommal teszi, mert mindent megfontolva, abszolúte akarja és teszi.”²⁷

Az általa privatim ártatlannak tudott vádlottat elítélő bíró tehát bűnös; mivel tette, az ártatlan megölése önmagában bűn, és a hivatalgyakorlás kötelezettségei, *miel a bíró privatim tudatában van annak*, hogy amit tesz az nem más, mint egy ártatlan megölése, nem adnak számára morális felmentést. Hozzátehetjük még ehhez, hogy *mutatis mutandis* ugyanez a gondolatmenet alkalmazható *minden* hivatalos személyre: a hivatalgyakorlás „szabályszerű” volta tehát nem ad fölmentést egyetlen hivatalos személy hivatalában elkövetett morális vétkére sem.

A Lessius gondolatmenetét híven követő (sőt helyenként szó szerint idéző) Schmier még hozzáfűzi:

„Ehhez járul még, hogy így igazán könnyű lenne fölmenteni Pilátust, hogy Krisztust, a legártatlanabb bárányt, csak indirekte, s így igazságosan ölette meg: mivel ezzel csak a lázongást akarta lecsendesíteni, és az Isten-Embert zajongva keresztre feszíteni akaró tömegnek csak azért adta át Krisztust, mert mindegyik bűnöst kiáltott; de nem hiszem, hogy ezt akár egyetlen egyházatya is jóváhagyná, akik közül Szent Ágoston nem átalotta Pilátust emberöléssel vádolni.”²⁸

Lessius érvei tehát arra mutatnak rá, hogy a hivatalát gyakorló személy, bármennyire hivatalos személy is, egyúttal morális személy is, és így a hivatalgyakorlás kötelezettségei nem nyújthatnak morális kibúvót számára.

Itt viszont ismét eszünkbe kell idéznünk, hogy a második álláspont képviselői határozottan előfeltételezték a bíró abszolút jóindulatát és azt, hogy minden elképzelhető megtesz az ártatlan fölmentése érdekében. Mégis, a második álláspont a késő középkorban (XVI–XVIII. sz.) – noha ekkoriban is voltak tekintélyes képviselői, mindenekelőtt Spanyolországban, Covarruvias és tanítványai – úgy tűnik veszített korábbi tekintélyéből, s a jogtudósokat inkább az osztotta meg a kérdésben, hogy a privatim ártatlannak tudott vádlott elítélésének tilalma csak a főbenjáró ügyekre vonatkozzék-e vagy pedig minden peres ügyre egyaránt.

A harmadik vélemény alapja ebben a kérdésben az volt, hogy a közösségnek joga

van a mulandó javak elvételére, noha nincs joga az ártatlan életének vagy testi épségének elvételére.

Szegedi ezt röviden így foglalja össze: „A közösségnek joga van (...) a közjó érdekében a mulandó javak elvételére, s így az ártatlannak is el kell viselnie valamely enyhe büntetést, ha a közjó úgy kívánja, de nincs joga az ártatlan életére, s ennek sem kötelessége akarata ellenére életétől megválni stb., s ezért a közjó érdekében megtörténhet, nehogy az ítélkezés rendje megzavartassék, hogy valakinek ártatlanul kell elszenvednie valaminő viszontagságot, de nem olyan dologban, amely fölött a közösség nem rendelkezhetik.”²⁹

Abban viszont mind az első, mind a harmadik vélemény képviselői egyetértettek, hogy az általa privatim ártatlannak tudott vádlottat a bíró főbenjáró büntetéssel nem sújthatja, mert ellenkező esetben ő maga követ el bűnt.

Nos, úgy véljük, nem tévedünk ha megállapítjuk, hogy a vita áttekintéséből kibontakozó kép sok tekintetben éles ellentétben áll a bevezetőben idézett leírás festette képpel. Mint mondtuk, e tanulmányban nem lehetett célunk a leírás megvitatása, de nem volt célunk az sem, hogy az egyik egyoldalú középkorképet kicseréljünk egy mássikkal: nem volt célunk, hogy a korrupt és kegyetlen, „osztályelnyomó” feudális bírák helyébe csupa isten- és emberszeretettől áthatott szentet ültessünk.

E tanulmányban mindössze arra vállalkoztunk, hogy ezt az általunk mind jogtörténeti, mind pedig morál- és jogfilozófiai szempontból jelentősnek ítélt vitát legalább főbb vonalaiban bemutassuk, a mai olvasó számára, amennyire lehet, elevenné tegyük, s ezáltal rámutassunk, hogy a középkor jogtörténetének értékelésekor, a minden értelemben *civilizált* ember szörnyülködése közepette nem árt, ha észben tartjuk a Bibó István által a következőképpen megfogalmazott gondolatokat: (a klerikus értelmiség és a feudális urak együttműködésében) „amennyit a királyok megszelídültek, annyit rontott a klerikusokon a hatalomban való részvétel, de (ez az együttműködés) együttvéve mégis a hatalomnak egy olyan mértékű erkölcsi átítatódását eredményezte, ami – mondhatjuk, hogy már az európai társadalomfejlődés középkori szakaszában is, különösen pedig az újkoriban – nagyobb volt annál, mint amennyit bármelyik más kísérlet a világban el tudott érni a hatalomgyakorlás moralizálása terén. Az európai hatalomgyakorlás szörnyűségeivel szemben való szemrehányásainkban ezt sokszor el szoktuk felejtetni, hogy azért hányjuk szemre az európai hatalomgyakorlásnak a maga szörnyűségeit, mert pontosan ennek az európai hatalomgyakorlásnak az aránylag magas erkölcsi mércéit szoktuk meg, és egyáltalán el tudjuk képzelni, hogy a hatalomgyakorlással szemben magas erkölcsi mércét lehet alkalmazni, ami (például) közel-keleti hatalomgyakorlásoknál föl sem vetődik.”³⁰

Jegyzetek

1 Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Szerk. *Sarlós Márton*. Bp. 1957. 66–72. – Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Szerk. *Horváth Pál*. Bp. 1984. 68–73.

2 A jelen tanulmányban említett jogtudósokról az olvasó részletesebb felvilágosítást kaphat a *New Catholic Encyclopedia* (Washington, 1967.) vonatkozó szócikkei alapján.

- 3 „In ore duorum aut trium testium peribit qui interficietur. Nemo occidatur uno contra se dicente testimonium.” Biblia Sacra Vulgatae Editionis. Ratisbonae, MDCCCLXXXVIII.
- 4 „Iudex criminosum discutiens non ante sententiam proferat capitalem, quam aut reum seipse confiteatur, aut per innocentes testes convincatur.” Corpus Juris Canonici Academicum. Pragae, MDCCXXVIII. Decreti Pars II. cause II.q.I.c.II.
- 5 Werbőczy István Hármaskönyve. Bp. 1897. Prolog. Tit. 16. § 4.
- 6 Szegedi János: Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium. Tyrnaviae, MDCCXXXIV. Prolog. Tit. 12. § 6.
- 7 Lessius, L.: De Iustitia et Iure. Antwerpiae, MDCXXVI. 1b.2. cap.29. dub.XI.92,93. (továbbiakban: Lessius).
- 8 Uo.94,95.
- 9 „(idem)homo non potest esse simul accusator, iudex et testis”. Divi Thomae Aquinatis Summa Theologiae. Editio Leonina, II—II. q.67. a.3. ad 3-um.
- 10 Szegedi János: § 97.
- 11 Schmier, F.: Jurisprudentia Canonico-Civilis, seu Jus Canonicum Universum. Salisburgi, MDCXXVI. Tom2. 1b.II. Tract.I. c.II. Sect.I. § V. (Qua scientia Iudex teneatur uti?) 35. (továbbiakban: Schmier)
- 12 „Dicitur illum injuste condemnari, quem aeterni Iudicis tribunal reum non habet”. Corpus Juris Canonici Academicum. 1b.6. Decretalium Tit.XIV. c.I.
- 13 Schmier, 40.
- 14 Corpus Juris Canonici Academicum. Decret. Greg.IX. 1b.II. Tit. XIII. c.XIII. et Decret. Greg.IX. 1b.V. Tit.XXXIX. c.XLIV.
- 15 Szegedi János: § 11.
- 16 „Atqui non indicat secundum suam conscientiam, quando contra dictamen suae conscientiae sequitur dictamen aliorum.” Schmier, 49.
- 17 A késő középkorban érvényes kötött bizonyítási rendszer mellett („a bíró szabad belátását természetesen nem érvényesíthette, a bizonyítékokat nem mérlegelhette és lelkiismerete szerint nem értékelhette az elhangzott tanúvallomásokat, ill. az elért okirati bizonyítékokat sem”). Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Bp. 1984. 73. — Érdemes talán megjegyeznünk, hogy a lelkiismeret parancsát még a Schmierrel szögesen ellentétes állásponton levő Covarruvias is abszolút kötelező érvényűnek tartotta: „Peccatum etenim est omne, quod non est ex fide, id est, ex conscientia, et iuxta id quod ea nobis agendum esse praescribit; agens siquidem contra conscientiam, aedificat gehennam.” — „Mert bűn mindaz ami nem hitből, azaz a lelkiismeretből származik, és nem annak megfelelően, amit a lelkiismeret számunkra előír; aki ui. a lelkiismerete ellen cselekszik, az a gyehennát építi.” — V.ö. Rom.14.23. és a 14. l.j.-ben idézett első kánonjogi helyet. — Didaci Covarruvias a Leyva Toletani Opera Omnia. Venetiis, MDXCVII. Tom.2. Opusculum Variarum Resolutionum, 1b.I. c.I. n.I. — Covarruvias a saját megoldásában úgy tartja meg ezt az elvet, hogy élesen különbséget tesz aközött, hogy a bíró publikus tudása alapján privát tudása ellenére, és aközött, hogy lelkiismerete ellenére ítélezik. Covarruvias csak az előbbi fogadja el, de nem az utóbbit: „más az, ha a bíró ítéletét annak alapján hozza, amit mint bíró tud, akkor is, ha magánszemélyként ennek az ellenkezőjét tudja, s ez az amit mi támogattunk az általánosabban elfogadott véleményt követve; és megint más az, ha a bíró lelkiismerete ellenére ítélezik, amit mi nem támogattunk, s ami joggal nem is támogatható. A bíró ui., ha mint privát személy tud valamit a tárgyaló ügyről, még hozzá olyasmint ami ellentétes a törvényszéken elhangzottakkal, ekkor is joggal vélheti, hogy ítéletét hozhatja a peranyag alapján, és eme vélekedését előrebocsátva minden vétség vagy bűn nélkül meghozhatja ezt az ítéletét, miként ezt az általános vélemény állítja. Ha azonban a bíró úgy hiszi, azt véli, hogy nem ítélezhet a peranyag alapján, a privát tudása ellen vagy akár csak kételkedik, akkor nem ítélezhet, sőt halálos bűnt követ el nyilvánvalóan a lelkiismerete parancsa ellenére cselekedvén.” Uo.6.
- 18 „Non sequeris turbam ad faciendum malum, nec in judiciis plurimorum acquiesces sententiae, ut a vero devies”. Biblia Sacra, ed. cit. Ex.23. azaz, Mózes II.23.2.
- 19 Covarruvias, 4.

- 20 Utrum iudex possit condemnare reum, qui per testes legitime probatus est criminosus, v.g. homicida et quem tamen certo novit innocentem. *Lessius*, dub.X.77,78.
- 21 Uo.78.
- 22 Uo.78.
- 23 „Nulla enim lex servari debet, quando ex eius observatione sequeretur id, quod est intentioni et fini legis contrarium.” Uo. 80.
- 24 Uo.81.
- 25 *Szegedi János*: § 12.
- 26 *Cajetanus, T. de Vio*: Commentaria ad Summam Theologiae Divi Thomae Aquinatis. Editio Leonina, II—II. q.67. a.2.
- 27 *Lessius*, 46.
- 28 *Schmier*, 46.
- 29 *Szegedi János*: § 11.
- 30 *Bibó István*: Az európai társadalom fejlődése. *Mozgó Világ*, 1983. 12. 17.

A JOGALKOTÁS KEZDETEI A FELSZABADULT MAGYARORSZÁGON (1944-1946)

Ismeretes, hogy a jogalkotásra is hivatott, illetve az abban vagy annak előkészítésében szerepet játszó új központi szervek: az Ideiglenes Nemzetgyűlés, valamint annak Politikai Bizottsága, továbbá az Ideiglenes Nemzeti Kormány és az egyes minisztériumok Debrecenben már 1944. karácsonya előtt megalakultak.¹

A Nemzetgyűlés, minthogy hiányoztak soraiból a még fel nem szabadított országrészek képviselői, törvényi rangú rendelkezéseit ekkor nem törvények, hanem nemzetgyűlési határozatok formájában hozta meg. Tehát a Nemzetgyűlés, Politikai Bizottsága javaslatára, határozattal adott az általa megválasztott kormánynak igen széles körű felhatalmazást az ország ügyeinek vitelére, azaz olyan kérdéseknek rendelettel történő szabályozására, amelyek egyébként törvényhozási útra tartoztak volna. Ezt az általánosságban adott felhatalmazást az új, már nem „ideiglenes” Nemzetgyűlés egy év múlva, 1945. december 16.-án az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről megalkotott törvényben (1945. XI. tc.) konkrétan és részletesen fogalmazta meg. E szerint: „A kormány az állam gazdasági, pénzügyi és közigazgatási rendjének biztosítása érdekében rendelettel megtehet a rendkívüli helyzetben szükséges bármely magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási és a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb rendelkezést és evégből a fennálló hatályos törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg. E felhatalmazás alapján az állam főhatalmi szervezetét vagy annak működését érintő rendelkezéseket kibocsátani nem lehet.” A felhatalmazás alapján kiadott rendeleteket a Nemzetgyűlés legközelebbi ülésén utólagos jóváhagyás céljából be kell mutatni.

Ezt a felhatalmazást a törvényhozó szerv később, kisebb-nagyobb módosításokkal, mindig meghatározott időtartamra szólóan, számos esetben sorozatosan meghosszabbította, utoljára az 1948. évi LVI. törvénnyel, a következő év végéig. Az 1949. augusztus 20.-án kihirdetett Alkotmány 20. §-a azonban új jogforrásként létrehozta a törvényerejű rendeletet, amelyet a Népköztársaság Elnöki Tanácsa alkot. Ezzel megszűnt az indokoltsága a kormány különleges felhatalmazásának.

Tehát egészen az alkotmány meghozataláig párhuzamosan, mondhatni két vágányon fut a magas szintű jogszabályok alkotása: egyik a törvény, a másik a felhatalmazás alapján kibocsátott kormányrendelet. Ez a kétféle jogforrás-típus érdekesen találkozik össze az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptemberében már Budapesten tartott ülészekán, ahol több, korábbi nagy horderejű határozat mellett, mint pl. a szuverenitási deklaráció, amely egy új államhatalom megszületésének tényét adta tudtul, törvényerőre emelték többek között a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról szóló, valamint a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonása tárgyában kibocsátott kormányrendeleteket (VI. és VII. tc.). A törvényerőre emelés céljából – tehát törvényjavaslatként – betervezett rendeletekről élénk vita zajlott le. Olyan sajátos, mondhatni egyedülálló helyzet alakult ki, hogy a törvény megalkotásá-

val, azaz a hónapokkal azelőtt kiadott kormányrendeletek törvényerőre emelésével egyidejűleg már addigi alkalmazásuk értékelése és kritikája is megtörtént.²

Itt kívánok említést tenni arról, hogy a különböző típusú és jellegű jogszabályok előkészítésében a debreceni kormány megalakulásának másnapjától kezdve igen fontos szerepe volt az eleinte mindössze néhány hivatali szobában szerveződő Igazságügyi Minisztériumnak, majd pedig — főleg már Budapesten — a minisztérium törvényelőkészítő osztályának, amely az igazságügyi vonatkozású rendeletek mellett — ezek elkészítése természetesen a feladatkörébe tartozott — a legtöbb kormányrendelet és törvénytervezet megszövegezését is végezte, illetve abban hatékonyan közreműködött, emellett részt vett a többi tárca jogszabály-előkészítő munkájában. Az osztály igen jó felkészültségű, s többnyire a kodifikáció terén is gyakorlattal bíró gárdája — az első években kevés volt közöttük az igazán haladó világnézetű szakember — a minisztérium vezetőinek egy-egy konkrét jogszabály előkészítésére irányuló utasítását nemegyszer fenntartással fogadta, ha azonban az őszintén kifejtett ellenvéleményét nem fogadták el, a szóban forgó tervezetet, a hivatali fegyelem betartásával, az utasításnak megfelelően, szakmailag magas színvonalon fogalmazta meg.

A felszabadulást követően kibontakozó, rendkívül intenzív, sokirányú, szerteágazó jogalkotás folyamatát most csupán két éven át és igen vázlatosan kísérelem meg tanulmányom szűk keretei között áttekinteni. Ezen idő alatt, vagyis 1946 végéig negyven törvény (közülük tizet az Ideiglenes Nemzetgyűlés alkotott) és ennél jóval nagyobb számú olyan kormányrendelet született, amelyeket az említett felhatalmazás alapján bocsátottak ki. Továbbá ide kellszámítanunk az 1945-ben létrehozott Gazdasági Főtanács rendeleteit is, amelyeket a kormány átruházott hatáskörében és külön jogszabályok (12.090/1945.ME és a 230/1946.ME sz. r.) által meghatározott tárgy keretében adott ki. Egyébként a tárgyalási időszakban összesen egy híján 800 rendelet látott napvilágot „ME” jelzéssel, ezeknek nagyobb része azonban „egyszerű” kormányrendelet, s csupán azért teszek róluk is említést, hogy némileg jelezzem ezen évek jogalkotásának méreteit.

Természetesen e rövid tanulmány keretei nem adnak arra lehetőséget, hogy minden jelentős törvényt és kormányrendeletet (korabeli szóhasználat: „törvényerejű rendelet”) elemzés alá vegyek vagy akár csupán utaljak is rájuk, mindössze arra vállalkozhatom, hogy kiemeljek közülük néhányat, de sajnos általában ezeknél sincs módom kitérni azokra a sokszor szenvedélyes vitákra (s ezek többnyire politikai töltésűek voltak), amelyek a jogszabályok elkészítésekor vagy a koalíciós kormányok ülésein, illetve a törvényhozó testület tárgyalásain kibontakoztak, nem is szólva a jogi sajtóban és a napilapok hasábjain lezajlott diskussziókról.

Országunkban a felszabadulás után jó ideig *antifasiszta és demokratikus feladatok* állottak előtérben. Ennek megfelelően a kormány — széles körben élve a felhatalmazással — létrejötte után szinte nyomban megkezdte a jogszabályalkotó munkát. A Nemzetgyűlés által elfogadott programjának szellemében sorban hatályon kívül helyezte a néppellenes törvényeket és rendeleteket, intézkedett a fasiszta szellemű sajtótermékek megsemmisítéséről, rendelkezett a szocialista, antifasiszta vagy demokratikus magatartásuk és tevékenységük miatt, illetve a faji megkülönböztetések folytán hátrányt szenvedettek vagy elítéltek rehabilitációja iránt. Ezekhez a jogszabályokhoz járult a követ-

kező évben az a törvény, amely a magyar zsidóságot ért üldözésről és következményeinek enyhítéséről szolt (1946.XXV. tc.).

Kormányrendelet oszlatta fel a politikai és katonai jellegű fasiszta szervezeteket, továbbá a csendőrséget, amely évtizedeken át a magyar parasztság és munkásság ellen megszámlálhatatlan erőszakosságot követett el, s egyúttal intézkedett a demokratikus államrendőrség megszervezéséről (1960/1956.ME sz.r.). Több rendelettel sorozatosan szabályozta a kormány a közalkalmazottak, a honvédség tagjai, a szabad pályán működők, az egyetemisták stb. igazolási eljárását, amelynek célja annak megállapítása volt, hogy az illető magatartása és működése sértette-e a magyar nép érdekeit. Lényegileg a fenti témakörökhöz sorolhatók a népbíráskodással kapcsolatos jogszabályok is,³ ezeket – mint említettem – a Nemzetgyűlés a földreformról szóló rendelettel együtt (600/1945.ME sz. r.) hamarosan törvénybe iktatta.

A közjog és a közigazgatási jog területéről megemlítek néhány fontos vagy legalábbis e korra jellemző jogszabályt, így a közigazgatás ideiglenes rendezéséről (14/1945. és 1.030/1945. ME sz.r.), vagyis az önkormányzati testületeknek a nemzeti bizottságok útján történő újjáalakításáról, vagy pl. az államfő kérdésének ideiglenes rendezése⁴ (a Nemzeti Főtanács felállítás), továbbá az állami intézményeknél a „királyi” jelző használatának megszüntetése (539/1945. ME sz.r.). Külön kiemelésre tarthat számot a mélyen demokratikus alapelveken nyugvó választójogi törvény, amelyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés, sokoldalú megvitatás után elfogadott.⁵ Részletesen szabályozta ez a nemzetgyűlési választások rendszerét, megvalósítva az általános, titkos, közvetlen és egyenlő választójogot, megszüntetve mindenféle vagyoni, iskolai végzettségi és egyéb cenzust. Ez a törvény, bizonyos novelláris módosításokkal, főbb rendelkezéseit tekintve, két évtizeden át hatályban maradt. Első alkalmazása nyomán, az 1945. november 4-én megtartott nemzetgyűlési választásokat követően megszűnt a törvényhozó szerv és a kormány ideiglenes jellege.

Az újonnan megválasztott Nemzetgyűlés még 1945 decemberében törvényt fogadott el (1945.XI.tc.) az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről, amely az új Nemzetgyűlést nyilvánítja a magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjévé, fenntartja a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságát, átszervezi, újjáalakítja az államfői feladatokat ellátó Nemzeti Főtanácsot és – mint erről már a fentiek során szóltam – pontosan megfogalmazza a kormány számára adott felhatalmazást. (Téves, félrevezető szöveg a Két év hatályos jogszabályai 57. oldalán e törvény 15. §-ának első sora, amely minisztérium, azaz kormány helyett pénzügyminisztériumot írt.)

Jelentőségét tekintve kiemelkedik az időszak jogszabályai között az 1946. évi I.tc. *Magyarország államformájáról*. Hatályon kívül helyezi a tulajdonképpen már 1918-ban megszűnt királyságra, valamint a kormányzói intézményre vonatkozó valamennyi jogszabályt, és megalkotja a magyar köztársaságot, élén a Nemzetgyűlés által négy évre választott köztársasági elnökkel. Néhány év után, különösen a személyi önkény nehéz esztendeiben, szinte teljesen feledésbe merült, hogy ez a törvény a demokratikus államrend keretein belül a köztársaság valamennyi állampolgára részére egyformán és egyenlő mértékben biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait. Ezek közé tartozik különösen a személyes szabadság, az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez való jog, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallássza-

badtság, az egyesülési és gyülekezési jog, a részvétel joga az állam és az önkormányzatok életének irányításában stb. Ezekről a jogokról – törvényes eljárás nélkül – egyetlen állampolgár sem fosztható meg.

Mintegy két hónap múlva, 1946. március 23-án hirdették ki azt a törvényt, amely a *demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről rendelkezik* (1946.VII. tc.). E jogszabály azt, aki a fenti intézmények megdöntésére irányuló cselekményt követ el, ilyen mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet, illetve azt lényeges anyagi támogatásban részesíti, továbbá aki a köztársasági elnök életére vagy alkotmányos hatalmától való megfosztására tör, halálbüntetéssel vagy életfogytig terjedhető kényszermunkával, munkaképtelenség esetén fegyházzal fenyegeti. A büntetés legrövidebb időtartama öt évnél kevesebb nem lehet. Kisebb súlyú cselekménynél, pl. ha az elkövető az állampolgári szabadság vagy jogegyenlőség érvényesülése ellen vagy nemzeti, faji, felekezeti gyűlölködésre izgat, lényegesen enyhébb, két évtől öt évig terjedhető börtönnel, illetve öt évig terjedő fogházbüntetéssel sújtható.

Az e törvény szakaszaiba ütköző bűncselekmények elbírálása az ítéltáblák székhelyén működő népbíróságok kebelében alakítandó öttagú különtanács hatáskörébe tartozik. A tanács szakbíró-elnökét az igazságügy-miniszter, tagjait pedig a négy koalíciós párt: a Magyar Kommunista, a Szociáldemokrata, a Független Kisgazda és a Nemzeti Paraszt Párt helyi szervezetei küldik ki.

Ha már büntetőjogi jellegű törvényekről esik szó, itt mondom el, hogy rövidesen sor került az említett *emberi alapjogok* hatályosabb védelméről rendelkező törvény (1946. X. tc.) megalkotására, amely szerint büntettet követ el és 5 évig terjedhető börtönnel, illetve ha jelentékeny kárt vagy súlyos sérelmet okozott, ugyanilyen tartalmú fegyházzal büntetendő az a közhivatalnok, aki hivatali eljárásában vagy intézkedésével másnak a köztársasági törvényben biztosított valamely természetes és elidegeníthetetlen jogát törvényellenesen megsérti. Bevallom, nem emlékszem arra, hogy tulajdonképp hány esetben indult eljárás rendőrök, ügyészek, bírák stb. ellen ilyen cselekmények elkövetése miatt. A miniszter utasítására az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő osztálya elkészítette a fenti törvény tervezetét, indokolással együtt, de az erről szóló ügyiratban (1946. március 8.) kifejtette fenntartásait: egyrészt feleslegesnek tartotta a tervezett jogszabályt, mert a szóban forgó jogok egy része nem alkalmas tárgy a büntetőjogi védelemnek (pl. a félelemtől és nélkülözéstől mentes élethez, a személyi biztonsághoz, a munkához való jog), másik részük pedig anyagi büntetőjogszabályaink, főként a Btk. idevonatkozó §-ai, valamint a választójogi törvény értelmében máris megfelelő védelem alatt áll. Az osztály aggályait nem eléggé meggyőzően bizonyító dokumentumok irattárba kerültek.

Alkotmányjogi vonatkozású, a nemzetgyűlési képviselők összeférhetetlenségét részletesen szabályozó törvényt hoznak 1946. novemberében (1946. XXVI. tc.). Nézetem szerint azonban nem lenne méltányos említés nélkül hagynunk azt a törvényt sem, amely a nőknek az egyetemekre és a főiskolákra való felvételét, a férfiakéval azonos feltételek mellett lehetővé teszi (1946. XXII. tc.). Egyébként nőknek a jogi karokra történő beiratkozása tárgyában már az előző évben rendelet intézkedett (6.660/1945. ME sz.r.).

Több jogszabály érinti a *polgári jog* egyes területeit is, ilyenek: a törvényes öröklés

bizonyos szabályainak módosítása (1946.XVIII.tc.), a volt rendi megkülönböztetések-
ből eredő házassági vagyoni jogi és öröklési jogi szabályok hatályának megszüntetése
(1946.XII.tc.). Talán meglepő lehet a mai ember számára, hogy ez a törvény iktatja ki
jogunkból a többi között a feudális eredetű hitbér intézményét.

Közbevetőleg megjegyzem, hogy a jogszabályalkotás terén nemcsak a magánjog, ha-
nem más jogág vonatkozásában is találkozunk olyan esetekkel, amikor egyes, önma-
guk túlélte intézmények megszüntetésére, tartalmukat vesztett jogszabályok hatályon
kívül helyezésére jelentős, olykor több évi késéssel került sor. A kormányzó kabinet-
irodájának megszüntetése jogilag csak 1945. november 27-én történt meg, a magyar fő-
udvarnagyi bíróságot, amelyet 1909-ben hoztak létre, főként a Habsburg-család tagjai
polgári peres és peren kívüli ügyeinek intézésére, 1946-ban számolták fel (1946. IV.
tc.). De a következő években, még 1949-ben is találkozunk olyan régi törvények hatá-
lyon kívül helyezésével (pl. a hitbizomány intézményére vonatkozó jogszabályok),
amelyek – mint az egyik ilyen hatályon kívül helyező törvény indoklásában olvashat-
juk – tartalom nélküli, üres jogi formákká váltak, s csupán szépséghibának voltak te-
kinthetők demokratikus jogrendszerünk arculatán, a haladó irányú fejlődést azonban
nem hátráltatták.

Tulajdonképpen témánkhoz visszatérve: jogrendszerünk demokratikus irányú fejlő-
dését szolgálta a munkavállalók egyéni szabadságát, jogegyenlőségét és emberi méltósá-
gát sértő jogszabályok hatályon kívül helyezése.⁶ A 19. század végén és a 20. század
elején számos, a volt jobbágyság elkésett kisugárzásának tekinthető törvény tette lehe-
tővé, hogy a munkaadók munkavállalóikat (gazdasági cselédek, mezőgazdasági munká-
sok, a vízi munkálatoknál és a vasútépítésnél alkalmazott napszámosok, továbbá erdő-
munkások, dohánykertészek stb.) magánjogi szerződésben vállalt munkájuk teljesítésé-
re hatósági kényszerintézkedésekkel (elővezetés stb.) vagy bűnvádi eljárással és bünte-
tés kiszabásával kényszerítsék.

E korszakból a legjelentősebb *családjogi jogszabály* a házasságon kívül született
gyermek jogállásáról szóló törvény (1946.XXIX.tc.), amely megszünteti a törvényes és
törvénytelen származás megkülönböztetését.⁷ Úgy vélem, utalnom kell itt a követke-
zőkre: „A Magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer” – je-
lentette ki már a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 25-i VII. sz. rendelete.)

Ries István igazságügy-miniszter a széles körű előkészítés során a fenti törvény ter-
vezetét indokolással együtt véleményezésre megküldte a különböző egyházaknak is. Az
egyres vallásfelekezetek akkori vezetőinek a reagálása a törvénytervezetre a nézetek szé-
les skáláját képviseli, a szinte teljes egyetértéstől (Baptista Hitközség, a Magyarországi
Izraeliták Országos Irodája) a kiváráson (görögkeleti szerb megyéspüspök) és a konser-
vatív szellemű fenntartásokon át (a református egyemetes konvent elnöksége) a merev,
sőt gúnyos hangú elutasításig (a bányakerületi evangélikus püspök és Mindszenty Jó-
zsef esztergomi érsek). Ezek az ellenvélemények és más oldalról jövő gáncsoskodások
nem akadályozhatták meg a Nemzetgyűlést abban, hogy a törvényjavaslatot megsza-
vazza.

A fiatal magyar népi demokráciának azonban *igen súlyos gazdasági problémákkal*
kellett megküzdenie. Az ország újjáépítésének rendkívüli terhei, valamint a Hitler olda-
lán vívott háború során okozott károk megtérítésére a békeszerződésben előírt össze-

sen 300 millió dollár összegű jóvátétel áruszállításai és az egyébként is általános, súlyos áruhiány hatására a két évtized óta érvényben volt pénz, a pengő egyre fokozódó gyorsasággal veszítette el értékét. Ezt a folyamatot a hazai reakciós körök, a spekulánsok, feketézők, üzérkedők mesterkedései sietteték. Az infláció csúcspontján *óránként* 12%-os volt a pénzromlás.⁸

Ebben a helyzetben, főként a Kommunista Párt ösztönzésére a közgazdasági szakemberek Varga Jenő, a magyar származású kiváló szovjet közgazdász tanácsaira is támaszkodva, nagyszabású tervet dolgoztak ki a pénzromlás teljes megszüntetésére. E tervek alapján a kormány a világtörténelem addigi legnagyobb arányú inflációjának vett véget. Az erre irányuló intézkedések között igen fontos szerepet kaptak a jog eszközei is. Kormányrendelettel⁹ 1946. augusztus 1-től a pengő helyett *új pénznemet*, az értékálló forintot vezették be. Ugyancsak kormányrendelet¹⁰ állapította meg a pengő és az ún. adópengő forintra történő átszámításánál irányadó értékarányokat: kétszázmillió adópengő, vagy négyszázezerbillió „B” pengő (a 4-es szám után 17 nulla áll), illetve négyszázezer-kvadrillió pengő (29 nulla) egyenlő egy forinttal.

Mind belföldön, mind külföldön valóságos gazdasági csodának tekintették ezt a nagyszerű *stabilizációt*, amit az ország dolgozó népe őszinte örömmel és megelégedéssel fogadott. Mint az várható volt, a népi demokrácia belső és külső ellenségei azonnal megindították a támadást a rendszer megszilárdítását elősegítő stabilizáció ellen. E támadások visszaverésére, különféle gazdasági intézkedések mellett, igénybe kellett venni a büntetőjog szigorú eszközeit is.

Talán érdemes lehet megemlíteni, hogy amikor a forint büntetőjogi védelme tárgyában készült rendelettervezetet az Igazságügyi Minisztérium törvényelőkészítő osztálya június 28-án, tehát kb. egy hónappal az új pénz bevezetése előtt megküldte a Gazdasági Főtanácsnak, a kísérő ügyiratban, amely végül is irattárba került, az osztály annak a véleményének adott kifejezést, amely szerint a rendelet kibocsátása alkalmas lehet annak a tévhitnek a felkeltésére, hogy a kormány már eleve számol a forint értéke és vásárlóereje iránt fennálló bizalmatlansággal, és előzetes büntetőjogi védelemmel igyekszik az új pénz stabilitását biztosítani. Ez pedig az óhajtottal szemben éppen ellenkező eredményre vezethet. Megfontolásra ajánlja ezért, hogy vajon időszerű-e ilyen rendelet kibocsátása.

Bár végül is nem hoztak külön, önálló jogszabályt a forint védelmére, de már az új pénz megszületésének napján megjelent egy kormányrendelet¹¹ amely a gazdasági rend büntetőjogi védelme tárgyában — több más rendelkezés mellett — fontos intézkedéseket tartalmaz *a forint értékállandóságának biztosítása érdekében* is. Kimondja, hogy vétséget követ el és fogházzal büntetendő, aki két vagy több személy jelenlétében olyan valótlan tényt állít vagy való tényt olyan módon híresztel, amely alkalmas az új pénz értékébe, vásárlóerejébe vetett bizalom megingatására. A forint elleni cselekmények minősített eseteiben (adócsalás, súlyos jövedéki kihágás, fizetési eszközökkel, külföldi követelésekkel és a vagyontárgyak kivitelével elkövetett bűncselekmény stb.) azonban a büntetés mértéke elérheti a tíz évig terjedhető, sőt az életfogytig tartó fegyház is. Ha pedig a bűncselekmény a forint értékállandóságához fűződő érdekeket rendkívül súlyosan sértette, halálbüntetés kiszabására is sor kerülhet. A fenti, kétségkívül igen szigorú jogszabályi rendelkezések nem maradtak hatástalanok, nem kis szere-

pük volt abban, hogy a forint értékállandóságát hosszú ideig sikerült megőrizni, illetve az értékcsökkenés mértékét erősen fékezni.

Ugyanez a kormányrendelet részletekbe menően foglalkozik a nehéz körülmények között élő lakosságot rendkívül felháborító *árdrágító visszaélések*, valamint a *közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények* meghatározásával és ezek büntetésével. A kormány a zömükben büntettnek minősülő cselekményekkel kemény, minősített esetben tíz évig terjedhető fegyházig, sőt ha a cselekmény a gazdasági rend érdekeit rendkívül súlyosan sértő, üzletszerű elkövetésnek minősül, egészen a halálbüntetésig és a teljes vagyonek kobzáig terjedhető büntetőjogi szabályokat szegezett szembe. Az utóbbi cselekményre pár hónap elteltével, november 30-án a kormány rögtönbíráskodás kihirdetését rendelte el (23.700/1946.ME sz. r.).

Vétségnek kell tekinteni és három évig terjedhető fogházzal büntetendő az árdrágító visszaélés, úgyszintén a közellátás érdekét veszélyeztető cselekmény, ha elkövetője elenyészően csekély összegű illetéktelen nyereséget ért el vagy a cselekményt csekély termény- vagy termékmennyiség tekintetében követte el. Néhány év múlva, a személyi önkény időszakában e rendelkezés alapján tömegesen kerültek kisiparosok, kiskereskedők, de különösen parasztok letartóztató intézetekbe.

A fent tárgyalt jogszabályban meghatározott cselekmények miatt az eljárás az *uzsorabíróság* hatáskörébe tartozott. Ez a bírói fórum, amelyet még az 1920. évi 15. törvénycikk (az árdrágító visszaélésekről) állított fel, két szakbíróból és egy behívott laikus ülnökből álló, tehát háromtagú tanácsban ítélt. Az ülnököt az őstermelés, az ipar, ill. a kereskedelem képviselői köréből hívták be. Néhány hónap múlva az uzsorabíróság viszonylag lassú működése miatt az eljárások gyorsítását rendelték el,¹² a tárgyalást a vádirat benyújtása után három napon belül meg kellett kezdeni, és azt érdemleges határozattal három nap alatt be kellett fejezni; ez a határidő egy ízben további három nappal volt meghosszabbítható. Rövidesen kormányrendelet¹³ jelent meg arról, hogy az árdrágító visszaélés, valamint a közellátás érdekét veszélyeztető büntett vagy vétség esetén az ügyész egyesbíró elé terjessze az ügyet, ha annak megítélése egyszerű és ötévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetés kiszabása nem valószínű.

Megjegyzem itt, hogy a következő évben, amely már kívül esik jelenlegi vizsgálódásunk körén, létrehozták az uzsorabíróság különctanácsát, a „munkásbírószót”, amelyben egy szakbíró a bányák és a nagyüzemek által delegált munkásbírákkal ítélt. Határozatai ellen rendes perorvoslatnak nem volt helye. Lényeges javulás ekkor sem következett be. Tanulságos azonban a törvény indokolása, ebben ugyanis az igazságügy-miniszter megállapítja, hogy az árak fokozódó emelkedését nem csupán a bűnös kezek manipulációi okozzák, hanem arra erősen hat a gazdasági viszonyok kedvezőtlen alakulása is. Minthogy azonban az életszínvonal megőrzése érdekében igazságügyi vonalon is lépéseket kell tenni, s mivel a büntetési tételek további emelésére nincs mód, — a miniszter szerint — csupán új típusú, új összetételű bíróság létrehozására van lehetőség.

Visszatérve az uzsorabíróságokhoz: azok ítélezése és a fent említett statáriális eljárás sem hozta meg a várt eredményeket. A bűncselekmények számát ugyan sikerült némileg visszaszorítani, de a kiszabott büntetések a nehéz gazdasági helyzet közepette az iparban és a mezőgazdaságban az áruhiányt alig tudták enyhíteni, minthogy a ter-

melés nagyjából csak 1948–49-re érte el a háború előtti színvonalat, a jóvátételt pedig iparcikkokban és mezőgazdasági terményekben kellett teljesíteni. Könnyített később a helyzeten az a tény, hogy a Szovjetunió 1948-ban a neki járó jóvátétel összegéből közel 66 millió dollárt elengedett.

A kormány rendeletet bocsátott ki a *szénbányák állami kezelésbe vételéről*,¹⁴ ezt „a kisajátítók kisajátításának” első lépéseként tekinthetjük. A Nemzetgyűlés hamarosan törvényt alkotott a *szénbányászat államosításáról*¹⁵, ezt követően pedig a *villamos erőművek energiatelepeinek és távvezetékeinek állami tulajdonba vételéről*.¹⁶ Ezek a jövő szempontjából rendkívül jelentős jogszabályok már előrevetítették a Magyar Kommunista Párt 1946 őszén (szeptember 28.–október 1.) megtartott III. kongresszusának egyik fő célját: „Nem a tőkéseknek – a népnek építjük az országot.” Ez, valamint a kongresszus több más határozata már jelzi, hogy a Párt a kapitalizmus fokozatos felszámolásával Magyarországot a szocialista fejlődés útjára kívánja vezetni.

A fenti célok megvalósításának irányában november végén, újabb, igen nagy horderejű lépés történt: kormányrendelet mondta ki a legfontosabb *nehézipari vállalatok* december elseji hatállyal történő *állami kezelésbe vételét* „a jóvátételi kötelezettségek teljesítéséhez, a gazdasági élet újjraépítéséhez és az államháztartás egyensúlyának megővéséhez fűződő érdekek előmozdítására”.¹⁷

A fenti rövid, vázlatos áttekintésben természetesen távolról sem adhattam teljes képet a felszabadulás utáni évek jogfejlődésének kezdeteiről, ennek az időszaknak szerteágazó, az élet úgyszólván minden területére kiterjedő jogalkotásáról, amely – nehéz viszonyok között – a maga eszközeivel lényegileg megoldotta az előtte tornyosuló, akkor időszerű feladatokat. A népi demokratikus forradalom kibontakozása során a jogalkotás irányát, tartalmát, jellegét nagymértékben a koalíción belüli ellentétek határozták meg. Ebben az időben még nem dőlt el véglegesen a hatalom kérdése, a korabeli szóhasználat: a „ki kit győz le”.

Mégis, – e körülmények ellenére – a Magyar Kommunista Párt kezdeményezései nyomán és hathatós közreműködésével nemcsak a korábbi állam- és jogrendszer maradványainak teljes felszámolása történt meg, hanem – megfelelő törvények és kormányrendeletek segítségével – megvalósultak a demokratikus vívmányok, a többi között a nagybirtokrendszer szétzúzása, a köztársasági államforma életre hívása is.

És ami talán a legfontosabb számunkra: az államosítás folyamatát elindító jogszabályok sora *utat tört a szocializmus felépítésének lehetősége felé*.

Jegyzetek

- 1 Kovács, K.: Grundlegung des volksdemokratischen Staates in Ungarn 1944–45. Annales Univ. Sci. Budapest. Sectio Jurid. VIII. 1967.
- 2 A rendeletek törvényerőre emelését és az ezekkel kapcsolatos parlamenti vitákat l. az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója, budapesti ülészek, 1945. szeptember 5–13.
- 3 A háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonására l. Kovács, K.: L'institution des tribunaux du peuple ... en Hongrie. Acta facultatis juridicae universitatis Comenianae. Bratislava, 1966. Uő.: A magyarországi népbíróságok történetének egyes kérdései. In: Jogtörténeti tanulmányok. I. Bp. 1966. – Lukács Tibor: A magyar népbíróági jog és a népbíróságok (1945–1950). Bp. 1979.

- 4 A Nemzetgyűlés 1944. december 22-én egyes államfői jogok gyakorlását a saját elnökségére bízta. Ezt a határozatot az 1945. II. törvény megerősítette. 1945. január 26-án a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága és a Kormány által kiadott együttes rendelkezés (59. Eln. sz.) felállította a 3 tagú Nemzeti Főtanácsot, amelynek elnöke a Nemzetgyűlés elnöke, egyik tagját a Politikai Bizottság választotta, másik tagja a miniszterelnök. E testület hatáskörébe tartoztak: a kegyelmezés (az általános amnesztia kivételével), a Nemzetgyűlés Elnökségének jogkörébe nem tartozó kinevezések, köztük a miniszterek kinevezése és felmentése. A miniszterelnököt azonban továbbra is az Elnökség bízta meg. Az 1945.XI.tc. megszüntette az Elnökség minden államfői jellegű jogkörét, módosította a Nemzeti Főtanács hatáskörét és összetételét, a miniszterelnök helyére a Politikai Bizottság által választott másik tag lépett. A Nemzeti Főtanács az 1946. I. törv. meghozataláig működött, ettől kezdve az államfői jogkört a köztársasági elnök gyakorolta.
- 5 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 6 napig tartó (szeptember 5., 6., 7., 11., 12. és 13.) budapesti ülésszaka tíz törvényt alkotott, közöttük egyike a legfontosabbnak a választójogról szóló 1945. VIII. tc.
- 6 1946. XIX.tc. Ez a többi között hatályon kívül helyezte a „rabszolgatörvényt” (1898.II.tc.), amely katonai beavatkozással kényszerítette a munkát abbahagyó mezőgazdasági munkást a munka folytatására, valamint a „deresztörvényt” (1907.XLV.tc.), amely megengedte a testi fenyegetések alkalmazását „a gazdai hatalom alatt álló” kiskorú cselédek irányában.
- 7 A törvénytervezet előkészítésére és a különböző vallásfelekezetek vezetőinek állásfoglalására I. Kovács Kálmán: A magyar állam és jog fejlődése. Bp. 1981. 135–137. o. *Ugyanő*: Einzelne Fragen der Gesetzgebung und der Rechtsanwendung in Ungarn 1945–1949. In: Uznik a Vyvoj Socialistického Práva. Szerk. I. cast. Univ. Karlova. Praha, 1976.
- 8 Berend T. Iván: A felszabadulás után. Historia, 1985. 1.sz. 26.
- 9 9.000/1946. ME sz. r. július 28.
- 10 8.640/1946. ME sz. r. július 29.
- 11 8.800/1946. ME sz. r. július 28.
- 12 23.710/1946. ME sz. r. november 30.
- 13 24.680/1946. ME sz. r. december 22.
- 14 A Nemzetgyűlés 1945. december 6-i határozatának egyik pontja alapján (a „végleges” Nemzetgyűlés Naplója. 189.) kibocsátott 12.200/1945. ME sz. r. december 20.
- 15 Ugyancsak a fenti nemzetgyűlési határozat másik pontjának végrehajtására a szénbányászat államosításáról törvényt hoztak (1946.XIII.tc. június 26. – a „végleges” Nemzetgyűlés Naplója. 185–227., 229–246. és 285–310. o. május 23., 25. és 25-i ülés. A 23.500/1946. ME sz. r. létrehozta az Állami Szénbányák rt.-t.
- 16 1946.XX.tc., szeptember 14. – Napló 886–992. és 935–966. augusztus 8. és 9.
- 17 A 23.550/1946. ME. sz. rend. állami kezelésbe veszi a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű rt.-t, a Ganz Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár rt.-t és a Weiss Manfréd Acél- és Fémművek rt.-t. E vállalatok igazgatóságainak jogkörét az e rendelette (3.§) felállított Nehézipari Központ vette át.

NAGYNÉ SZEGVÁRI KATALIN

ÁLLÁSTALAN DIPLOMÁSOK

A NAGY GAZDASÁGI VÁLSÁG IDEJÉN

MAGYARORSZÁGON

A gazdasági válság hatására Európa-szerte diplomás „fölösleg” mutatkozott. Hazánkban a válságot megelőző években is – egyáltalán a két világháború között mindvégig – nagy problémát okozott az állástalan diplomások nagy száma. Egy 1933-ban készült hivatalos összeállítás a korszak első évtizedének mérlegét közli. A közölt adatok jól mutatják, hogy az 1920. évi XXV.tc.-vel bevezetett zárt szám (numerus clausus az egyetemi felvételek korlátozására) hogyan érvényesült. A Trianon utáni Magyarországon a világháborút megelőző évekhez képest az értelmiségi létszám ugrásszerűen megnövekedett. Ez nem csupán a világszerte érvényesülő jelenséget, vagyis a szakképzett munka iránt megnövekedett igényt juttatta kifejezésre, hanem a más országokhoz került területekről beözönlő értelmiségi létszám jelenlétét is mutatta. A 100 000 lakosra jutó diplomások száma 1913 és 1931 között a következő módon alakult: 1913 – 97, 1920 – 209, 1922 – 256, 1931 – 183.

A felmérés szerint az 54 514 diplomás közül állás nélküli 10 034. A diplomás munkanélküliek számát csökkentő intézkedések elégtelenségét joggal teszi szóvá az idézett jelentés, mint ahogy a megoldás ajánlott módjai is reális szemléletet tükröznek: „Az egyetemek túlnépesedésének problémája bár már a világháború előtt is jelentkezett, a világháború után vált krízissé. A visszatérő leszereltek, a háborúban részt vevő országok gazdasági helyzete egyaránt a szellemi munka terén túlnépesedést keltett. A szellemi dolgozó keresték minden országban azon szervezeteket, amelyek révén helyzetüket javíthatnák. Nemzetközi szervezetet is hívtak létre. Ezen szervek által végzett statisztikai felmérés megmutatta a munkanélküliek számát és azok állandóan növekvő inségét, és meggyőzte az illetékes köröket arról, hogy az összes foganatosított rendszabályok, állasközvetítés, hivatásválasztási tanácsadás, a férjezett asszonyok alkalmazási tilalma, szellemi szükségmunka mind csak symptomatikus jelenségek.” „Egyetlen orvosság adódik: új munkaalkalmak teremtése. Nem megszüntetése, hanem gyarapítása a helyek számának. Mindez azonban a világ gazdasági fellendülését igényli.”¹

Az értelmiségi munkanélküliség csökkentésére irányuló állami intézkedések kezdettől fogva két egymással párhuzamosan, illetve egymást váltó jelentkező irányúak. Egyrészt az egyetemek képzési rendjét érintő intézkedéseket adnak ki, számunkra e körben a felvételt szabályozó rendelkezéseknek van nagyobb jelentősége. Másrészt az állás nélküli diplomások kenyérgondjain kívánnak segíteni. E két cél jegyében alkotott intézkedések körében olyan kényszerintézkedéseket is találhatunk, amelyek az állampolgári jogegyenlőséget sértik. A nemi, faji és osztálymegkülönböztetés mindvégig jelen volt az ellenforradalmi korszakban, de különösen élessé vált a gazdasági válság éveiben. A harmincas évek végén a náci ideológia hatására pedig a faji törvényhozás (első és második zsidótörvény) nemcsak a diplomásokat sújtja, hanem egy általános jogkorlátozó rendelkezés részeként jelentkezik a hivatáskorlátozás.

A továbbiakban tehát előbb a diplomások munkanélküliségét érintő általános intézkedéseket kívánjuk felidézni, majd a nőket sújtó különleges intézkedéseket tesszük vizsgálat tárgyává, ezúttal mellőzve az első és második zsidótörvény (1938, 1939) jogfosztó rendelkezéseit.

Az állástalan diplomásokat érintő jogi szabályozás a harmincas évek első felében

Az állástalan diplomások nehéz sorsát mutatja be, s külföldi példákat idézve intézkedéseket sürget az „Egyetem” c. lap már 1932 elején.² Illés József egyetemi tanár, képviselő a képviselőház 1932. évi május 2.-án tartott ülésén, amelyben az 1932/33. évi költségvetést tárgyalták, az állástalan diplomások sanyarú sorsáról s a kérdéssel kapcsolatosan kialakított elképzelésekről tartotta meg nagy érdeklődés mellett beszédét.

Illés professzor az értelmiségi munkanélküliség egyik fő okát abban jelöli meg, hogy az ifjúságot nem praktikus pályákra nevelték a kiegyezést követő évtizedekben, hanem a hivatalnoki pályára zúdultak a társadalom középrétegei éppen úgy, mint a felemelkedni vágyó kisemberek fiai. — A megoldások között elsődlegesnek tartja az új munkahelyek létesítését, különösen a falu kulturális és szociális igényeinek kielégítésére. A közvetlenül esedékes tennivalók között a hivatali állások racionalizálását jelöli meg, s példaként említi az 1930. évi 67. tc-ben a megyei igazgatás intézményeit átformáló megoldásokat. Így azt, hogy csökkenti a magasabb hivatali státusok számát, ugyanakkor bevezeti a „közigazgatási gyakornoki” állást. E státusok a létminimumot biztosítják. Hasonló megoldást javasol az igazságügyi adminisztrációban (itt 400–500 díjnoki hely létesíthető), a központi igazgatás szerveinél, valamint az alájuk rendelt intézményeknél. Figyelemre méltó Berki Gyula és Wolff Károly felszólalása. Berki a hivatali apparátus nagymérvű felduzzasztását a koalíciós kormányzat idejére teszi. (1907–1908-ban a közalkalmazottak száma 92 000-rel növekedett.) Szükségesnek tartja köz-munkák megszervezését, termelő- és fogyasztási szövetkezetek alakítását, a magas jövedelmek megadóztatását. Mindkét felszólaló hangsúlyozza, hogy a racionalizálási intézkedéseket, s a magasjövedelmű státusok megszüntetését nemcsak az állami, hanem a magánszektorban is alkalmazni kell.³

Az 1934. évi február 27-én tartott minisztertanácsi ülésen az állástalan diplomás ifjúság helyzetét egységesen szabályozó miniszterelnöki rendelet kiadását határozták el. A Vallás- és Köznevelési Minisztérium tervezete alapján egy hét szakaszból álló jogszabály született, amelyet a 2390/1934. ME. sz. rendelet formájában publikáltak. A rendelet rövid tartalmi summázata: az állástalan fiatal diplomások helyzetének nyilvántartására javaslattevő szervként az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága — ÁDOB — alakult, ugyanakkor a megfelelő (szociális, tanulmányi) szempontok figyelembevételével három kategóriát létesítettek, s az alkalmazottak havi 80–100 pengő fizetésért — segélydíjasként — szükségmunkát kapnak. A rendelet követően a különböző tárcák és állami szervek, valamint intézmények (egyetemek, kulturális létesítmények) kaptak meghatározott keretben fiatal diplomásokat.⁴

Az 1935–36-ban készült alkalmaztatási listák jól mutatják, hogy az állástalan diplomásokat nemcsak a közhivatalok, hanem az egyetemek és közművelődési intézmények is alkalmazták. Így pl. az Országos Széchenyi Könyvtár 15 személyt (köztük két nőt), az Országos Levéltár 6 férfit, a Magyar Történeti Múzeum 5 főt (köztük egy nőt), az Országos Képzőművészeti Múzeum 1 férfit, hogy csak a kiemelkedő intézményekről szóljunk.⁵ A vidéki kutatóintézetek, egyetemek és középiskolák ugyancsak kaptak fiatal diplomásokat.⁶ – A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen működők külön figyelmet érdemelnek, szám szerint 23-an⁷. Azért emeljük ki szerepüket, mert egy 1935-ban a minisztériumhoz intézett egyetemi kérvényből kitűnik, hogy a fiatal értelmiségiek milyen sikeresen működtek, s az egyetemi képzés színvonalát milyen jelentős mértékben emelték.⁸

Az ÁDOB intézményének, jelentőségének növekedését mutatja az is, hogy más minisztériumok is egyre nagyobb számban alkalmazták őket, – megjegyzendő, hogy ily módon olcsó és jól kvalifikált munkaerőhöz jutottak. 1936-ban a földművelésügyi minisztérium már 147 személyt (köztük 2 nőt) alkalmaz. Hivatás szerinti megosztásban van közöttük állatorvos, okleveles kögazda, mérnök, vegyész, középiskolai tanár és jogász. Ugyanígy a közlekedésügyi minisztérium 159 személyt (köztük a nők létszáma nem derül ki a forrásokból), az igazságügyi minisztérium 74 személyt, a belügy-minisztérium pedig közel 100 főt alkalmaz.⁹ A fiatal diplomások fő munkaadója azonban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium maradt, habár egy 1936-ban keletkezett, a pénzügyminiszterhez intézett átiratból az derül ki, hogy az engedélyezett létszámkontingens az előző évi 264 főről 168 főre csökkent,¹⁰ hozzáfűzhetjük, hogy e tárca alkalmazta a legtöbb női diplomást a bölcsészeti kart végzők közül.

Külön figyelmet s a forrás jelentős részének közlését érdemli a csurgói munkatábor ügye. – 1936 nyarán Longauer Imre hittanár az Új Kor szerkesztőségéhez fordul nyílt levéllel, s az ifjúsági munkatáborok széles körű bevezetését kívánja sajtó útján propagálni. Felsorolja azonban azokat az „eszközöket” is, amelyekkel a munkanélküliséget radikálisan lehetne orvosolni. A reformgondolatok között akadnak szociális radikalizmusról, antifeminizmusról s burkolt antiszemitizmusról (utalás a bankok által alkalmazottak vallására) tesznek tanúbizonyságot. Megjegyzendő, hogy a NEP (Nemzeti Egység Pártja – a kormánypárt) helyi titkára, miként az idézetből látjuk, elhatárolja magát a munkatábort szervező lelkésztől.¹¹

Az értelmiségi munkanélküliség terén az ország területi rendezése után következett be változás. A változás jeleként – foghatjuk fel, hogy miniszterelnökségi felügyelet alá került az értelmiségi munkanélküliségi ügyek kormánybiztossága (4960/1939.ME sz.r.). A Pénzügyminisztériumban 1939. november 22-én tartott értekezleten pedig megállapodás született, hogy „a Minisztertanács határozata alapján az ideiglenesen foglalkoztatott főiskolás munkaerők közül azok nyernek főiskolai képesítésű gyakornoki kinevezést, akik 1937. június hó 30-ig nyertek alkalmazást. Az ÁDOB listán szereplők számának csökkenését mutatja az, hogy a csatolt listából kitűnően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 51 alkalmazottja nyert így kinevezést, közülük 20 nő,¹² (más adat szerint 97).¹³

A numerus clausus (egyetemi felvételi zárt szám) módosítása a gazdasági válság és a fasiszálódás időszakában

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 12.000/1928. sz. rendeletével szervezett Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Tájékoztató Intézet a gazdasági válság időszakában a numerus clausus évenkénti megállapítása érdekében rendszeres felméréseket végzett, az egyetemre jelentkező diákok számát, ezen belül a nők és zsidó származású hallgatók létszámát is tudakolta. A minisztériumhoz érkező adatok jól mutatják a felvett nők és zsidó hallgatók számán keresztül a felügyeleti hatóság korlátozó tevékenységét az egyetemek által lebonyolított felvételek során.

A gazdasági válság világszerte a szellemi munkaterületek túlszűfolttségére, a „szellemi proletariátus” kialakulásának veszélyére terelte a figyelmet. A Bureau International d'Éducation IV. ülésszakára készült minisztériumi beszámoló jelentésnek is ez a fő témája. Megjegyzendő, hogy a minisztériumi jelentés előiratának évszáma 1933, maga a jelentés azonban 1934-ben készült el.¹⁴ Szandtner Pál igazgató az intézet jelentésében 1933-ban a „numerus clausus” alá eső főiskolákra várhatólag jelentkező diákkontingens (az évben 3053 fő) az egyetemi numerus clausus által érintett főiskolai tanszokok között várható megoszlásáról kimutatást készített, megkülönböztetve a fiú–leány, illetve keresztény–zsidó hallgatók várható jelentkezési arányát. E szerint a főbb szakokra a jelentkezési arány a következő: jogi karra a tervezett 180 helyre a jelentkezés 957, ebből fiú 955. Vallás szerint keresztény 504, zsidó 453. Orvosi karra a jelentkezők száma 582, ebből fiú 453, leány 129; keresztény 416, zsidó 166. Bölcsészettudományi fakultásra 141 hallgató jelentkezését várták, ezek közül 69 fiút és 72 leányt, keresztény volt 107, zsidó 34. A közgazdaságtudományi karon viszonylag kevés a jelentkező, mindössze 80. Ebből fiú 56, leány 24, vallás szerinti megoszlásban keresztény 64, zsidó 16. A műegyetem nagyobb jelentkező gárdát vonzott, de érdekesnek tarthatjuk, hogy az ún. „humán” szakhoz képest itt is viszonylag alacsony a jelentkezők száma. A várható 294 jelentkező mind fiú, vallás szerint keresztény 227, zsidó 67.

A nőhallgatók egyetemi felvételének korlátozása

A minisztérium a gazdasági viszonyok rohamos romlása miatt, s az egyetemi jelentkezők magas számára is tekintettel, a nőhallgatók számarányának további korlátozását határozta el. Félredobva a szemérmes módszereket, ismét felújítja az első világháború utáni jogfosztó gyakorlatot, de immár a rendeleti úton történő korlátozás eszközéhez nyúl. Azokon a karokon is, ahol eddig még nem volt női numerus clausus, azt elrendeli. Az 53.000/1927.IV.sz. rendeletben biztosított felvételi szabadság a nők részére a végrehajtás során alkalmazott korlátozást jelentett, mert a felvételi bizottságok a nyílt szakokon is a férfiakat részesítették előnyben. A korlátozó rendelkezés (elsősorban az orvoshaton) arra vezetett ugyanakkor, hogy más területeken (mint a pedagógusképzés) női túlsúly jelentkezett. A nőkkel szemben liberálisabb és nem túlszűfolt vidéki egyetemeken, valamint a gyógyszerészeti szakon és bölcsészeti fakultáson a más helyekről

eltanácsolt nőhallgatóknak nagyobb bejutási lehetőség nyílt. Ily módon a tanári pálya „elnőiesedésének” jelenségei már ekkor megfigyelhetők, itt a nők aránya az 50%-ot is meghaladta. Nagyon jelentős korlátozásként értékelhető tehát a minisztériumnak 1934. augusztus 16-án kiadott rendelete, amely két fakultáson és három szakon (orvosi, bölcsészettudományi fakultások, valamint a gyógyszerészeti, közgazdasági, kereskedelmi szak) zárt számot rendel el a nőhallgatók felvételére. „Értesítem a tek. Tanácsot – olvashatjuk a minisztérium rendeletében –, hogy az egyetemet végzők elhelyezkedésének megkönnyítése céljából szükségesnek tartom az egyetemre felvehető nőhallgatók számának korlátozását. Evégből elrendelem, hogy az 1934/35. tanévre felvehető I. éves hallgatók külön rendeletben megállapított létszámon belül nőhallgató az orvosi és bölcsészettudományi karon legfeljebb 30 (harminc), a gyógyszerészeti tanfolyamon pedig 50 (ötven) százalék erejéig vehető fel...” A műegyetem tanácsának címezve olvashatjuk: „... a közgazdasági és kereskedelmi szakosztályokon mindössze 30 (harminc) százalék erejéig vehető fel...”¹⁵ A nők egyetemi felvételének további korlátozására az ellenforradalmi korszakban nem került sor.

Az 1934. évi jogszabályban körülírt felvételi korlátozás hatását akkor értékelhetjük, ha a hallgatónők létszámalakulását a harmincas években bemutatjuk, s egyben összevetjük az 1920/21. tanév adataival. A kimutatáshoz tehát három év adatait vetjük össze: az 1920/21. tanévet (amelyben, mint előbb már láthattuk a nőket sújtó korlátozások érvényesültek), az 1930/31. tanévet, amely az 1927-ben kiadott korlátozások hatását tükrözi, s végül az 1936/37. tanévi létszámot, amely már az 1934-es korlátozás hatását is mutathatja. Előbb a férfi és nőhallgatók változását mutatjuk be, vagyis az összesítő eredményeket:¹⁶

Az egyetem székhelye	1920		1930		1936	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Budapest	5014	786	4201	997	4093	897
Debrecen	398	43	1252	141	1101	154
Pécs	479	167	1292	122	1419	118
Szeged	1105	186	1482	297	1218	247
Összesen:	6996	1182	8227	1557	7831	1416

Hallgatói összlétszám: 1920 – 8178
1930 – 9777
1936 – 9247

Miként a fenti kimutatásból kitűnik, a vidéki karok közül elsősorban a szegedi, másodsorban a debreceni tudományegyetemen találhatunk jelentősebb nőhallgatói réteget. A szegedi tudományegyetemen különösen azért, mert a bölcsészeti fakultástól elkülönítve, itt épült ki a matematikai és természettudományi kar, s külön gyógyszerészeti tanfolyam is van.

A három év adatait összevetve, jelentős strukturális módosulást láthatunk a nők karok közötti megoszlásában. Így mindenekelőtt szembetűnő jelenség, hogy mennyire

csökken az orvoskari képzés volumene általában s ezen belül a nőhallgatóké. Ez az ellenforradalmi korszak szociálpolitikáját is érintő sajnálatos adat. Különösen a budapesti karon szembetűnő e jelenség. A tudatos egyetempolitika, amelyet Klebelsberg folytatott erre részben választ ad. A miniszter a túlszűfolt budapesti egyetemekkel szemben a vidéki egyetemek megerősítésére törekedett. A másik figyelemre méltó tendencia a bölcsészettudományi képzés összvolumenének lassú, de állandó emelkedése, amely tíz év alatt jelentős módosulást hozott. Ennek okát ugyancsak Klebelsberg kultúrpolitikájában lelhetjük, amely minden szellemi torzulást tükröző tartalmi jellemzője mellett bizonyos vonatkozásokban pozitívan értékelhető, például abban is, hogy az alsó- és középfokú iskolai képzés terén nagyarányú fejlesztést hajtott végre.

A nőhallgatóknak a különböző szakok közötti megosztottságát tekintve az orvoskari képzésben részvételük fokatosan csökkenő, míg a bölcsészeti képzésben rohamosan növekvő. Ez a tendencia 1920 és 1930 között nagyon erős, míg 1936-ban a csökkenés a már idézett 1934-es rendelet hatása.

A diplomás nők munkanélkülisége mint a férfi diplomások helyzetét is érintő kérdés mind a nemzetközi, mind pedig a hazai fórumokon vita tárgya volt. Mint legszembetűnőbb jelenséget azt lehetne megfogalmazni, hogy a férfiak munkanélküliségének enyhítésére a női diplomások szmának csökkentését látták legcélravezetőbb módszernek. Egy külügyminisztériumi jelentésből, amely 1937-ben Párizsban rendezett kongresszusról számol be, képet formálhatunk a női diplomások helyzetéről. A nemzetközi fórumokon hozott döntések diszkriminatív jellegűek. A jelentés Mme M. L. Puech beszámolóját idézi.¹⁷ Az egyetemet végzettek nemzetközi szervezete 1931-ben foglalkozott az értelmiségi munka válságával, s felkérte a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalt (Bureau Internationale du Travail), hogy a Nemzetek Szövetsége mellett működő Szellemi Együttműködés Bizottságával együtt foglalkozzék a kérdéssel. 1934-ben a Nemzetek Szövetsége tagállamaihoz felhívást intézett, majd 1936-ban a Szellemi Együttműködés Bizottságának felhívására ankétot is rendezett, végül felmérést végeztetett. Mindezek figyelembevételével a következő – a nőket is érintő – intézkedéseket javasolta: állandó statisztikai nyilvántartást a szellemi munkaerő helyzetéről, új állások létesítését, a nyugdíjba vonulás korhatárának leszállítását, hivatásokra orientáló intézmények létesítését, nyugdíjasok munkavállalási tilalmát, *a férjezett nők alkalmazásának tilalmát*, az egyes hivatáskörökben érdekvédelmi szervezetek szervezését (ügyvédek, orvosok részére zárt szám mellett), egyetemi tájékoztató irodák szervezését, egyetemi tanársegédi állások szervezését, a munkaidő csökkentését stb. A javasolt intézkedések közül a nők számára igen sérelmes az, amely a nők egyetemi felvételének tilalmát, illetve korlátozását kívánja kimondani. A nőket sújtó megszorítások ellen az egyetemet végzett nők szervezete tiltakozott, a gazdasági válság miatt azonban nem sok hatással.

A diplomás nők nemzetközi szervezetét 1919-ben az Egyesült Államok, Anglia és Kanada egyetemet végzett női alapították. A 15 év alatt (1934-ig) 33 államban hoztak létre nemzeti keretek között ilyen egyesületeket. A szervezet célját az alapító okirat a következőkben határozta meg: „az egyetemet végzett nők nemzetközi szövetségének célja a barátság és a megértés elősegítése a különböző nemzetek egyetemet végzett női között, érdekeik ápolása, a rokonszenv és együttműködés fejlesztése országaik között.”¹⁸ Magyarország 1926 óta tagja a szervezetnek (hazai források szerint 1925 óta).

A szellemi pályán működő magyar nők lapja¹⁹ az egyesület megalakulását Kornis Gyula professzor, befolyásos kultúrpolitikai személyiség, a nők egyetemi tanulmányainak ellenzője, „Nők az egyetemen” c. tanulmányának (1925) megjelenéséhez köti. Kornis e cikkére a „Válasz”-t Ritoók Emma adja meg a Napkelet hasábjain (e lapot Tormay Cecil író, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szervezetének, a korszak kormányhű nőszövetségének elnöke szerkeszti). Az 1934-ben megfogalmazott, programot is tartalmazó „Rövid tájékoztató” kiemeli a nemzetközi összeköttetések ápolásának fontosságát, a magyar kultúra ismertetésének kötelességét, ugyanakkor teljes politikamentességet hirdet.²⁰ A diplomás nők nemzetközi szervezete 1934-ben hazánkban tartott kongresszust. 1935-ben az európai politikában a jobbratulódás általánossá válik. Ebben a légkörben magyar „sikernek” számított, hogy a Népszövetség ülésén Laval francia külügyminiszter mint a Nemzetközi Szellemi Együtműködés Bizottságának előadója javasolta Tormay Cecil beválasztását a bizottságba. Az ajánló sorok nem kívánnak kommentárt arra, milyen hanyatlás állt be a diplomás nők helyzetében: „Curie asszony halála óta nincs női tagja a Szellemi Együtműködés Nemzetközi Bizottságának ... javasolom, hogy erre a helyre a kiváló magyar írónőt, Tormay Cecilt válasszuk be, akinek regényírói, történetírói, kritikusi munkássága általános elismerést aratott.”²¹

1935 eseményei nemcsak „fényes” külföldi sikereket hoztak, hanem az egzisztenciális problémákat panaszoló cikkek is szaporodtak az egyesület lapjában. Sándor Emma cikke aggódva kérdezi: „Milyen pályák állnak nyitva a most érettségizett leányok előtt?”²² Az általa rajzolt kép szomorú. „A most érettségizett leány az orvosi pályán magánpraxisra nem számíthat, a biztosítóintézeteknél való elhelyezkedésre kevés lehetősége van, legfeljebb a fogorvosi és orvoskozmetikus pályán számíthat elhelyezkedésre.” A tanári hivatás körében „jóval kisebb a csonka ország felvevőképesége, mint amennyit a négy egyetem évenként kibocsát.” A gyógyszerészeti pályán a legszomorúbb az elhelyezkedési lehetőség, 1935-ben csak Budapest területén a cikk szerint 1500 állástalan patikus volt. A vegyészeti pálya „a nők számára talán a legtöbb kilátást nyújtja, miután gyáripárunk – főleg a gyógyszer- és konzervgyárakra gondolok – erősen fejlődik”. A művészeti pályáról ugyancsak lehangoló információt ad „aki elég józan, hogy a megélhetést is figyelembe vegye, annak határozottan a zenepedagógusi és iparművészeti pályák ajánlhatók”. A számításba jövő pályák között ajánlja a gyógypedagógusi, egészségügyi védőnői, iskolanővéri pályákat.

Az orvosnők problémáit, a velük szemben alkalmazott nyílt jogfosztó elhelyezési gyakorlatot teszi szóvá a Magyar Országos Orvos Szövetség 1935. május 5-én rendezett ülésén dr. Madarász Erzsébet. Hasonló megnyilatkozásra kényszerül dr. Ungár Margit az Országos Ügyvédi Kamara 1935. augusztus 12-én tartott ülésén.²³ Megjegyzendő, hogy az Ügyvédi Kamara kevéssel ezelőtt nyitotta meg kapuját a nők előtt, amelyet a külföldön végzett és nosztrifikált diplomával rendelkező nők vehettek igénybe, mint-hogy 1945 előtt hazánkban a jogi fakultásokra nők nem iratkozhattak be.

Az egyetemet végzett nők nemzetközi szervezete az állástalan diplomások érdekében nemzetközi fórumokon is eljár. A 19. Nemzetközi Munkaügyi Konferenciára memorandumot nyújtott be azoknak a szellemi pályán működő nőknek védelmében, akiket a férfiak munkanélküliségének csökkentése érdekében elmozdítottak állásukból.²⁴ A harmincas évek végén a gazdasági válság által okozott munkanélküliséget a háborús

konjunktúra mérsékelte. A Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége ismét ostrom alá vette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot az eddig lezárt hivatásterületek, különösképpen pedig a jogi pálya megnyitása érdekében. Az 1938. június 18-án kelt kérvény megismétli azokat az érveket, amelyeket az 1923-ban és a későbbiekben beadott kérvények tartalmaztak. Hivatkozott a nők megváltozott gazdasági helyzetére, a kenyérkeresetre utalt nők helyzetére és arra is, hogy a nők az értelmiségi pályán megállták helyüket.²⁵ Az 1939 decemberében megismételt kérvény az ország területi gyarapodásával összefüggésben a felvidéki területen élő nők hátrányos helyzetét helyezi kérelme középpontjába. A Csehszlovák Köztársaság ugyanis polgári demokratikus jellegű alkotmányos berendezkedése következtében a nők egyetemi tanulmányaiban jogegyenlőséget valósított meg, s a jogi pályára is engedte őket (létszámuk egyébként a 10%-ot sem érte el). A harmadik kérvényt, amelyet a jogi pálya megnyitása érdekében az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesülete terjesztett be a minisztériumba, az 1942. június 3-án kelt intézkedés „ad acta” tette.²⁶

Jegyzetek

- 1 Haász Aladár 1933. szeptember 15-én kelt, bizalmas jelzésű, az egyetem túlnépesedése ügyében összehívott genfi konferenciára készült jelentése szerint az 54.514 diplomás hivatás szerinti megoszlása a következő: jogász 16 617, középiskolai tanár 4489, orvos 6958, gazdaság 665, mérnök 5856, mezőgazdasági szakember 2691, bányá- és erdőmérnök 889, polgári iskolai tanár 2968, állatorvos 756. OL K. 636. 24.063/1933.
- 2 „Nagyarányú megmozdulás az elhelyezkedni nem tudó, diplomás egyetemi ifjúság érdekében” (Kostyál) – arról tudósít, hogy Illés József egyetemi tanár, országgyűlési képviselő vezetésével és az ő kezdeményezésére bizottság alakult, amelynek felét egyetemi tanárok, felét pedig a volt és jelenlegi ifjúsági vezetők alkotják. E bizottság konkrét javaslatokkal kíván a kormányhoz fordulni, pártközi konferenciát kíván összehívni a kérdés megbeszélésére. Hivatkozik a cikkben dicsért „szociális megoldások”-ra a fasiszta Olaszországban és a német náci mozgalomban: „Mussolini bölcs keze, mely felülről hozta a megoldást... És figyelemmel néztünk át Németországra; ott holnap ugyancsak felülről intézik el azt, amit eddig alulról szeretnek megoldani.” Egyetem, 1932. márc. 1.
- 3 Az 1931. évi július 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló VI.k. – A költségvetés előadója Temesvári Imre, aki már hivatkozott a gazdasági válság leküzdésére létrehozott ún. „33-as bizottság” tevékenységére. E bizottság többször állást foglalt az állástalan diplomások ügyét illetően is. Uo. 1932. május 2.
- 4 A VKM az egyes minisztériumoknak és hatóságoknak a következő létszámban bocsát fiatal diplomást rendelkezésre: Pénzügyminisztérium: 310 fő, Belügyminisztérium: 73 fő, Földművelésügyi Minisztérium: 69 fő, Külügyminisztérium: 3 fő, Igazságügyminisztérium: 5 fő, Közigazgatási Bíróság: 6 fő. OL K.636 14616/1934.
Az 1934 nyarán tartott miniszteri értekezleten a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által előterjesztett javaslat 3. és 4. pontjában már összekapcsolódik az egyetemi felvételi rendszer reformjának igénye az állástalan diplomások sorsáról való gondoskodással. – Átirat a társminiszterekhez az 1934. évi nyári miniszteri értekezleten a VKM részéről előterjesztendő és az értekezleten megbeszélendő ügyekben: „3. A diplomás állás nélküli ifjúság elhelyezésére irányuló akciónak jelenlegi formájában való likvidálása, az egyéb társmisztériumokban való intézményesítése, a munkaalkalmak felkutatásának és létesítésének rendszeresítése.” „4. A szelekció további érvényesítése az egyetemeken és a főiskolákon a tanulmányi rend és a vizsgarend módosításával, a vizsgára bocsátásnak bizonyos feltételekhez kötésével. A minősítési törvény revíziója”. A K.305. VKM töredék iratok. 1962/1934.eln.sz.irat.

5 OL K. 636 20016/1936.

6 Így csak példászerűen említve: A Tihanyi Magyar Biológiai Kutatóintézet, amely két női diplomást is alkalmazott, OL K. 636 18904/1936., valamint a soproni leánylíceum két női középiskolai tanárt. 1979/1936. sz.

7 A Jog és Államtudományi Kar 1 férfit, az Orvostudományi Kar 6 személyt, közöttük két nőt, a Bölcsészettudományi Kar 9 személyt, közöttük 2 nőt, a Könyvtár 1 férfit, a Csillagvizsgáló Intézet 3 személyt, közöttük 1 nőt, a Földrendési Observatórium 1 férfit, a Gazdasági Igazgatóság 3 férfit – végül ún. tanulmányi segélyesként a 23 fön kívül 6 személyt alkalmaztak, közöttük 1 nőt. OL K. 636 20015/1936.

8 A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának felterjesztése a foglalkoztatott diplomások ügyében (részlet): „Az állástalan diplomások elhelyezésével kapcsolatosan Nagyméltóságod segíteni kívánt a szellemi tudományokon és az egyetemeken ép e szakok szükségleteinek pótlására méltóztatott állástalan diplomásokat beosztani. Ez az intézkedés kitűnően bevált és, hogy csak a saját helykeretünkre korlátozzuk észrevételeinket, a proszemináriumi rendszer kiépítése után, amely a szellemi szakokon a képzést szemmel láthatóan elmélyítette és rendszeresebbé tette, a segéderők már nem volnának nélkülözhetők, sőt egyes pontokon újabb segéderőkre volna szükség.” OL K. 636 29805/1935.

9 OL K. 636 25071/1936.

10 OL K. 636. 16613/1936.

11 Longhauer Imre hittanár nyílt levele az Új Kor szerkesztőségéhez, (Részlet) „Tudom jól, hogy a munkatábor nem végleges megoldása az ifjúsági munkanélküliségnek. Az utcán való tüntetéssel azonban nem lehet eredményt elérni. Segélyek nem méltók az egészséges munkabíró ifjúkhoz. Az ifjúság törvényes eszközökkel munkát követel, mert ehhez joga van. Az ÁDOB és ÁKOB (előbbi a főiskolát, utóbbi a középiskolát végzettk munkanélküliségét orvosló szervezet – szerző) szép munkát végzett, de gyökeres orvoslást nem tudott elérni. A munkanélküli táborokba tömörült ifjúsággal lehet majd eredményt elérni, van még jó néhány ezer hely az állásnélküli fiúk részére... Eddig már eleget szónokoltunk az akcióról, most már kezdjük el az akciót. A fővárosi és vidéki Prohászka Munkaközösségekkel pedig a következő témákat kérjük a legsürgősebben feldolgozni:

Hány férjes asszony van állásban az állami és magánvállalatoknál, akiknek helyét fiatal emberekkel lehetne betölteni?

Hol van több gyermek, az állásban levő asszonyoknál vagy pedig ott, ahol az asszony nincs állásban?

Hogyan küzdik le az ifjúsági munkanélküliséget Olaszországban, Ausztriában, Németországban, Bulgáriában és Lengyelországban?

Hány 30 éven felüli agglegény van Magyarországon. A külföldön milyen agglegényadók vannak?

Hány olyan nyugdíjas van, akiknek 200 P-n felüli nyugdíja van s mégis állásban van?

A vállalatoknál, bankoknál milyen a keresztény ifjúság arányszáma?...” A NEP (Nemzeti Egyesülés Pártja, – kormánypárt, szerző) párttitkárának levele. Csurgó 1936. júl. 22. részlet a levélből: „bátor vagyok közölni, hogy Longhauer hittanár úr jelentőség nélküli és komolytalan éhségstrájk-kezdeményező elgondolásával sem mint ember, sem mint párttitkár nem azonosítom magam, így nem vagyok hajlandó a történetek után vele vállaltva dolgozni a munkatábor megszervezésében. A munkatábor megszervezését ... a folyó nyáron megvalósíthatatlannak és keresztülvihetetlennek tartom...” OL K. 636.24506/1936.

12 OL K. 636. 38000/1939.

13 OL K. 636. 38903/1939.

14 OL K. 636. 12546/1934-es sz. irat előirata a 20649/1933. sz. irat.

15 OL K. 636. 21106/1934. sz.

16 OL K. 636. 21104/1933., valamint a 28476/1936. sz. iratokhoz csatolt statisztikai kimutatások, amelyek a nőhallgatók létszámát közlik. A 28476/1936. sz. irat melletti statisztikai kimutatásnak a Szegedi Tudományegyetemre vonatkozó anyagát nem hozzuk teljes terjedelmében, mert

- sajnos az Apponyi Kollégium és a polgári iskola tanárképző adatait a kimutatás nem tartalmazta.
- 17 A Külügyminisztérium 34500/1937. sz. alatt megküldi a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak az Egyetemet Végzett Nők Nemzetközi Szövetségének jelentését az 1937. július 16-tól 21-ig Párizsban tartott tanácsulésről. Puech, M. L.: Hommage des Femmes Diplomes. OL K. 636. 29391/1937.
- 18 International Federation of University Women. OL K. 636. 14244/1934.
- 19 Magyar Női Szemle. Szerkeszti Magyary Zoltánné dr. Techert Margit, az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületének elnöke. Magyary Zoltán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban magasrangú tisztviselőként irányította a magyar felsőoktatási intézményekkel kapcsolatos ügyintézését. Egyébként neves közigazgatástudós.
- 20 OL K. 636. 14244/1934. sz.
- 21 Magyar Női Szemle. 1935. május–június.
- 22 Magyar Női Szemle. 1935. május–június.
- 23 Magyar Női Szemle. 1935. május–június, illetve 1936. szeptember–október.
- 24 Magyar Női Szemle. 1935. július–augusztus. A Nemzetközi Szövetség hírei.
- 25 OL K. 636. 23013/1938.
- 26 OL K. 636. 38723/1939.

A CIGÁNYKÉRDÉS ÉS VÁRMEGYEI RENDEZÉSI KÍSÉRLETEK A DUALIZMUS KORÁBAN MAGYARORSZÁGON

I. A cigánykérdés a dualizmus korában

A cigánykérdés dualizmuskori fogalmának meghatározásakor mindenekelőtt a cigányság számáról, életmódjáról kell nagy vonalakban képet alkotnunk. Ehhez több statisztikai felmérést is segítségül hívhatunk, az adatokat azonban fenntartással kell kezelnünk. Leghitelesebbnek közülük az 1893-as összeírás tekinthető.¹

1893. január 31-én 274 940 cigány élt hazánkban. Ebből 243 432 „állandóan letelepedett”, 20 406 „huzamosabban egy helyben tartózkodó”, vándorcigány pedig 8936.² Az összeírásban állandóan letelepedettnek számított az a cigány, aki legalább egy évig, huzamosabban egy helyben tartózkodónak („félvándornak” is nevezték) az, aki legalább hat hónapig ugyanabban a helységben lakott, vándorcigánynak pedig az, aki hat hónapnál sűrűbben váltogatta lakóhelyét. (E hármast felosztásnak a cigánykérdés taglalásában még nagy jelentősége lesz. Már itt el kell azonban mondani, hogy a közigazgatás és a korabeli irodalom a félvándor- és a vándorcigányokat egy csoportnak tekintette, és „kóbor cigányok” névvel illette őket.)

A cigányság területi megoszlása nagyon egyenetlen volt. Míg egyes megyékben, mint Árva, Liptó, Somogy, Zala, Vas, Veszprém a cigány lakta községek egyharmadát sem tették ki az összes községeknek, a többi országrészben ilyen alacsony arány sehol sem volt található. Sőt Békésben, Hajdúban, Szabolcsban, Csongrádban, valamint Erdély hét megyéjében tíznél kevesebb volt azoknak a községeknek a száma, amelyekben cigányt egyáltalán nem találtak.³

A cigánynépesség megoszlásának a területi egyenetlenség mellett sajátossága volt az is, hogy egy adott terület cigányságának létszáma rövid időn belül is nagy változásokat mutatott. 1873 és 1893 között pl. Zemplén vármegye cigánylakossága 5100, Kolozs 3200, Szeged vármegyéé 3400 fővel növekedett.⁴ De ennél is plasztikusabb képet kapunk, ha vizsgálódásunkat egy egészen szűk intervallumban megismételjük:⁵

	1873	1876	különbség
Pest-Pilis vármegye	4293	5065	+ 772
Nyitra vármegye	3055	3358	+ 303
Szabolcs vármegye	4101	4791	+ 690
Bihar vármegye	6380	6000	– 380
Krassó vármegye	4036	3028	– 1008

A nagy különbségek okait kutatva mindenekelőtt a cigányság életmódjából adódó mobilitást szükséges említeni. Jelentőségében aligha nőtt e mellé, ám minden bizonnyal

fontos szerepet játszott az a körülmény is, hogy az egyes vármegyék, községek egymástól igen eltérő módon viszonyultak a cigánysághoz s azon belül különösen a kóborlókhoz. Ezek után természetes, hogy a cigányok mindig olyan területekre húzódtak, ahol a helyi közigazgatási szervek kevesebbet zaklatták őket, vagy legalábbis enyhébben hajtották végre a központi-megyei rendelkezéseket. A keleti–délkeleti országrész megyéiben pedig közrejátszott még a Romániához való közelség is, ahonnan megszakítás nélkül érkezett az utánpótlás.

A vándorló karavánok nagyságáról meglehetősen ellentétes képek rajzolódnak ki. A statisztika szerint 8002 vándorcigány 1026 csoportot alkotott. Átlagosan körülbelül nyolc személy kószált együtt, a legnagyobb csapat 86, a legkisebb 2 fős volt.⁶ (Kérdés, hogy egy házaspárt nevezhetünk-e karavánnak.) Feltűnő, hogy a korabeli közigazgatási tisztviselők mennyire eltúlozták a csapatok nagyságát. Nemegyszer beszélnek 80–100 főből álló karavánokról.⁷ Ennek ellenére a levéltári iratokban sohasem talákoztunk 40 főnél nagyobb csoportról szóló jelentéssel. A vándorló életet, a közlekedést megkönnyítendő a cigányok birtokában 1122 sátor, 979 kocsi és 1586 igavonó állat volt.⁸

A cigányság foglalkozási viszonyait boncolgatva szembeötlő a földművelésben és a bányászatban-kohászatban dolgozók csekély száma. Háziipari tevékenységet, illetve ipari szolgáltató tevékenységet viszonyt kimagaslóan sokan, a foglalkozással bíró cigányoknak mintegy a fele folytatott. A cigányságon belül nagyjából arányosan oszlottak meg a foglalkozások a hármass csoport tagjai között. Néhány munkaágnál volt csak torzulás, olyanoknál, amelyek üzését a letelepedett vagy a vándorló életforma kifejezetten elősegítette.⁹

A cigánylakosság bűnözése a dualista Magyarországon is súlyos gondokat okozott. E területen csapódott le, vált érzékelhetővé a cigányügy mint társadalmi probléma.

A cigányok kriminalitásának bemutatásánál a múlt század utolsó éveiben indult „Magyarország Igazságügye” című évkönyv segít, amely 1906-tól a bűnelkövetők számát anyanyelvi bontásban közétevéő táblázatában a cigányoknak külön rubrikát szentel. E kiadvány szerint 1906 és 1914 között a cigány anyanyelvűek összbűnözése kb. 2,2–2,5-szerese volt a magyar anyanyelvűeknek. Ezen belül a személy elleni bűncselekmények aránya alig valamivel volt nagyobb, mint a magyar ajkú lakosságnál, de a vizsgált időszakban állandóan nőtt ez az arány. Bűnözésük tetőpontját a tulajdon elleni cselekményekben érték el: mintegy 3,6–3,8-szor volt nagyobb, mint a magyar nyelvűek bűnözése. Ez utóbbi csoporton belül kiemelkedett a lopások és csalások száma. Több évben is előfordult hogy a cigány elkövetők száma a magyar anyanyelvű elkövetők hatszorosa volt.¹⁰

A cigányok tényleges bűnözése azonban ennél jóval nagyobb méreteket ölthetett. A fenti statisztika ugyanis anyanyelvi bontásban készült, a magyarországi cigányságnak pedig 40%-a sem beszélt a cigány nyelvet anyanyelvként. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az iménti adatok a jogerősen elítéltekre vonatkoznak. A bűnelkövetők felkutatása, elfogása pedig a daktiloszkópia alkalmazásának kezdetekor sokszor meghaladta a közbiztonsági testületek képességeit, részint, mert ezek a szervek alacsony technikai felszereltséggel rendelkeztek, részint, mert – tagjaik számát tekintve – kicsik voltak. Ez utóbbihoz egyetlen példa: a századforduló Zala megyéjében egy

csendőr körzete átlagosan 29,49 négyzetkilométer nagyságú volt, 2174 lakossal, 3–4 községgel és 4–5 lakott hellyel.¹¹

Jóllehet a „Magyarország Igazságügye” nem választotta szét a vándor-, illetve a letelepedett cigányok bűnözését, közvetett módon mégis könnyű bizonyítani, hogy a vándorlók okoztak több gondot a bűnüldöző- és az igazságszolgáltatási szerveknek. Az 1893-as összeíráskor a falvak osztályozták a területükön tartózkodó cigányok magavi-
seletét. S míg a 240 ezer letelepült 277 községtől kapott „rossz” minősítést, addig a 30 ezer vándorcigány 148-tól.¹² Ugyancsak az összeírás részletezte a 15 éven felüli, foglalkozás nélküli cigányok keresetforrásait is, és ebből kiderül, hogy míg a letelepedettek 4,38%-a, addig a vándorlók 7,96%-a teremtette elő létfeltételeit koldulással, lopással, csavargással, kuruzslással.¹³

Az iméntiek is bizonyítják, hogy a cigánykérdés – vagy ahogy akkoriban nevezték, a cigányügy – a dualizmus korában Magyarországon jóval egyszerűbb, de mindenképpen szűkebb fogalmat takart, mint manapság. Az idő tájt az etnikum vándorló életmódja volt a kifejezés legfontosabb kritériuma. Definíciónkban a „vándorló életmód” összetétel mindkét tagja fontos. Jelenti egyrészt a vándorlást, kifejezőbb szóval a mobilitást: azt, hogy állandó lakóhely hiányában – az állandó lakóhely, miként ma is, egyik alapegysége és feltétele volt az állampolgári élet állami irányításának – jórészt meddőnek bizonyultak azok a kísérletezések, hogy rászorítsák őket állampolgári kötelezettségeik teljesítésére, pl. a katonáskodásra vagy az adófizetésre.¹⁴ Jelenti másrészt az életmódot: azt, hogy megélhetésüket a vándorláshoz kapcsolódó tevékenységből biztosították vagy próbálták biztosítani. Olyan munka- vagy iparágakból, amelyek üzését a vándorlás elősegítette. Ennek megfelelően elsősorban a vándor háziiparból (szőnyegkészítés, teknővájás), illetve ipari szolgáltatásokból (üstfoltozás) éltek. Az effajta munkavégzés azonban – kis mennyiségéből adódóan – sohasem egyetlen helyhez kötött. A cigányság tehát, ha biztosítani kívánta létalapját, a mainál jóval kisebb községek között vándorolni kényszerült.¹⁵ Éppen ezért a korabeli szakirodalom és a közigazgatás a „cigányügy” alanyai közé csak a vándor- és az ún. „félvándor”- (huzamosabban egy helyben tartózkodó) cigányokat helyezte. E cigányok általában 1–6, illetve 6–12 hónapig időztek egyazon helységben. Számuk mintegy 30 000 volt, a magyarországi cigányok kb. 10%-át alkották.

II. A cigányügy a törvényhatóságokban

A cigánykérdés rendezésére az egész korszakban több szinten is folytak kísérletek. Részletesebb elemzés helyett erről itt csak annyit, hogy a képviselőházban többször sürgettek e tárgyban törvényalkotást, a Minisztertanács cigányügyi kormánybiztosok kinevezésével próbálkozott. A belügyminisztérium tevékenysége már szerteágazóbb: a telepítési kísérletektől a dologház intézményének felállításán, a toloncoláson át a gyermekvédelemig sok mindennel kísérletezett.¹⁶ A sikert azonban a területi kezelés és az adminisztratív módszer nem hozhatta meg. A vármegyék tevékenysége a problémakörben kettős irányt vett fel: a központi szervektől (képviseelőház, kormány, belügyminisztérium) országos rendezést követeltek; saját igazgatási területükön maguk is próbálkoztak megoldást találni.

1. A törvényhatóságok rendezést sürgető feliratai

A cigánykérdéssel kapcsolatos megyei feliratok két ízben határozták meg a képviselőház napirendjét. Először 1888-ban, amikor Sopron vármegye a „nomád oláh-cigányok kóborlásainak és bűnös üzelmeinek” megszüntetése végett törvényhozási intézkedést kért.¹⁷ A második alkalommal, 1907 tavaszán egyszerre 27 vármegye ajánlott jogszabályalkotást „a vándorcigányok megfékezése céljából”. A Kérvényi Bizottság azonban ezúttal sem javasolta a törvény megalkotását.¹⁸ Ezekkel azonban még nem fogy el a sor, hiszen nem egy megyei felirattal megesett, hogy nemcsak a képviselők előtt nem ismertették, de még a képviselőházi irományok között sem bukkantunk a nyomukra.

Ez történt 1873-ban több törvényhatóság kérelmével.¹⁹ Erre a sorsra jutott például Veszprém megyének a cigányügy rendezése tárgyában a képviselőházhoz küldött 1885-ös felirata,²⁰ amit Békés megye is támogatott. „Mivel tehát, mint előterjeszteni és indokolni szerencsénk volt – olvasható a feliratban –, az oláh-cigányokkal szemben eddig elkövetett eljárás azok kóborlását és bűnös üzelmeit megszüntetni soha sem fogja, s mivel egyes törvényhatóság a legjobb szándék és leggondosabb felügyelet dacára sincs azon helyzetben, hogy az általánosan ismert bajt megszüntesse vagy azt enyhítse is, hanem az csak országos és pedig gyökeres intézkedések által tehető; hazafiúi bizalommal kérjük a képviselőházat, hogy a kir. kormányt utasítani méltóztassék, miképp az oláh-cigányok nomád és közbiztonságot nagyban veszélyeztető kóbor életmódjának megszüntetése s illetőleg azok állandó megtelepítése iránt mielőbb törvényjavaslatot terjesszen elő.”²¹

Zala megye több alkalommal: 1891-ben, 1904-ben, 1907-ben és 1909-ben kért hasonló intézkedéseket a képviselőháztól.²² Heves megye 1912. június 10-i előterjesztésében a Ház szemére vetette, hogy a dánosi eset²³ után sem jutott tovább a tervezgetésnél. Szintén kérte a Parlamentet, hogy mielőbb intézkedjék.²⁴

Ugyanebből az évből, augusztus 30-ról származik Esztergom vármegye 825/912.sz., a képviselőházhoz is felterjesztett határozata. Ebben a megye nem törvényt követelt, hanem – a rendezést megkönnyítendő – ötleteket adott: 1. az ország területén illetőséget szerzett minden cigányt három éven belül „törzskönyveztesse”, készítsenek róluk daktiloszkópiai felvételt; 2. a három év elteltével az illetőséget igazolni nem tudó cigányt „mint önfenntartásra és családjá tartására alkalmatlant, köz- és vagyonbiztonságot veszélyeztető idegent” utasítsák ki az országból, az államhatárok átlépését pedig a vándorcigányoknak tiltsák meg.²⁵

A képviselőház mellett a kormányhoz és a belügyminiszterhez is nagy számban küldtek feliratokat a megyék. Ezekben túlnyomórészt anyagi dotációt, valamint konkrét utasításokat kértek.²⁶ A könnyebb áttekinthetőség végett részletesebben alább foglalkozunk velük.

2. A törvényhatóságok megoldási kísérletei

Ellentétben a központi szervekkel a vármegyék csak részleges megoldási programokat tűztek ki maguk elé. Két kivített produkált csupán a dualizmus kora: a Danilovics Gyula törvényhatósági bizottsági tag által készített tervezetet, amelyet „Moson vármegye

közönsége 424/1909. számú határozata alapján egész terjedelmében magáévá tévén, figyelembevétel végett” a miniszterelnökhöz felterjesztett, valamint Zala megye 1904-es elaborátumát.

Danilovics tervezetének²⁷ hangnemét jól jellemzi a következő mondat: „S ezek az ember formájára teremtett kóbod fenevadak, kívül állva minden vallási, társadalmi és állami formán és kötelezettségen, barangolnak szabadon.” E megjegyzés után nincs okunk meglepődni a tervezet rendelkezésein. A törvény hatálybalépésével minden vándorcigányt, aki illetőségét és foglalkozását nem tudja igazolni, az állam területéről egyszer s mindenkorra kiutasítanak, és ők kötelesek öt nap alatt az országot elhagyni. A határidő elteltével elrendelik az országban tartózkodó cigányok összeírását, tizenöt napon belül valamennyien jelentkezni kötelesek. A jelentkezőket összeírják, megállapítják személyazonosságukat, emellett lefényképezik őket és ujjlenyomatot vesznek tőlük. A nem jelentkezőket bárki letartóztathatja, a lefogottak után fogdíj jár. S hogy az országot teljesen megtisztítsák tőlük, katonasággal átkutatnák az állam egész területét.

Az állandó foglalkozású, lakhelyű cigányokat illetőségi helyükre toloncolják, s itt rendőri felügyelet alá kerülnek. A foglalkozást igazolni nem tudókat állami munkatelepekre helyezik 40 éves korukig. Az ezen felüli férfiakat és asszonyokat dologházakba utalják, a katonasorban levőket, illetve erre alkalmasakat besorozzák, a tizenhat éven aluliakat pedig javítóintézetbe szállítják. Az egy évnél idősebb gyermekeket árva- vagy toloncházakban vigyázzák tizenkét éves korukig, nemre való tekintet nélkül. A katonai szolgálatra alkalmatlan nőtlen férfiak, lányok és szalmaövegyek külön munkatelepre kerülnének. Minden cigány arcképes igazolványt kapna, benne pontos személyleírással s hogy melyik rendőri hatóság felügyelete alatt áll. Ily módon biztosítanak a „szoros rendőri felügyeletet”. A felügyelő hatóság hatásköri területét bejelentés nélkül senki el nem hagyhatja. Hetenként egyszer köteles jelentkezni, és még az illető hatóság is köteles kétszer ellenőrizni, hogy nem csavarog-e. Igazolvány nélkül a cigány bárhol letartóztatható.

Mária Teréziát kegyetlennek bélyegeztük, mert 1760-ban több ezer cigány csecsemőt elszakított anyjától. Danilovics Gyula ugyanezt ajánlja 150 évvel később. De a gyermek és felnőtt cigányok ellen tervezett intézkedései is sok hasonlóságot mutatnak a későbbi zsidópogromokkal. Már-már nevetséges, hogy ezek után így ír: „Azt hiszem, a humanizmus minden követelményének megfelelné ezen eljárás.”

Egyértelmű, hogy ezek a rendelkezések nemcsak mélyen antihumánusak, hanem kivihetetlenek is. A többi szakaszok épp így megvalósíthatatlanok. Danilovics mégis makacsul hitte, hogy szervezete végrehajtásával megoldható a cigánykérdés: „Sok ilyen (munka)telepre bizonyos, hogy nem lenne szükség, mert amint észrevennék, hogy komoly a dolog, bizony talán egy kis telep is elég lenne mutatóba, mert a legtöbb kiszök-nék az ország területéről.”

Az 1904-ből származó zalai javaslat²⁸ két pontba csoportosította a megoldáshoz (pontosabban: a megyei rendezéshez) szükséges feladatokat. Mindenekelőtt a vándorcigányok összeírását határozták el, „tartózkodási helyükön községenként és sátranként”, a családfő és a családtagok személyi adatainak, foglalkozásának, illetőségi községének feltüntetésével. Hasonlóképpen össze kívánták írni „minden család és egyén vagyonát, minden legkisebb ingó-bingó dolgát”. A személyazonosítást pontos személy-

leírással és fényképezéssel akarták elérni, ezeket később felhasználták volna a cigányok szinte valamennyi életviszonyának állandó és alapos ellenőrzésére, felügyeletére. Sarkalatos pontjai a tervezetnek az ötödik és a hatodik, amely „az illetőségi községen kívül tartózkodók letartóztatásáról, eltoloncolásáról és ennek utána ellenük a toloncsabályzat, valamint az 1879.XL. tc. szigorú alkalmazásáról” rendelkezik. Végezetül az atyai hatalom megszüntetéséről, a tizenöt éven aluliak elhagyottá nyilvánításáról és állami gyermekmenhelyekbe szállításáról határoztak.

Aligha kell hosszasan bizonygatni, hogy a zalai elképzelések éppúgy kivihetetlenek, mint a mosoni elaborátum. Mégis annyi valóságosabb, hogy nem fertőzte meg Danilovics hangneme. Természetesen e két tervezetet minőségben messze meghaladó próbálkozások is történtek a megyék részéről. Ezeket is, akárcsak a központi jogszabályokat, két csoportra oszthatjuk: egyikbe a helyhez kötési és munkavégztetési kísérleteket, a másikba az ezek megsértése esetén használandó preventív vagy éppen büntető rendelkezéseket sorolhatjuk. Mind a helyhez kötési, mind a munkavégztetési próbálkozásokra jellemző az indirekt módja. Így az előbbit a vándorlás megszüntetésével, az utóbbit pedig a koldulás megtiltásával kívánták elérni.

A vándorcigányokat először Torontál megye tiltotta el a kóborlástól 1881-ben²⁹, Nyitra 1888-ban cselekedett hasonlóképpen.³⁰ Ugyanígy döntött Zala vármegye 1907-es szabályrendeletének második pontjában, de ezzel egyenértékű a statútum egy másik pontja is, amely szerint: „Zala megyében az úgynevezett vándor vagy kóborcigányok azt a helyet, amelyen sátorjukat felüthetik, illetőségi községük határában, amennyiben pedig községi illetőségük vitás, tartózkodási községük határában, ezen községek meghallgatása után, a rendőrhatalóság jelöli ki. A vándorcigányoknak tiltva van, hogy más heyen üssék fel sátraikat.”³¹ A szentgotthárdi főszolgabíró pedig úgy próbálta korlátozni vándorlásukat, hogy mindegyik járásbeli cigánycsaládnak igazolványt adott, s ennek birtokában is legfeljebb hét napig tartózkodhattak egy-egy községben.³²

A vándorlás megnehezítése céljából a megyék tiltó vagy megszorító rendelkezéseket hoztak az útlevélnyújtásra. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye még 1874-ben határozott úgy, hogy a járási szolgabírók, a polgármesterek és a községek elöljárói a kóborcigányoknak külföldre szóló útleveleket nem állíthatnak ki.³³ Más megyék is megszorítóan rendelkeztek, amikor megtiltották, hogy útleveleket alacsonyabb beosztású hivatalnokok adjanak ki. Nyitra alispánja 1888-ban,³⁴ Veszprém alispánja 1909-ben³⁵ utasította így főszolgabírokat. Arad város 1891. szeptemberi keltezésű, a belügyminiszterhez küldött feliratában olyan kéréseket fogalmazott meg, amelyek részletenként szinte valamennyi hasonló tárgyú ügyiratban előfordultak. Ezek a következők: 1. „az úti igazolványok kiadására jogosított hatóságok a cigányok részére való útlevelek, igazolványok kiállítására körüli eljárásoknál a legnagyobb óvatosságra utasíttassanak;” 2. teljes családoknak ne adjanak útlevelet; 3. külföldre szóló útiokmányok kiállításánál, ill. „külföldi levelek véleményezésénél” – tekintettel arra, hogy szinte valamennyi környező államban tilos a cigányoknak belépnie – „a közbiztonság érdekében és e nomád népség rendes lakhelyéhez kötése céljából a legnagyobb körültekintést szem előtt ne tévesszék.”³⁶ Zala vármegye közigazgatási bizottsága – 1907-es jelentésében – a „legnagyobb körültekintésnél” sokkal kézzelfoghatóbb dolgot hív segítségül az áhított rend érdekében: „útlevélnél csak

azon kérelmezőnek adassék, kinek hű arcképe csatolva van, mely arckép az útlevélhez volna erősítendő...”³⁷

Szociológiai vázlatunkban említettük, hogy a vándorcigányok előszeretettel üztek speciális, a vándorló életmódhoz kapcsolódó foglalkozásokat. Ezt felismerve tiltotta meg Zala megye 1884-ben és 1904-ben a cigányoknak a lótartást-lókereskedést.³⁸ E rendelkezést akkor még a belügyminiszter megsemmisítette, mert — úgy mond — „a cselekvési szabadságot és a magánjogot ily mérvben csak a törvényhozás korlátozhatja”.³⁹ Zala 1907-ben újra eltiltotta a cigányokat a lókupeckedéstől.⁴⁰ Sem erre, sem a Veszprém alispánja által 1909-ben kibocsátott hasonló tartalmú szabályra⁴¹ nem reagált a belügyminiszter úgy, mint elődje húsz évvel korábban.

Fontos megemlíteni, hogy az 1884-es és az 1904-ből származó zalai szabályrendeleteken kívül más statútumok is a kasszáció sorsára jutottak. Sáros vármegye törvényhatósága még 1892-ben alkotott szabályzatot a cigánycsapatok vándorlásainak megakadályozásáról, amit azonban a kormány nem hagyott jóvá.⁴² Ugyanúgy végezte Kolozs megye 1905-ös hasonló tárgyú szabályrendelete is.⁴³ Míg a kasszáció okai Zala és Kolozs vármegye esetében a diszkriminatív jogpolitika, nevezetesen „a magánjog és a cselekvési szabadság túlzott mértékű korlátozása” voltak, addig Sáros megye esetében egészen gyakorlati: a jogszabályt azért semmisítették meg, mert „a cigányügy országos rendezése ügyében a tárgyalások a belügyminisztérium kebelében folyamatban vannak”.

Néhány szóban meg kell emlékeznünk az ipartörvény (1872.VIII.tc.) hatásáról, amely mint tipikus liberálkapitalista termék, nagyban segítette a magyarországi tőkés gazdaság kibontakozását, megerősödését. Ugyanakkor azonban segítséget nyújtott a „foglalkozás ürügye alatti” bűnözéshez is, mert az iparigazolvány „elnyerésére, kik bármely mesterséget üznek, jogosítva érzik magukat, és annak elnyerését az illető iparhatóságokhoz folyamodva, ezek nem érezhetik magukat hivatva annak megtagadására, és az ily iparigazolvánnyal ellátott egyén családjával iparűzés örve alatt űzheti család és rablásait”.⁴⁴ A Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei törvényhatósági bizottsági gyűlés ezt az ellentétet úgy próbálta feloldani, hogy utasította a járási szolgabírókat és polgármestereket: iparigazolványokat csak olyan cigányoknak szabad kiadni, akik valamely községben állandóan megtelepedtek és tényleges kereseti módjukat igazolták.⁴⁵

A törvényhatóságok mentségére hozhatjuk fel a már többször idézett Pest megyei bizottsági gyűlés határozatát, amely nemcsak megtiltott, korlátozott, hanem „magasabb szempontból kiinduló messzebb ható” javaslatot is tett: „Ilyen mindennek felett a cigányok gyermekeinek iskoláztatása a hat éves kortól kezdve, mi kellő erély és kitarással foganatosítva egy nemzedék után bizonynyal meghozandja áhított gyümölcsét. Miért is az iránt a kormányhoz felterjesztést tenni javasol.”⁴⁶

A cigányok koldulását több norma szabályozta. Többségük még 1879 előtt keletkezett, ami azzal magyarázható, hogy a Kbtk. rendelkezett a kihágásnak minősített koldulásról. Még a kiegyezés évében született meg Békés megye idevágó statútuma, amelyet egy, a javaslat elkészítésével megbízott küldöttség mutatott be.⁴⁷ Ez a szabályrendelet — az országos gyakorlatnak megfelelően — koldulási igazolványhoz, engedélyhez köti a kéregetést. A „testileg megconkult, megnyomorodott, elégtelenül fekélyes, vagy egyéb undorító nyavalyával eltelt munkaképtelen koldusok” azonban nem kap-

hattak ilyen engedélyt, igaz viszont, hogy őket illetőségi községük volt köteles eltartani. További megszorítás, hogy jogosítvány birtoklása mellett is csak akkor koldulhattak, ha a községi előjáróság láttamozta engedélyüket. Mindezek mellett az országos és heti vásárokon, búcsúk és egyéb nyilvános ünnepélyek alkalmával tilos volt koldulni.

Szabolcs megye 1868. június 3-i keltezésű 468/1868.b.gy.sz. határozata már precízebb.⁴⁸ Mindenekelőtt meghatározza a koldusok és kéregetők fogalmát. Eszerint koldusok az „oly szerencsétlenek, akik nagyobb testsérülések, csonkulások, születés vagy súlyosabb betegség következtében, mint nyomorékok örökre, vagy legalábbis huzamosabb időre munkaképtelenné lettek”. Kéregetők pedig „kik sújtó elemi csapások, közszerencsétlenségek által inség s nyomorra jutottak”. Közülük csak az utóbbiaknak tette lehetővé – hatósági engedély birtokában – a könyöradomány-gyűjtést. Egyébként mindennemű koldulást a határozat kihirdetése napjától a megye egész területén megtiltott. Nem engedte tehát egyrészt a „tulajdonképpeni koldusok” kéregetését (utasította a községeket, hogy saját munkaképtelen koldusait tartsa el), másrészt a munkaképes személyek alamizsnagyűjtését. Az utóbbiak „mint csalók és munkakerülő csavargók tekintetnek, s alkalmilag testi büntetéssel is fenyítettvén, eltoloncolandók”.

Az előbbivel rokon meghatározásokat és normákat tartalmaz Esztergom megye 1869-es szabályrendelete.⁴⁹ Míg azonban Szabolcs a „kéregető” kategóriájába tartozóknak megengedte a gyűjtögetést, addig Esztergom nem tett ilyen kivételt: a koldulást 1870. január 1-től Esztergom megye területén megtiltotta. Kivételt csak a szerzetesrendek tagjaival s más jótékony intézetek – megfelelő igazolvánnyal ellátott – megbízottaival tett. A más községekből átbarangolt koldusokra és munkakerülő csavargókra itt is ugyanolyan szankciókat rendelt a jogalkotó, mint Szabolcsban. Újdonság viszont az az utasítás, hogy a kolduló gyermekek szüleit a gyermekek iskolába küldésére kell szorítani.

Somogy megye 1875-ben alkotta meg a koldulásról intézkedő szabályrendeletét.⁵⁰ Tartalmában az Esztergom megyeihez hasonló radikális, néhány rendelkezésében szinte szó szerint ugyanaz. Speciális rendelkezést csupán egyet tartalmaz: „A koldusokat a vásár, vagy búcsú időtartamára elzárni rendeli.” (Megjegyezzük, hogy a vásároktól és a búcsúktól nemcsak Somogy tiltotta el a csavargókat, hanem így tett Nyitra is 1888-ban.⁵¹) Végezetül meg kell még említenünk Nógrád megye 1879-ben keltezett hasonló tartalmú rendelkezését.⁵² Maga a jogszabály elkallódott, így csak annyit tudunk biztosan, hogy a belügyminisztérium jóváhagyta, nem tett észrevételt.

A Kbtk. hatálybalépése utáni évekből nem találtunk a koldulást megtiltó-szabályozó külön szabályrendeleteket. Egymondatos utalásokból tudjuk csak, hogy – ha nem is statútumokban – mégis születtek a koldulással kapcsolatos tiltó normák. Erről olvashatunk például Nyitra alispánjának a belügyminiszterhez küldött feliratában,⁵³ valamint Zala megyének a képviselőházhoz és a miniszterelnökhöz címzett felterjesztésében.⁵⁴ Ezek a későbbi rendelkezések bizonyítéku­ l szolgálhatnak arra, hogy a Kbtk. idevágó rendelkezéseit az erőszak- és az igazságszolgáltatási szervek nem tudták maradtalanul végrehajtani.

A toloncolás intézményét szívesen használták a törvényhatóságok prevenciós eszközként. Erre vall, hogy mindegyik fentebb elemzett – a koldulásról rendelkező – szabályrendelet magában foglalta mint a „jogosulatlan” koldusokkal szemben alkalmazha-

tó szankciót.⁵⁵ Bizonyos fokig érthetetlen ez a magatartás. „Tolonc úton ugyanis csak olyan egyének továbbíthatók, akiknek illetőségi helye ismeretes, vagy hatóságilag megállapítható; ezen feltételeket azonban az oláh cigánycsapatokkal szemben úgyszólván lehetetlenségnek lehet jelezni.”⁵⁶

A megyei dologházak létesítésére irányuló kísérletek mindvégig megmaradtak a próbálkozás stádiumában. Ennek legfőbb oka a szűkös anyagi lehetőségekkel magyarázható.

1871 nyárelőjén egyszerre több helyről is dologház felállítása iránti kérelem futott be a belügyminisztériumhoz. Arad megye ezzel indokolta igényét: „A csavargók és dologkerülők kényszerdologház hiányában napról napra szaporodnak.”⁵⁷ Csongrádot az motiválta, hogy „az újabb időben nálunk is rendkívül nő a dologkerülő csavargók száma; a szomszéd államokból is tódul be a söpredék”.⁵⁸ Temesvár város a „helyi csavargók számára egy kényszerdologház létrehozása költségeit 1872. évi költségelőirányzatába leendő befoglalását elrendelte.” A temesvári dologházzal azonban csak a város problémái oldódtak volna meg, a Délvidéké nem. Ezért – éppúgy, mint a többi megyék – pénzbeli támogatást kért a minisztériumtól, hogy nagyobb befogadóképességű intézménnyel az országnak nagyobb területét tisztítsa meg a csavargóktól.⁵⁹ Mindhárom kérelmet, ill. javaslatot támogatta Temes és Torontál megye.⁶⁰

1873-ban Trencsén megyében készítettek az ott emelendő dologház tárgyában bizottsági jelentést. Az intézetet a centrális fekvésű, jó közlekedésű Predmér községben kívánták felállítani. Előleges számítások szerint 20 000 forint kellett volna a felépítéshez, berendezéshez. „Tekintettel azonban a mostani pénzsükségre, az intézet felállítását a bizottsági jelentés különbeni teljes helyeslése mellett, függőben hagyni kellett.”⁶¹

A vármegyék kettős szerepet töltöttek be a cigánykérdés szabályozásában. Ez egyrészt a központi szervekhez fűződő kapcsolataikban öltött testet, amikor is felirataikkal állandóan sürgették a törvényi rendezést. Ezt a kontroll- vagy inkább figyelemfelhívó tevékenységüket az adott körülmények között jól látták el. Feltételezzük, hogy nemcsak az általunk megtalált feliratok születtek a korban, hanem azoknak többszöröse. A mulasztás tehát az országos hatáskörű szerveket terheli: nem a vármegyék magatartása miatt maradt el a törvényhozási megoldás.

A törvényhatóságok másik szerepe saját illetékességi területükhöz kapcsolódott: a megyén belül próbálták normalizálni a helyzetet. Ez a tevékenység – törvényszerűen – nagymértékben azonosult a központi szervek által kibocsátott jogszabályok végrehajtásával. A szabályrendeletek is mintegy a jogszabályok végrehajtási rendelkezéseinek tekinthetők. Kivételnek csupán a zalai tervezet és Danilovics Gyula javaslata tekinthetők, amelyek viszont a megvalósítás lehetőségét nélkülözték. A vándorlás és a koldulás megtiltásában, illetve korlátozásában, valamint a toloncolás szabályozásában nem található jelentős különbség a statútumok és a központi jogszabályok között. Annál figyelemreméltóbb, hogy a dologház intézményének megalkotásában a törvényhatóságok négy évtizeddel megelőzték a központi szerveket.

Végezetül – még egy kicsivel hosszabb idézés árán is – érdemes megnézni, hogy maguk a megyék milyen okoknak tulajdonították a rendezésért tett intézkedéseik sikertelenségét. Egy 1909-ből fennmaradt feliratot hívhatunk ehhez segítségül, amely ugyan

a zalai viszonyokat jellemzi, ám minden bizonnyal a többi vármegye is többé-kevésbé hasonló listát állíthatott volna össze – márcsak azért is, mert próbálkozásaik nagyban egyeztek a zalaiakéval. A felirat szerint tehát „a megye intézkedései sikertelenek voltak, mert:

1. a csendőrség létszáma nem elegendő;
2. az apai hatalom megszüntetése alig néhány esetben volt keresztülvihető, mert nem akadt senki sem, aki a gondnokságot elfogadta volna, aminek következtében néhány esetben rendőri közegek bízattak meg a gondnoksággal;
3. a négy, illetve az új BTK szerint tíz koronát felül nem haladó élelmiszer vagy élvezeti cikk lopása, a mezőrendőri és erdőörvénybe ütköző lopások, legeltetések és egyéb kártételek legnagyobb részben csupán magánvádra üldözendők és nemigen akad, aki feljelenti őket;
4. pár esetben a községi illetőségük megállapításáig letartóztatott kóborcigányokat felsőbb hatósági rendeletre szabadon kellett bocsátani;
5. a gyermekmenhelyre szállított cigánygyermeket onnét felsőbb rendeletre – amely szerint a cigánykérdés a gyermekvédelem keretében nem oldható meg – ki-bocsáttattak;
6. egyes cigányok részére a lókereskedés vagy kovácsipar üzéséhez iparigazolványt felsőbb határozat folytán ki kellett adni;
7. idegen (pl. horvátországi) cigányok útlevél nélkül jönnek át az ország határán, sőt hazájukban házalási engedélyt is nyernek, aminek következtében 20–30 főből álló cigánykaravánok barangolják be a személy- és vagyonbiztonság hátrányára a vármegye területét.”⁶²

Jegyzetek

- 1 Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Szerk. Orsz.Magy. Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1895. 59•81
- 2 Uo. Táblázatok. 13.
- 3 Uo. Táblázatok. 2–17.
- 4 Uo. – *Ponori Thewrewk Emil*: Irodalmi kalauz. Bp. 1895. 234–235.
- 5 Uo. – *Fáy Albert*: A vándor – vagy oláh-cigány kérdés. Bp. 1904. 13.
- 6 Magyarországon 1893 ... Táblázatok. 35.
- 7 Pest megyei Levéltár (a továbbiakban PmL) IV/408-b 127/880 (15294/885) és Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K 150–1890–III–1 (66044)
- 8 Magyarországon 1893 ... Táblázatok. 35.
- 9 *Déry Gyula*: A cigányok Európában. Bp. 1895. 51.
- 10 Magyarország Igazságügye az ... évben. Táblázatok. Bp. 1906–1914.
- 11 PmL IV/408-b 5192/1914.
- 12 Magyarországon 1893 ... Táblázatok 35.
- 13 Uo., Táblázatok. 81.
- 14 15000/1916. BM.eln. sz. rendelet

- 15 *Bárony János*: A cigányság helyzete a magyar gazdasági fejlődés rendszerében. Bp. 1974. 4. (Kézirat)
- 16 *Pomogyi László*: A központi közigazgatás kísérletei a cigánykérdés rendezésére a dualistakori Magyarországon. Jogtudományi Közlöny, 1985. 8. sz.
- 17 Képviselőházi Napló, 1888. május 8. 99. ülés, V.k. 20.
- 18 Képviselőházi Napló, 1907. március 19. 130. ülés, VII.k. 130.
- 19 PmL IV/408-b 1412/873 (6654)
- 20 PmL IV/408-b 127/880 (15294/885)
- 21 Békés megyei Levéltár (a továbbiakban: BémL) IV-B-402-a 242/885.b.gy.
- 22 PmL IV/408-b 5192/1914, Zala megyei Levéltár (a továbbiakban: ZmL) 17931/1912 (18137/1909), ill. 17931/1912 (8297/909)
- 23 1907. július 18-án a Pest megyei Dánoson négy személy sérelmére elkövetett rablógyilkosság, amely után valószínűs hadjárat indult a cigányok ellen.
- 24 PmL IV/408-b 7035/1912
- 25 PmL IV/408-b 5192/1914
- 26 OL K. 150-1888-VII-13 (12902), OL K 150-1890-III-1 (66 044)
- 27 PmL IV/408-b 5192/1914
- 28 ZmL 17931/1912 (18524/904)
- 29 OL K. 150-1881-III-1 (4904)
- 30 OL K. 150-1888-VII-13 (12902/30755)
- 31 ZmL 860/1908
- 32 Vas megyei Levéltár (a továbbiakban: VmL), Szentgotthárdi főszolgabírói iratok 2315/1909
- 33 PmL IV/408-b 127/880 (582/867)
- 34 OL K. 150-1888-VII-13 (12902/30755): „Mindenek előtt azon vissza állapotra kell felhívnom a figyelmet, hogy egyes szolgabíróknál az igazolási jegyek a szolgabírói írnok aláírásával adatnak ki. Elvárom a főszolgabíró uraktól, hogy ezen kiadványom vétele folytán akként fognak intézkedni, miszerint az igazolási jegyek csak a főszolgabíró vagy a szolgabíró aláírásával adassanak ki, és ezen kiállításoknál kellő óvatossággal fognak eljárni.”
- 35 PmL IV/408-b 5192/1914; „az illetőségi bizonyítványok és útlevelek kóbor cigányoknak csak nagy körülménnyel adhatók ki”.
- 36 OL K. 150-1891-VII-13-73713
- 37 ZmL IV-409-a 860/1808
- 38 ZmL 17931/1912 (18137/1909). – *Szűry Dénes*: Rajzok című könyve (Bp. 1891.) 257. oldalán azt állítja, hogy hét dunántúli megye döntött ugyanúgy. Adatokat erre nem találtunk.
- 39 Uo.
- 40 ZmL IV-409-a 860/1908
- 41 PmL IV/408-b 5192/1914
- 42 Uo.
- 43 OL K. 26-1910-XLI-49 (5479/1906)
- 44 PmL IV/408-b 127/880 (584/874)
- 45 PmL IV/408-b 127/880 (582/867)
- 46 Uo.
- 47 OL K. 150-1868-III/R-16 (1593)
- 48 OL K. 150-1868-III/R-16 (1593/4226)
- 49 OL K. 150-1870-III-1 (202)
- 50 OL K. 150-1875-III-14 (47679)
- 51 OL K. 150-1888-VII-13 (12902/30755)
- 52 OL K. 150-1880-III-1-445
- 53 OL K. 150-1888-VII-13 (12902/30755)
- 54 ZmL 17931/1912 (18137/1909)
- 55 OL K 150-1868-III/R-16 (1593) – OL K. 150-1868-III/R-16 (1593/4226) – OL K 150-1870-III-1 (202) – OL K 150-1875-III-14 (47679)
- 56 PmL IV/408-b 127/880 (15294/885)

57 OL K. 150-1871-III-1 (9098/25176)
58 OL K. 150-1871-III-1 (9098/15959)
59 OL K. 150-1871-III-1 (9098)
60 OL K. 150-1871-III-1 (9098/11758) – OL K. 150-1871-III-1 (9098/12992)
61 OL K. 150-1873-III-1 (21747/53810)
62 ZmL 17931/1912 (18137/1909)

PRITZ PÁL

ARISZTOKRATÁK A MAGYAR KÜLÜGYI SZOLGÁLATBAN (1918-1944)

A diplomáciai pályán – amelyet csak részben helyénvaló a külügyi szolgálattal azonosítani, lévén, hogy ez utóbbi lényegesen tágabb fogalom, a központi igazgatásban, vagyis a külügyminisztériumokban, külügyi hivatalokban végzett tevékenységet, valamint a konzuli pályát is magába foglalja – hagyományosan nagy szerep jutott az arisztokráciának. Jelentőségük e téren nem csupán a számarányuknál nagyobb jóval, de számottevőbb annál is, mint amit – vagyonuknak, társadalmi helyzetüknek megfelelően, jórészt abból fakadóan – a történelem hosszú századai során az állami, társadalmi életben betöltöttek. Annak, hogy a diplomáciai élet posztjait az arisztokrácia generációkon át nemcsak hegemonizálta, hanem olykor kifejezetten kisajátíthatta, monopolizálta, számos oka van. (Bár nem kétséges, hogy ezek az okok mind ugyanarra a töre, a kiváltságos helyzetre vezethetők vissza.) A szubjektív tényezők oldaláról haladva említsük meg az általában kitűnő neveltetésüket, a már gyermekkorban elsajátított széles körű – nem ritkán anyanyelvi szinten mozgó – nyelvtudásukat, a diplomáciai érintkezésben olyannyira fontos rutint, amely a társasági életben való sikeres és gyakorlott mozgáshoz oly fontos. A tárgyi oldalról pedig a leglényegesebb, hogy az eredményes diplomáciai munkához személyes tehetség, rátermettség és szorgalom mellett felettébb költséges életmód folytatását kellett vállalni, amelyhez a – különben az államigazgatás egyéb munkaköreihez képest busás – jövedelem sem volt többnyire elegendő. A sajátból kellett tehát gyakorta pótolni, és erre csak ott volt mód, ahol a családi vagyon dúsan jövedelmezett.

Így azután teljesen megalapozottnak tűnt az a feltételezés, hogy a Tanácsköztársaság megdöntését követő időszakban, a nagybirtok és a nagytőke uralmát restauráló ellenforradalom korában a kiépülő önálló magyar külügyi szolgálatban hasonló lehetett a helyzet. 1962-ben jelent meg a magyar külpolitika 1936–1945 közötti időszakát feltáró forráskiadvány-sorozat első kötete, amelynek előszavában azt olvashatjuk, hogy e iratokat „többségükben arisztokrata diplomaták fogalmazták”.¹ De a Magyarország 1919–1945 közötti külpolitikáját áttekintő, 1969-ben megjelent, majd 1975-ben átdolgozott és bővített formában újra kiadott munkában is hasonló felfogással találkozunk. E szerint a szegedi ellenforradalmi kormány külügyminisztere, gróf Teleki Pál „már akkor hozzálátott az ellenforradalmi rendszer külügyi garnitúrájának megteremtéséhez. Az általa toborzott külügyi személyzet, amely szinte kivétel nélkül arisztokratákból és a Monarchia volt diplomatáiból tevődött össze, a Horthy-rendszer egész későbbi időszakában a Külügyminisztérium gerincét képezte.”²

Vajon mit mutatnak a részletesebb vizsgálatok?

Az önálló magyar külügyi igazgatásról 1918. december 13-án alkottak törvényt, amely a polgári demokratikus forradalom V. néptörvényeként került az Országos Törvénytárba becikkelyezésre. Témánk szempontjából most e törvényből számunkra az a

lényeges, hogy ismét megerősítette a forradalom vezetőinek korábban már több ízben és több helyütt megfogalmazott álláspontját arra vonatkozóan, hogy a volt közös minisztériumok és egyéb intézmények magyar állampolgárságú alkalmazottait – addigi besorolásuk és illetményüknek megfelelő állásba – átveszik vagy végellátásban részesítik, ha ilyen kívánságukat kifejezésre juttatják, illetve a Népköztársaságra a hűségüket letezik.³

1917-ben a Ballhausplatzon, vagyis a közös külügyminisztériumban, a követségeken és a konzulátusokon összesen 902 személy szolgált. Közülük 292-en voltak a magyar állampolgárságúak. Ha a névsorukat átnézzük, azt látjuk, hogy 16%-uk (46 fő) volt tagja a magyar arisztokráciának. Félrevezető lenne azonban, ha csupán az összesítő adatokat néznénk. Fontosabb ennél annak számbavétele, hogy a fogalmazói karon belül – vagyis mai fogalmaink szerint az érdemi ügyintézők között – mekkora volt az arisztokraták aránya. A számítás eredménye ekkor már 26,6%. Még szignifikánsabb különbségeket találunk azonban akkor, ha a bontást a külügyi szolgálat egyes területei szerint végezzük el. Ekkor kitűnik ugyanis, hogy míg a konzuli kar magyar állampolgárságú fogalmazási tisztviselőinek csak 12%-a volt arisztokrata, addig a minisztériumban ugyanebben az összefüggésben 20,7% az arányuk, a diplomáciai testületben pedig 63,6%. Ez nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy minden három diplomata közül kettő koronás címerrel büszkélkedhetett. Ezek az adatok tehát a tanulmányom elején vázolt közfelfogást messzemenően igazolják.⁴

Egy másik írásomban részletesen bemutattam, hogy a közös külügyi szolgálat munkatársai közül nagyon sokan éltek a polgári demokratikus forradalom vezetői által felkínált lehetőségekkel. Ez egyben azt is jelentette, hogy a kiépülő magyar külügyi szolgálatot a régi ballhausplatzi – ahogy akkoriban mondani szokták: ballplatzi – garnitúra uralta.⁵

A nagyszámú arisztokrata tisztviselőnek azonban csak kis töredéke lépett a forradalom szolgálatába. Számításaink szerint a külügyminisztériumban 1919 február első felében 138 lehetett álláshelyen alkalmazva.⁶ Közöttük 10 arisztokrata dolgozott, a közös külügyi szolgálat említett 46-os listáján levőkkel azonban csak egy részük, 7 személy azonosítható.⁷ Ha e 7 fő szolgálati ágazat szerinti megoszlását vizsgáljuk, a struktúrán belül említett lényeges különbségek ismét kiütköznek. Mert amíg a régi központi szolgálatból ketten is jelentkeztek Budapesten,⁸ ami egyharmados arány, és a konzuli besorolásúak közül is viszonylag sokan jöttek (12-ből 3),⁹ addig a 28 arisztokrata diplomata közül csupán 2 döntött valamilyen megfontolásból, hogy átlép az új szolgálatba.¹⁰ Mivel mind a 7 személlyel – kivel hosszabb, kivel rövidebb ideig – az ellenforradalmi rendszer külügyi apparátusában is találkozhatunk, nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy olyan férfiakról van szó, akiknek többsége nem lehetett különösebben vagyonos, állásuk megélhetésüknek lényeges forrása volt.

A következő hetekben az arisztokraták száma még legalább három fővel gyarapodott. (Mindhárman konzuli besorolásúak.¹¹) Ellenben ennél is figyelemre méltóbb, hogy a Tanácsköztársaság külügyi népbiztosságán is lényegében mindnyájan állományban maradtak. Csak a Tanácsköztársaság július elejére egyre rosszabbá váló bel- és külpolitikai helyzete – amely nyilván nem maradt hatás nélkül azokra a tisztviselőkre, akik messze nem meggyőződésből vállalták a proletárdiktatúra szolgálatát – készítette

Kun Bélát elbocsátásukra. Július 2-án és 8-án összesen 142-nek mondtak búcsút, az általunk ismert arisztokraták közül 10 nevével találkozunk.¹² Mivel azonban közöttük találjuk annak a báró Bornemisza Gyula főkonzulnak a nevét is, aki május 5-től már az aradi ellenforradalmi kormány külügyminisztereként szerepelt, ezért gyanítható, hogy többen nem várták meg a döntést, hanem elhagyták Budapestet.

Néhányan Szegedre vették útjukat, és az ott szerveződő ellenforradalmi külügyminisztérium kötelékébe léptek. Szegeden május 31-én alakult kormány. Mintegy két és fél hónapos fennállása alatt a megszerveződő külügyminisztérium nem vált jelentős intézménnyé. A miniszteren kívül júniusban összesen 5, júliusban és augusztusban 8-8 ki-nevezett tisztviselője volt. Mivel ezen rövid időn belül is hárman elmentek, összesen 11 személyről van szó. Az állomány elemzése rávilágít arra, hogy többségük – összesen 9 – korábban a forradalmak szolgálatában szegődött. Soraikban összesen három arisztokratát találunk (Báró Vest Fedor, gróf Woracziczky Károly és gróf Woracziczky Olivér). Különösebben kiemelkedő szerepet a két háború közötti időszakban egyikük sem játszott. Említésre méltó azonban, hogy gróf Csáky István a későbbi külügyminiszter pályája is innen, Szegedről indult, ellenben őt csak július 15-től, és akkor is csupán tiszteletdíjasként foglalkoztatták.¹³

Ezen előzmények után az ellenforradalmi rendszer külügyi szolgálatának kiépülése csak 1919 őszén vesz nagyobb lendületet. A Kun Béla által néhány hete elbocsátottak ekkor visszafoglalták íróasztalaikat, és lassan megérkeztek azok is, akik nem „kompromittálódtak”, akik névleg sem vállalták a forradalmak ügyét. Közöttük adózó küzdelem bontakozott ki. A „kompromittáltak” ugyanis helyzeti előnyben voltak, erejüket mutatja, hogy a minisztérium adminisztratív irányítása annak a Drasche-Lázár Alfrédnek a kezébe került, aki mindkét forradalmi rezsim alatt is szolgált. Később ő lett a trianoni békeszerződés egyik aláírója. Drasche-Lázár azt is el tudta érni, hogy a minisztertanács augusztus 23-i határozata nyomán – amely az állami tisztviselőknek a proletárdiktatúra idején tanúsított magatartásának felülvizsgálatát írta elő – olyan fegyelmi bizottságot küldött ki, amelynek elnöke, másodelnöke és tagjai korábban mindnyájan a Tanácsköztársaság szolgálatában is álltak. Így azután a „kompromittálódottaknak” nem kellett kellemetlen meglepetéstől tartani. Táborukat olyan pozicionált személyiség is erősítette mint gróf Ambrózy Lajos. Ő volt az egyetlen, aki a rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri rangú diplomaták közül 1918/19 haladó rendszereit szolgáltatta. Ebből a későbbiekben nemhogy hátránya nem lett, hanem a külügyi szolgálatban még magasabbra is jutott. A minisztérium szervezetében mindenkor központi szerepet játszó elnöki osztály vezetője, majd 1921 őszétől, amikor a minisztériumot átszervezték és az osztályokat négy nagyobb egységbe tömörítették, az egyik ilyennek – amely az elnöki osztályt is magába foglalta – lett a vezetője, tehát osztályfőnök. 1925 derekán pedig a bécsi követség élére került és onnan ment nyugdíjba 1932 végén. De meg kell említeni gróf Csáky Imre nevét is, aki a közös szolgálatában 1917-ben még csak I. osztályú követségi titkár volt, a Károlyi-rezsim már tanácsosként vette át, megbízta a minisztérium politikai részlegének vezetésével, majd 1920. szeptember 22-től december 16-ig külügyminiszter volt.¹⁴

A „későn jövők” helyzetét csak nagyon is viszonylagosan erősítette, hogy nem „kompromittálódtak”. (Annál is inkább, mert a Károlyi-kormányzat a szolgálatába

szegődött tisztviselőket sokszor előbbre sorolta, az előrelépés esetenként egészen ug-rásszerű volt, így az 1918 ősztől továbbszolgálókkal szemben eleve hátrányba ke-rültek azok, akik csak 1919 őszén jelentkeztek felvételre. Döntőbb szempont volt az a tény, hogy az intézményesülő ellenforradalom hullámán érkezők között jelentős számban voltak azok, akik már 1918 előtt is a pálya magasabb csúcsaira jutottak, és akik így nagyobb szakmai tekintélyükkel is érvelhettek. Közülük is két személy magasodott ki. Kánya Kálmán és gróf Khuen-Héderváry Sándor. Az előbbi a tízes évek évforduló-ján a Ballhausplatz sajtópolitikáját irányította, majd a Monarchia mexikói követségét vezette. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter volt. 1919. október 31-én ke-rült a Dísz térre – a Várbeli ideiglenes elhelyezés után itt kapott a külügyminisztérium otthont, ezért vált hamarosan e tér az 1945 előtti magyar diplomácia szimbólumává –, előbb a politikai osztály vezetője, majd 1920. május 30-tól fél évtizeden át a külügymi-niszter állandó helyettese, nemzetközi fogalmak szerint a minisztérium vezértitkára lett. Gróf Khuen-Héderváry Sándor a századelő magyar miniszterelnökének fia. Kányá-nál 12 évvel fiatalabb diplomata, Madridban, Londonban, Berlinben teljesített szolgálá-tot, 1918-ban II. osztályú követségi tanácsos, 1918 nyarán a Ballhausplatzra került. 1920 elején látott munkához a Dísz téren I. osztályú követségi tanácsosként. Kánya 1920. májusi – említett – előrelépésekor ő került a politikai osztály élére.¹⁵ Vannak, akik úgy vélik, hogy a minisztérium megszervezésében Khuen Sándoré – ahogy rövi-den nevezni szokták volt – a döntő szerep. A felsorolt adatok azonban feltehetőleg eléggé világossá teszik, hogy itt olyan együttműködésről lehetett szó, amelyben Kánya Kálmánnak jutott a nagyobb befolyás.

Az 1918 ősztől érkezők között erősen megnövekedett az arisztokraták száma. Ám még ennél is fontosabb tényező, hogy a külképviseltek kiépülése során a hagyomá-nyosan általuk birtokolt diplomáciai testületben jutottak fontos posztokhoz.

Az első követség – még az őszirózsás forradalom idején – Bécsben létesült, élén Ambrózyval jelent meg először arisztokrata követ, mint említettük 1925-ben. A berni képviselő megszületése – a semleges Svájc ugyan de facto elismerte a forradalmat, de jure azonban nem; egyébként a kiépülő missziók is mindenütt képviselteként kezdték meg működésüket, és csak a trianoni békeszerződés aláírása után szervezték át azokat követséggé – szintén 1918 őszére nyúlik vissza. Miután a misszió vezetésével megbízott Bédy-Schwimmer Rózát a konzervatív svájciak különféle kísérletezések ellenére sem voltak hajlandók elfogadni, a Monarchia utolsó athéni követe, báró Szilassy Gyula ke-rült a helyére. Szilassy nem pusztán a polgári forradalom szolgálatára vállalkozott, ha-nem Károlyival – levélben – eszmei közösséget is vállalt. Az ellenforradalmi Magyar-ország ezt nem bocsátotta meg neki, 1920 júliusában érvénytelenítették kinevezését, 1919 végéig azonban ő vezette a berni képviselőtet.¹⁶ Helyére azután majd egy éves szünet elteltével báró Bornemisza Gyula került, akinek a nevével már az aradi ellenfor-radalmi kormány külügyminisztereként találkoztunk. Bernben azonban ő sem maradt sokáig, 1921 márciusában a megszerveződő stockholmi követség élére helyezték.

Berlinben 1919 szeptember második felében nyílt magyar képviselő báró Forster Pál ügyvivővel az élen. Őt egy esztendővel később, amikor a misszió átalakult követség-gé innen elhelyezték a belgrádi követség első beosztott tisztviselőjének, és ezután a ber-lini követség élére az egész korszakban nem került arisztokrata.

Ha tudjuk, hogy a győztes nagyhatalmak között Olaszország mennyire kisemmizettnek érezte magát, milyen ellentétek feszültek a nyertesek között, illetve az olasz diplomácia hogyan próbálta a békeszerződés kialakítása előtt a magyar ügyet – főleg a későbbi Jugoszlávia és nem csekély mértékben Ausztria rovására – támogatni,¹⁷ akkor érthető, hogy már 1919. november 16-án nyílt Rómában magyar képviselet. Vezetésére gróf Nemes Albert volt császári és királyi követ kapott megbízást. Kiszemelésében feltehetőleg az is szerepet játszott, hogy felesége olasz arisztokratacsalád sarja volt. Az idősebb gróf egészen 1926 őszén bekövetkezett nyugdíjazásáig vezette a követséget.

A varsói képviselet korai – 1919. november 19-i – megnyitását is minden túlzás nélkül közvetlen kapcsolatba lehet hozni a magyar külpolitikával. A varsói képviselet létesítésére már 1919 elején kísérletek folytak, és a még ott szolgáló gróf Csekonics Ivánt szemelték ki vezetésére.¹⁸ Egyes források szerint a Csekonics melletti döntésben gróf Bethlen Istvánnak is szerepe volt.¹⁹ A gróf erős legitimista érzelmeivel tűnt ki, ezért a második királypuccs megghiúsulása után nem sokkal visszahívták és nyugdíjazták. Ezután majd két évig nem utazott követ a lengyel fővárosba, és ebben az időszakban egy akkor 32 éves diplomata – a harmincas években majd a magyar külpolitika kulcsfigurája –, báró Apor Gábor vezette ideiglenes ügyvivőként a missziót.

1920 derekán Rómában munkához látott a második magyar követség is – a pápai állam mellett, Vatikánban, Élére gróf Somssich József kerül, aki az összeomlást megelőzően szintén a közös külügyminisztériumban szolgált, a berlini, majd a párizsi nagykövetség volt az állomáshelye. Vatikánba kerülése előtt pedig 1919. szeptember 11-től 1920. március 15-ig külügyminiszter volt. Alig több mint félesztendőn minisztersége is már stabilitásnak számított az előző hetekhez képest, amikor rövid egymásutánban hárman cseréltek bársonyszéket.

Igencsak megkéské, csupán 1920 szeptemberében tüzték ki a magyar lobogót Párizsban, ahol az első arisztokrata követ 1923-ban jelent meg báró Korányi Frigyes személyében, aki nem hivatásos – ahogy akkor mondani szokták: nem karrierbeli – diplomata. Elsősorban pénzügyi szakember, 1919–1920-ban pénzügy-, majd kereskedelemügyi miniszter. Rövid megszakítással egészen 1928 augusztusáig vezette a követséget.

Bármennyire feszült is volt a korabeli magyar–román viszony, amely addig bukaresti képviselet létesítését is akadályozta, végül is a romániai magyarság érdekei lehetőség szerinti védelmének igénye kikényszerítette, hogy ezek után először Bukarestben nyisson magyar külképviseletet. A képviselet megszervezésének göröngyös útjára egy fiatal – pályáját a hazai közigazgatásban kezdő – diplomatát küldtek. Hory András végezte el ezt a munkát, majd amikor fél esztendő múltán megértek a feltételek a képviselet követséggé történő átszervezésére, akkor érkezett meg a követi posztra már korábban kiszemelt báró Rubido-Zichy Iván ballhausplatzi múlttal és neveltetéssel rendelkező diplomata.

A londoni képviselet szintén viszonylag későn, csak 1921 június elején nyílt meg, majd 1922 márciusától 1924 októberéig gróf Szápáry Lászlóval vette át a követség vezetését arisztokrata. Ő a múlt század végén diplomáciai pályafutását fiatal attaséként Londonban kezdte, hamarosan azonban letette a diplomata uniformust, és a hazai politikai küzdelmeknek lett részese. 1896-tól fiumei kormányzó volt, azonban 1903-ban – vesztegetési botrány miatt – leköszönt, és a politikai élettől is távol került. Majd

két évtizedes szünet után térhetett vissza ily módon a politikába, és hogy egyszerre egy ilyen exponált posztra állították, az egyértelműen mutatja a korabeli külügyi igazgatás értékpreferenciáit.

Végül a húszas évek elején létesülő követségek áttekintését az 1922 januárjában megnyíló washingtoni követséggel zárhatjuk, ahova gróf Széchényi Lászlót akkreditálták. Számára a követi kinevezés hozta meg az első találkozást a diplomáciai pályával, ami a korbali gyakorlatban elég ritka jelenség. Többek szerint a személye melletti döntésben amerikai származású, gazdag felesége jelentette a döntő mozzanatot. Mindenesetre 1933 áprilisáig állomáshelyén maradt, és ez a korszak a magyar diplomácia történetében rendkívül hosszú megbízásnak számított.²⁰

Az elmondottak egyértelműen mutatják, hogy az ellenforradalmi korszakban a kiépülő fontos külföldi állomáshelyek élén nagy számmal jelennek meg arisztokraták, főleg azok közül, akik korábban a császári és királyi külügyi apparátusban szolgáltak. Félrevezető lenne azonban arra gondolni, hogy ez a folyamat a régihez hasonló pozíciók elfoglalásához vezetett, és arról sincsen szó – előrebecsáthatjuk – mintha az újonnan meghódított hadállásokat sikerült volna megtartani.

Amint az *1. táblázat* mutatja, az 1921–1944 közötti időszakban a külügyi tárca összes kinevezett alkalmazottja között 1921-ben legnagyobb az arisztokraták aránya, 7%-os részesedésük ellenben felét sem érte el az említett 1917. évi 16%-os szintnek. A fogalmazói karon belül ugyan valamivel többen voltak, de csak annyival, hogy alig haladták meg az 1917-es arány felét. S jöllehet számuk 1922-ben emelkedett, gyarapodásuk nem tartott lépést az apparátus egészének gyarapodásával, így viszonylagos csökkenésük már ekkor elkezdődött, hogy azután a hanyatlás végig az egész időszakban folyamatosan folytatódjék. Ha az abszolút létszámukat tekintjük, akkor visszaszorulásuk teljesen monotonnak mutatkozik. Ha a folyamatot az egész létszám hullámlásának függvényében szemléljük, akkor a kép némileg mozgalmasabb: a visszaesés fő trendje az időközi és csekély emelkedéseken keresztül érvényesül. Ugyanakkor érdemes felfigyelni arra a tényre, hogy az összlétszám alakulása az arisztokraták számának alakulásánál jóval nagyobb kilengéseket mutat, ami viszont arra vall, hogy a tárca személyi állományának az arisztokraták száma az egyik legállandóbb – ha ugyan nem a legállandóbb – elemét alkotta.²¹

Ha elemzésünket tovább finomítjuk és arra keresünk választ, hogy vajon a külügyi szolgálat három nagy területe közötti megoszlásuk a két világháború közötti korszakban, illetve a második világháború éveiben is az első világháború előttihez hasonló nagy aránytalanságot mutat-e, akkor – a *2. táblázat* adatainak ismeretében – megint csak nemleges véleményt kell formálnunk. Hiszen a diplomáciai szolgálat arisztokrata tagjainak az aránya még a legmagasabb ponton sem volt több 25%-nál, ami azt jelenti, hogy amíg 1917-ben még minden három diplomata közül kettő arisztokrata volt, addig most csupán minden négy közül egy. S még ez az arány is az évek során tovább kisebbedett. Már 1937-ben csupán minden tizedik diplomata főnemesi származású, majd lényegében ezzel a képpel zárult – az időközbeni nem túlságosan jelentős módosulás után – az egész korszak. A központi igazgatásban a számuk visszaesése ugyan nem annyira drasztikus mint a diplomáciai pályán, mindazonáltal az 1917-ben konstataált mintegy 20%-os arányuknak így is csak átalában a felét éri el. A harmincas években

részvételük itt valamelyest javult. Ám emögött nem tekintélyes személyiségek megjelenését láthatjuk, hanem csupán néhány fiatal újoncét.

A konzuli szolgálaton belüli arányuk százalékosan számítva láthatólag igen nagy kitéréseket mutat, mivel azonban nagyon kis számokról van szó, minden ilyen irányú következtetés félrevezető lenne. A dolog lényegét inkább ott kell keresni, hogy a huszas évek elején a képzett diplomatákban mutatkozó erős hiány soha nem látott lehetőséget nyújtott a konzuli pályán élőknek arra, hogy az áhított diplomáciai státusba kerüljenek, a fiatal arisztokraták pedig már eleve távol voltak attól a gondolattól, hogy a külszolgálatnak a konzuli területét válasszák.²²

Mindezek után arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy mik lehettek az okai az arisztokrácia ilyen látványos számbeli visszaesésének. Mivel a magyar arisztokrácia túlnyomó hányada legitimista volt – tagjainak zöme főnemesi rangját a Habsburgoktól kapta, vagy ha már volt is koronás címere, akkor a magasabb méltóságot, újabb kiváltságokat, hivatalt –, ezért (főleg kezdetben) nem kevés averzióval viseltetett a volt uralkodójával szemben esküjét megszegő, „felkapaszkodott”, nem is katolikus hitű kormányzóval szemben. Egyébként is a király nélküli királyság intézményét ugyanolyan idegenkedve szemlélte, mint ahogy a függetlenné vált, ám ugyanakkor területének egyharmadára zsugorodott, Kelet-Közép-Európa egyik leggyengébb országává vált államot sem tekinthette ama birodalom utódaként, amelyet képviselve ő vagy elődei egy elsőrangú európai nagyhatalom tekintélyének fényében sűtkérezhettek. Azokban a családokban, amelyekben a diplomáciai pálya hagyománnyá vált, nem a rendi-nemzeti gondolkör volt az uralkodó eszme, hanem sokkal inkább a dinasztiahűség, a szupranacionális felfogás. A Habsburgok 1710-ben létesítették az első állandó diplomáciai állomáshelyeket külföldön, s a rá következő két évszázadban az Esterházy családból 8(!), a Széchényiek és Zichyek közül három-három, az Apponyi, a Reviczky és a Szápáry családból két-két fő töltött be nagyköveti, illetve követi állást.²³ (Természetesen jóval többen voltak azok a családtagok, akik ugyan diplomataként tevékenykedtek, de nem emelkedtek ilyen magasra.) Ekkor az Esterházyak szinte teljesen távol maradtak a pályától, és csak 1942-ben lépett szolgálatba miniszteri segédtitkárként a grófi ágból egyik fiatal sarjuk, Esterházy Andor. A Szápáryak közreműködése kimerült a londoni követ említett szereplésével. A Széchényi családból szintén csupán egy személy jött, a már említett washingtoni (majd később londoni) követ. A Zichyek közül Domokos nevével találkozhatunk; ő 1930 és 1938 között volt a Dísz tér állományában, előbb a központban dolgozott, majd a bécsi követségre került. Szerepe nem számottevő, követési attaséként vetette le az uniformist az Anschluss után. (A bukaresti követként említett báró Rubido-Zichy Iván a családnak rokona, de nem leszármazottja, a bárói méltóságot is csak 1905-ben nyerte el Rubido-Zichy Radoslaw főispán.)²⁴

Az Apponyi, a Pálffy és a Reviczky nevet hiába keressük a korszak hivatásos magyar diplomatai között.²⁵ (Közismert gróf Apponyi Albert szerepe a trianoni békeszerződés aláírása körül, majd a Népszövetség magyar fődelegátusaként kifejtett tevékenysége, ellenben ezek a tisztségek nem kötődtek a külügyminisztérium állományához.)

Nem hatott ösztönzőleg az sem, hogy az első világháború után, illetve már a háború során is a széles közvéleményben erősen megcsappant a diplomácia presztízse. Hiszen a négyéves vérözön azt a nézetet sugallta nagy erővel, hogy a nemzetközi kapcsolatok

intézői valójában tehetetlenek, nincsenek olyan eszközök birtokában, amelyek alkalmasak lennének a nemzetek közötti viszályok feloldására, békés elintézésére.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az arisztokrácia távolmaradásában valószínűleg ilyen szubjektív tényezők játszottak részben szerepet. Innen nézve visszavonulásuk saját akaratukból történt. Létezett azonban társadalmi nyomás is, amely szintén ebbe az irányba hatott. Közismert módon az ellenforradalmi rendszer nem csupán a forradalmak előtti helyzetet restaurálta, hanem keretében — főleg a húszas évek elején, majd a harmincas évek derekától — nagy erővel tört utat magának a történetírásunk által „harmadik erőnek” nevezett heterogén összetételű, nagy tömegeket magában foglaló középosztály. Az általa befolyásolt közvélemény nemcsak a magyar negyvennyolc szempontjait nem respektáló „ballhausplatzi” szellemet ítélte el, de vele együtt — nem éppen alaptalanul — azt az arisztokráciát is, amely a nemzet sorsa iránt olyannyira közömbös volt, hogy — úgymond — még a trianoni béke következményeivel sem volt tisztában.²⁶ És ha azt nem tudta elérni, hogy a kiépülő független magyar külügyi szolgálat mellőzze a kárhozottatott „ballhausplatzi” szellemet magukkal hozó tisztviselőket — nyomása arra irányult, hogy közülük legalább a középosztály fiai jussanak mind nagyobb szóhoz, mellettük pedig kapjanak szerepet azok is, akik korábban a magyar állam alkalmazásában álltak. Ilyenformán bizonyos fajta demokratizálódás játszódott le a korszak magyar külügyi szolgálatában, amelyet különben az 1920-ban létrehozott külügyi szaktanfolyam célként kimondottan is megfogalmazott.²⁷

Bár a korszak adottságai miatt — gazdasági pangás, hatalmasra duzzadt tisztviselői kar — saját diplomata utánpótlás kiképzésének igen csekélyek voltak a lehetőségei, az idő múlásával, a már húszas évek elején is többnyire javakorabeli volt közös múltú diplomaták nyugállományba vonulásával egyre inkább a személyi állomány olyan jellegű átszerveződése zajlott le, amely a „harmadik erőnek” kedvezett. További térfoglalásukat pedig a későbbiekben ismét az arisztokrácia részéről megmutatkozó visszahúzó-dás is segítette.

A fasiszta Németország expanziójáról, a szabad kéz politikáját mindinkább feladó, egyoldalú német orientációra váltó magyar külpolitikai gyakorlatról van szó, amelyet az arisztokrácia idegenkedve szemlélt, személyes kiszolgálására semmi sem ösztönözte. Legfeljebb annyit tett, hogy időnként a hivatalos politika intézőinek figyelmét a járt út várhatóan katasztrófába torkolló voltára irányította.²⁸

Az eddigiekben tehát megállapítottuk, hogy az osztrák–magyar külügyi szolgálat-hoz képest az arisztokraták aránya már eleve mintegy fele a korábbiaknak, és részvételeük a korszak végére a félnek a felére zsugorodik. Másfelől azonban láttuk, hogy a húszas évek elején kiépülő fontos külföldi állomáshelyek első posztjait nagy számban szállják meg grófok és bárók. A tisztánlátás érdekében ezért feleletet kell adnunk arra a kérdésre, hogy a fogalmazói kar belső szerkezetében milyen helyek jutottak az arisztokratáknak.

A külügyminiszteri székből 1922-ig gyakran ültek arisztokraták. Somssich József-ről, Csáky Imréről korábban már esett szó. Ebben az időszakban gróf Teleki Pál rövidebb ideig négy ízben is betöltötte — három alkalommal kormányelnöki teendői mellett — a külügyminiszteri posztot. Gróf Bánffy Miklós viszonylag hosszú — 1921 áprilisától 1922 decemberéig tartó — mimiszterségével zárult a grófok korszaka. A követke-

ző több mint két évtizedben csupán két rövidebb időszakban került arisztokrata a külügy élére. A Bethlen-korszak végén – 1930 decemberétől 1931 augusztusáig – gróf Károlyi Gyula, 1919-ben az aradi ellenforradalmi kormány elnöke, majd Bethlen bukása és Gömbös uralomra jutása közötti esztendőben újfent kormányfő, és 1938 decemberétől 1941 januárjában fiatalon bekövetkezett haláláig Csáky István gróf.²⁹

Az állami alkalmazottakat annak idején 11 fizetési osztály valamelyikébe sorolták be, az első fizetési osztályba a miniszterelnök került, a másodikba a miniszterek. A rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré kinevezett diplomaták a II., III. vagy a IV. fizetési osztályba soroltattak be. Ez volt a csúcs, amit egy diplomata elérhetett. A központi szolgálatban az államtitkári munkakör jelentette a legmagasabb rangot, ő volt a külügyminiszter állandó helyettese, a vezértitkár. Helye a III. fizetési osztályban volt. Mivel a formális egyenlőség ellenére a diplomáciai besorolásnak és címeknek volt a legnagyobb tekintélye, a külügyminiszter állandó helyettese sem államtitkár, hanem rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter volt. Már a dualizmus korszakában lehetővé tették, hogy a konzuli pályán is el lehessen érni a rendkívüli követeknek és meghatalmazott minisztereknek járó – ha nem is a legmagasabb – fizetési osztályt, így az I. osztályú főkonzulokat a IV. fizetési osztály illette meg.

Amint a 3. táblázatból kilálglik, a húszas években az arisztokrata származású külügyi tisztviselőknek általában egy negyede birtokolta a legrangosabb helyeket. A húszas évek derekától a harmincas évek elejéig tartó növekedéssel, a generációs váltással az arisztokraták nem tartottak lépést: még a megüresedő helyeknek is csupán egy részét foglalták el. Gróf Khuen-Héderváry Sándor, majd báró Villani Frigyes még a húszas években, a harmincas évek derekán báró Apor Gábor, második felében pedig báró Bakach-Bessenyei György kapott ilyen kinevezést. 1944-ben már csak ők ketten képviselték az arisztokráciát ebben a kategóriában. Az ország német megszállása után Bakach-Bessenyei is csatlakozott azokhoz a követekhez, akik lemondásukkal tiltakoztak a német lépés ellen, Apor Gábor azonban nem hagyta el állomáshelyét, a vatikáni követséget.

Az arisztokráciának a csúcsokról való távozását még inkább szemléletessé teszi, ha az összes rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter közötti helyüket nézzük. Nos, ez esetben a 3. táblázatból azt olvashatjuk le, hogy a húszas években átlag minden második ilyen magas méltóságban arisztokrata volt, ellenben a harmincas években arányuk nagyjából az arisztokrácián belüli visszaszorulásukkal párhuzamosan haladt.³⁰

Az I. osztályú főkonzulok kicsiny táborában csak 1944-ben tűnik fel az első arisztokrata: báró Abele Egon sok évtizedes konzuli tevékenységét honorálták ezzel a méltósággal.

A hierarchia alsó pontjain – miniszteri segédfogalmazó, miniszteri fogalmazó, miniszteri segédtitkár, miniszteri titkár, miniszteri osztálytanácsos és miniszteri tanácsos, illetve követségi attasé, II. és I. osztályú követségi titkár, II. és I. osztályú követségi tanácsos – elvértve találunk arisztokratákat. Ha egyikében-másikában időlegesen nem is tűntek fel, ez a belső mobilitással, a „számárlétra” fokain való előrehaladással függ össze; tehát ha – például – az egyik évben nem volt senki a miniszteri segédfogalmazók között, annak az az oka, hogy időközben előléptették őt vagy őket miniszteri fogalmazóvá és így tovább.

Ellenben a konzuli pálya alsó fokán, a konzuli attasék között az egész korszakban nem volt arisztokrata, ami szintén azt illusztrálja, hogy a fiatal arisztokraták — ha már elhatározták, hogy külügyi pályára lépnek — nem kényszerültek a jóval kisebb tekintélyű konzuli területre, hanem a központi igazgatásban kezdték működésüket, ahonnan követségekre juthattak.

Az eddigiek során már többször került szóba az, hogy a diplomáciai besorolásoknak nemcsak a konzulinál, de a miniszteriálisnál is jóval nagyobb volt a presztízse. Ez lehetett a legfőbb oka annak, hogy kudarcba fulladtak az egységes hierarchia megteremtésére irányuló kísérletek. Ám nemcsak az ilyen erőfeszítések nem vezettek eredményre, hanem még azt sem tudták elérni, hogy az egyes ágazatokon belül a besorolások dzsungelében rendet teremtsenek. A központi szolgálatra berendelték ragaszkodtak diplomáciai besorolásukhoz, és nemegyszer az is előfordult, hogy a követségekre vezényelt tisztviselők nem kaptak diplomáciai besorolást, hanem csupán külföldi szolgálatuk idejére ruházták fel őket — eredeti besorolásuk érintetlenül hagyásával — diplomáciai címmel. (Például gróf Semsey Andor miniszteri segédfogalmazó 1925-ben a római követségen szolgált, s erre tekintettel felruházták a követségi attaséi címmel, de nem lett attasé.) Az inkongruencia az egész korszakban megvolt, esetenként pedig olyan jelentőssé vált, hogy az adekvát besorolásúak erős kisebbségbe kerültek a többiekkel szemben. A legtarkább ebből a szempontból a Dísz téren volt a kép. 1936-ban például, amikor a központi igazgatásban összesen tizenkét arisztokrata dolgozott, közülük csupán három volt miniszteriális besorolású. Nyolcan elvileg a diplomáciai testülethez tartoztak, a tizenkettedik pedig konzuli besorolású volt. Legegységesebb a kép a konzulátusokon: itt diplomáciai besorolású egyáltalán nem fordult elő, miniszteriális tisztviselők is csak 1936-tól bukkantak fel. A követségek közbülső helyet foglaltak el. Az egész korszakban találkozunk körükben miniszteriális besorolásúakkal. (Semsey gróf példáját már említettük.) 1930-ig, majd 1944-ben konzuli tisztviselőket (tisztviselőt) is foglalkoztattak. Ennek az volt a reális alapja, hogy több esetben a követségek egyben konzuli szerepkört is elláttak.

Ezért elemzésünk akkor válik teljessé, ha azt is megvizsgáljuk, hogy hol dolgoztak, ténylegesen milyen munkakört láttak el az arisztokraták.

A 4. táblázat jól mutatja, hogy az összes arisztokrata tisztviselőnek a húszas években átlagban a fele vezetői tiszteletet töltött be, és ez a magas arány a harmincas években, sőt egészen az 1944-es német megszállásig nem süllyedt egyharmad alá, csupán március 19-e után lett 25%-os.³¹ Tehát innen nézve az eredmény erősen más, mint amit a 3. táblázat alapján le lehet vonni. (Persze az ellentmondás könnyen feloldható. A mai szemlélő számára pontosan már aligha érzékelhetően hihetetlenül nagy távolságokat rejtő hierarchiában a fogalmazási tisztviselők eleve bizonyos értelemben vezetőnek számítottak. Így már a fogalmazási ranglétra középső mezőnyéből minden további nélkül lehetett vezetői funkciót betölteni, követséget ügyvivőként vezetni, a központban osztályvezető-helyettesi teendőket ellátni.) A központi igazgatásban súlyukat eleve megadta, hogy az olyannyira fontos vezértitkári funkció — egy alig több mint esztendőes megszakítással — 1925-től 1938-ig Khuen-Héderváry Sándor, majd Apor Gábor személyében a kezükben volt. Az osztályvezetők közötti arányuk nem volt kiemelkedően magas, de annál lényegesebb, hogy a külpolitika alakítása szempontjából központi je-

lentőségű politikai osztály élén késesztendő megszakítással 1920 derekától egészen 1938 derekáig arisztokrata állt (Khuen-Héderváry Sándor, Apor Gábor, Bakach-Bessenyei György). Külön és részletes elemzést igényel az arisztokratáknak az egyes követ-ségek élén játszott szerepe, amelyet az 5. táblázat szemléltet.

Amint a táblázat oly érzékletesen mutatja, a követségi hálózat kiépülésének folya-mata időben erősen elhúzódtott. Ennek elsősorban anyagi okai voltak: a háborút vesz-tett, társadalmi-gazdasági fejlődésében megnyomorodott ország erejéből nem futotta a külföldi képviselők gyors ütemű kiépítésére. Mivel egy követség megnyitása meghatá-rozott politikai súlypontok preferálását, mások (legalábbis viszonylagos) mellőzését je-lentette, a missziólétesítések sorát állandó küzdelem szegélyezte. A takarékosági szem-pont érvényesülését láthatjuk leginkább a követségek igen alacsony létszámában, azu-tán abban, hogy a követi posztot számos esetben nem töltötték be, hanem a képvisele-tet alacsonyabb beosztású diplomátákkal ügyvivői minőségben vezették. ³² Az ábra egyben a korszak kataklizmáit is felidézi, hiszen a bécsi, a prágai, a varsói, a párizsi, a belgrádi, a moszkvai, a londoni és a washingtoni követség felszámolása a német fasiz-mus agresszív, majd háborús lépéseinek, illetve a magyar külpolitika Berlin melletti el-kötelezettségének, a területgyarapodások valójában német kézből való elfogadásának voltak a következményei. És természetesen ugyancsak a változó Európa viszonyaihoz való alkalmazkodás jegyében nyílt meg a pozsonyi, a vichy, a távoli tokiói, a szomszéd-os zágrábi követség, illetve nyitott kaput rövid időre ismét a moszkvai diplomáciai képviselő.

Ha a követségek megszületése és megszűnése közötti fehér mezőt nézzük, az arisz-tokratákkal kapcsolatban két dolog azonnal szembeszökik. Az egyik az, hogy szinte ki-zárólag azokon a képviselőteken foglaltak el vezető helyet, amelyek 1922-ig létesültek: a később keletkező követségeken jelenlétük egészen minimális, és egyben mindhárom helyen igen rövid lélegzetű volt. Ennek a jelenségnek az oka szoros összefüggésbe hoz-ható a korábbi elemzéseink eredményével, mely szerint a húszas évek elején a kiépülő külügyi szolgálat – ha képzett diplomatákat akart soraiban látni – rá volt szorulva a volt közös osztrák–magyar testület tagjaira. Közülük azok, akik hajlandók voltak to-vábbszolgálni, könnyen jutottak fontos és szép feladatkörökhöz. Később ez az utánpót-lási forrás egyrészt elapadt, másrészt felnőttek azok a diplomaták, akik vagy a közös szolgálatban kezdték pályafutásukat, de az összeomlás idején még fiatalok, esetenként igen fiatalok voltak, harmadrészt pedig fontos posztokon jutottak szóhoz olyan szemé-lyiségek, akik az élet más területein léptek pályára, a diplomáciával való találkozások a forradalmak utáni korszakban történt.

A másik dolog pedig, amelyet az ábra plasztikusan bizonyít az, hogy az arisztokra-ták a leghosszabb ideig azokban a fővárosokban tartózkodtak, amelyek nemcsak az európai politikai élet szempontjából voltak elsőrangúan fontosak, hanem a társadalmi élet és általában a mindennapi élet vitele szempontjából is az írgyeltebb helyek közé tartoztak. Párizs, Róma (Vatikán) és London mindennél beszédesebb bizonyítás erre.

Az eddigiek során arra törekedtünk, hogy az arisztokrácia helyét a korabeli magyar külügyi szolgálaton belül minél sokoldalúbban mutassuk be. Mindazonáltal egy nagyon lényeges szempont felvetésével még adósak vagyunk. Nevezetesen arról van szó, hogy mint minden társadalmi rétegnek, csoportnak, az arisztokrácia világa is belülről erősen

megosztott volt. És itt nem csupán arról van szó, hogy a bárókat általában jóval kevesebb tisztelet övezte, mint a grófokat vagy a hercegeket — az utóbbiak közül a magyar diplomáciai életben egy sem jelent meg. Nem is csupán a vagyonosságról, a jövedelmi viszonyokról van szó, amelyek jelentőségét olyannyira számon tartották, hanem magáról a származásról.

Mint láttuk, az egyes esztendőekben a külügyi szolgálaton belül az arisztokraták leg-alacsonyabb száma 12, a legmagasabb pedig 29 volt. A vizsgált 1921–1944 közötti időszakban összesen 50 főnemesről van szó (24 báró és 26 gróf). Korábban már végeztünk egy olyan összehasonlítást, hogy a Habsburg-birodalom diplomáciai gépezetében a csúcsokra feljutottak családjai milyen arányban voltak megtalálhatók a független magyar szolgálatban. Most arra akarok felelni, hogy ez 50 közül milyen arányt képviseltek a nagy történelmi nevek hordozói. Nos, azt mondhatjuk, hogy míg a grófok között mintegy fele arányban tűnnek fel patinás nevek (Bánffy, Bethlen, Csáky, Draskovich, Esterházy, Khuen-Héderváry, Nemes, Pallavicini, Széchenyi, Szápáry, Teleki, Zichy), addig a bárók között igazán csak az Apor és a Bornemisza név emelkedik ki. E félszáz főnyi főnemesség mintegy háromnegyed része — még akkor is, ha több esetben messze századokba visszanyúló nemesi családok leszármazottairól van szó — a bárói vagy a grófi koronát a XIX. században, sok esetben a kiegyezés után, esetenként a háború előestéjén vagy a háborúban kapta. Nincs arra mód, hogy mindezt részletesen bizonyítsam, csupán arra térhetek ki, hogy a követek, a minisztérium osztályvezetői, illetve magasabb rangú tisztviselői körében mit is jelentett ez konkrétan. A Szécsen család 1811-ben emelkedett grófi rangra, a Somssichok egyik őse 1812-ben kapott bárói, majd egy évvel később grófi koronát. Az Ambrózyak báró méltósága 1838-ból való, a grófi címet azonban csak 1913-ban nyerték el. A Fiáthok 1857-ben kaptak osztrák bárói méltóságot, a magyar főnemesség körébe viszont csak 1874-ben jutottak. A Csekonicsek grófi címe 1864-re datálódik. Öt család főnemesi címerén pedig egészen frissen csillogott az aranyozás. (Forster 1904, Semsey 1907, Korányi 1908, Bakach-Bessenyei 1910 és Szilassy 1918).³³

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy a Horthy-korszak külügyi szolgálatában az arisztokrácia már a húszas években is csekélyebb szerepet játszott mint ahogy az a történelmi közfelfogásba beivódott, a későbbiekben pedig jelenlétük még kisebb arányúvá vált. Bár néhányan közülük a későbbiekben igen fontos szerepet játszottak, alapjában maga az arisztokrácia sem vonzódott úgy e csillogó, sokak által áhított, irigyelt pálya felé, mint korábban. A középosztály harmincas évektől ismételten megerősödő befolyása is csökkentő hatású volt. Végül a diplomáciai uniformist viselő arisztokratáknak csak mintegy negyede volt történelmi múltú család sarja, a többséget azok alkotják, akik a katonáskodásban, az államigazgatásban és a társadalmi élet más területein szerzett érdemeik elismerése alapján váltak arisztokratákká.

1. táblázat

Év	Az állásban levők összesen	Fogalmazó összesen	Arisztokrata összesen	Az arisztokra- ták aránya az összes áll- ásban levő- kön belül (%)	Arisztokra- ták a fogal- mazói karon belül (%)
1921	373	174	26	7	14,9
1922	464	187	29	6,3	15,5
1924	442	173	28	6,3	16,2
1925	419	165	27	6,4	16,4
1927	403	163	24	6	14,7
1928	436	158	24	5,5	15,2
1929	458	157	24	5,2	15,3
1930	459	160	24	5,2	15
1932	457	159	23	5	14,5
1933	448	155	22	4,9	14,2
1934	470	157	23	4,9	14,6
1936	454	154	23	5,1	14,9
1937	461	156	22	4,8	14,1
1938	449	156	22	4,9	14,1
1940	475	151	20	4,2	13,2
1941	463	158	17	3,7	10,8
1943	480	159	17	3,5	10,7
1944/I.	360	168	15	4,2	8,9
1944/II.	354	155	12	3,4	7,7

2. táblázat

Év	Központi igazgatás				Diplomáciai szolgálat				Konzuli szolgálat			
	Teljes létszám	Fogalmazó	Arisztokrata		Teljes létszám	Fogalmazó	Arisztokrata		Teljes létszám	Fogalmazó	Arisztokrata	
			fő	%*			fő	%*			fő	%*
1921	280	98	10	10,2	174	65	14	21,5	49	11	2	18,2
1922	349	106	11	10,4	201	66	17	25,8	68	15	1	6,6
1924	299	88	8	9,1	247	75	18	24	70	10	2	20
1925	284	84	8	9,5	216	71	17	24	58	10	2	20
1927	240	72	9	12,5	230	78	14	17,9	69	13	1	7,7
1928	247	68	8	11,8	228	73	15	20,5	84	17	1	5,9
1929	263	67	8	11,9	226	71	15	21,1	90	19	1	5,3
1930	276	69	11	15,9	217	73	13	17,8	92	18	—	—
1932	282	80	11	13,8	209	62	12	19,4	59	17	—	—
1933	282	77	10	13	209	61	12	19,7	74	17	—	—
1934	280	80	11	13,8	204	62	12	19,4	102	15	—	—
1936	255	71	12	16,9	221	66	8	12,1	102	17	3	17,6
1937	258	71	12	16,9	224	69	7	10,1	101	16	3	18,8
1938	241	71	11	15,5	206	60	8	13,3	131	25	3	12
1940	244	67	8	11,9	235	61	9	14,8	138	23	3	13
1941	322	81	7	8,6	203	50	8	16	167	27	2	7,4
1943	346	86	7	8,1	217	51	9	17,6	149	22	1	4,5
1944/I	187	92	8	8,7	99	52	5	9,6	75	24	2	8,3
1944/II	193	99	8	8,1	90	41	4	9,8	71	15	—	—

*A százalék a fogalmazói karon belüli arányt jelzi.

3. táblázat

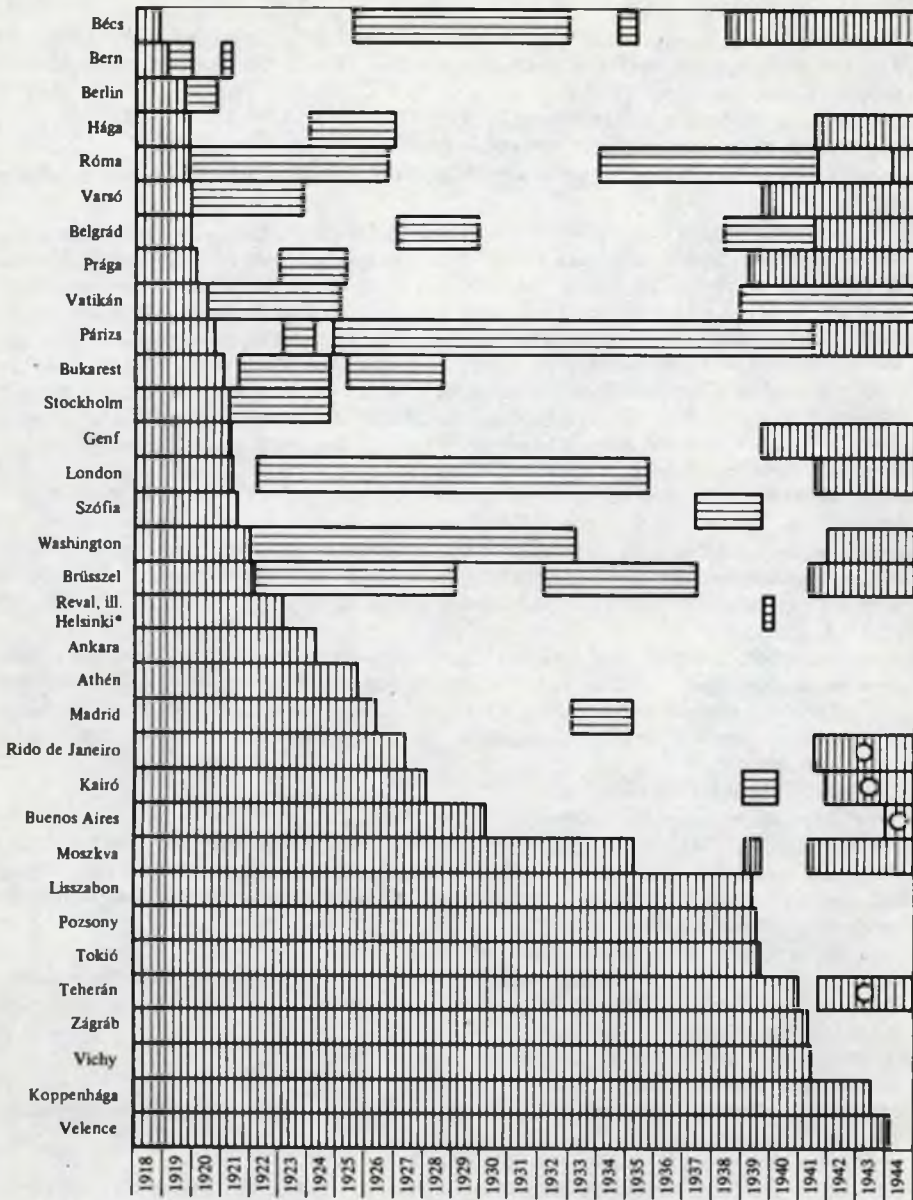
Év	Arisztokrata összesen	Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri rangban levő arisztokraták*		A külügyi szolgálat összes rend- kívüli követ és meghatalmazott miniszteri kategóriában levő tisztviselője*	
		fő	Az arisztokraták százalékában	fő	Az arisztokrata rk. köve- tek és megh. miniszterek a fenti százalékában (a 2. és 4. számoszlop alapján)
1921	26	6	23	14	43
1922	29	8	28	17	47
1924	28	7	25	12	58
1925	27	6	22	11	55
1927	24	6	25	11	55
1928	24	7	29	16	44
1929	24	6	25	13	46
1930	24	5	21	17	29
1932	23	5	22	17	29
1933	22	3	14	13	23
1934	23	3	14	20	15
1936	23	3	14	19	16
1937	22	3	14	19	16
1938	22	3	14	20	15
1940	20	4	20	19	21
1941	17	2	12	19	11
1943	16	2	12	19	11
1944/I.	14	2	14	20	10
1944/II.	12	1	8	15	7

*Minden esetben a külügyminiszter nélkül.

4. táblázat

Év	Arisztokrata összesen	Vezető állásban levő arisztokraták*	
		fő	%
1921	26	11	42
1922	29	13	45
1924	28	16	57
1925	27	14	52
1927	24	13	54
1928	24	13	54
1929	24	10	42
1930	24	7	29
1932	23	8	35
1933	22	6	27
1934	23	8	35
1937	22	10	45
1938	22	10	45
1940	20	9	45
1941	17	6	35
1943	16	5	31
1944/I.	14	5	36
1944/II.	12	3	25

*A külügyminiszter nélkül.

- amikor még, illetve már nem létezett magyar diplomáciai képviselet
 diplomáciai képviselet arisztokrata vezetővel
 a követség megszűnésének időpontjára nincs közelebbi adat
 a revali (tallini) követség 1928. VII. 3-án Helsinkibe költözött

Jegyzetek

- 1 Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Szerk. *Zsigmond László*. I.k. A Berlin–Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936–1938. Összeállította és sajtó alá rendezte *Kerekes Lajos*. Bp. 1962. 9.
- 2 *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája 1919–1945. 2. átdolg. kiad. Bp. 1975. 30.
- 3 Magyar Törvénytár. 1918. évi törvények és néptörvények. Bp. 1919. 204–205.
- 4 Haus-, Hof und Staatsarchiv, Administrative Registratur. F 4/460, Konvolut Staatsbürgerschaft, fol. 29–35.
1917 júliusában készült összeállítás a közös külügyi szolgálatban alkalmazott magyar honosságú tisztviselőkéről. A magyar honosságú tisztviselőkre vonatkozóan első ízben Diószegi István közölt invenciózus tanulmányt A magyar értelmiség a közös külügy szolgálatában címmel. *Diószegi István*: A magyar külpolitika útjai. Bp. 1984. 268–277. Az osztrák–magyar 1867. évi kiegyezés értelmében ismeretes módon a hadügy, a külügyi és azok fedezetének mértékéig a pénzügy közös igazgatásban történt, amelynek finanszírozásáról a két állam meghatározott arányban – ez volt a kvóta – gondoskodott. Egyben arról is történt megállapodás, hogy a közös ügyeket irányító minisztériumokba az egyes országok az általuk fizetett kvóta arányában küldhettek tisztviselőket. A tisztviselők megoszlását az ún. delegációk vizsgálták, és a szóban forgó összeállítás is egy ilyen delegációs ülés számára készült.
- 5 *Pritz Pál*: Az önálló magyar Külügyminisztérium kialakulása 1918–1919. In: Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon. Jogtörténeti értekezések, 13. sz. Szerk. *Kovács Kálmán*. Bp. 1983. 147–161. – A magyar Külügyminisztérium történetét a polgári demokratikus forradalom időszakában első ízben *L. Nagy Zsuzsa* vizsgálta A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. című munkájában. Bp. 1965. 27–30.
- 6 Pritz: i.m. 152.
- 7 A 7 azonosítható személy: gróf Ambrózy Lajos, báró Apor Gábor, gróf Bély Gergely, báró Bornemisza Gyula, gróf Csáky Imre, báró Eperjessy Árpád és báró Malcomes Gyula. Nem a közös külügyi szolgálatból jött báró König Egon, báró Villani Frigyes és egy Podmaniczky báró, akinek a keresztnévét a lista nem tartalmazza. OL Külügyminisztérium. Eln. 7. tétel 1918–1919. 41.804/1918.
- 8 Eperjessy Árpád és Malcomes Gyula.
- 9 Apor Gábor, Bornemisza Gyula és Bély Gergely.
- 10 Ambrózy Lajos és Csáky Imre. (Rajtuk kívül tekintetbe kell venni még báró Szilassy Gyulát, az őszirózsás forradalom – de facto – berni követét, róla majd a követségek kiépülése kapcsán még lesz szó, mivel azonban számításaink csupán magára a külügyminisztériumra vonatkoznak, ezért indokolt személyének a külön említése.)
- 11 Báró Bánffy Zoltán, báró Hauser Lothar és gróf Woracziczky Károly.
- 12 Ambrózy, Apor, Bánffy, Bély, Bornemisza, Csáky, Eperjessy, Hauser, Villani, Woracziczky.
- 13 OL Külügyminisztérium. A szegedi külügyminisztérium anyaga.
- 14 Részletesebben Pritz: i.m.
- 15 OL Külügyminisztérium. Eln. 57. k. Személyi ügyek A–W.
- 16 Behatóbban I. Pritz: i.m.
- 17 Legújabbán I. *Ormos Mária*: Padovától Trianonig 1918–1920. c. alapvető fontosságú munkáját. Bp. 1983.
- 18 *Harrer Ferenc*: Egy magyar polgár élete. Bp. 1968. 387.
- 19 *Romsics Ignác*: Gróf Bethlen István politikai pályaképe 1901–1921. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1983.
- 20 A diplomáciai képviselők kiépülésének teljes áttekintését I. *Pritz Pál*: A magyar Külügyminisztérium története a húszas évek első felében. In: Bolgár Elek emlékkönyv. Bp. 1983.
- 21 A külügyminisztérium általában évente összeállította a külügyi apparátusban foglalkoztatottak szolgálati beosztását és azt 1921-ben induló hivatalos lapjában, a Külügyi Közlönyben tette közzé. (A közlönyt 1927-től bizalmasnak minősítették, és abba csak a szolgálat tagjai nyerhettek

betekintést.) A megadott számok tehát azokra a konkrét időpontokra érvényes, amelyekben az egyes kimutatások készültek. (Így – például – 1921. XI. 15., 1922. V. 1., 1924. IV. 20., 1925. II. 1.) A Külügyi Közlönyben utoljára 1943-ban közöltek ilyen áttekintést, ezért az 1944. évre vonatkozóan a Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 1944. évi kötetét, valamint a március 19-i német megszállás nyomán történt jelentős változtatások miatt ugyanaz év derekán kiadott Pót-füzetet használtuk. Az egyes táblázatok elkészítéséhez szükséges alapszámítások elvégzéséért Süveges Piroskát, a %-olásokért valamint az 5. sz. melléklet megrajzolásáért Tury Katalint illeti köszönet. Fontos tudni, hogy a táblázat első oszlopában megadott számok messze alacsonyabbak a külügyi szolgálatban foglalkoztatottak összlétszámánál, hiszen ez utóbbiba a tiszteletdíjas, szerződéses, napidíjas, napibéres stb., illetve máshonnan kirendelt személyek is beletartoznak. Így – például – az 1921. XI. 15-i teljes létszám a megadott 373-mal szemben 503, az 1924-re közölt 442-vel szemben 612. Másfelől a tényleges létszámok eltérnek – sokszor számottevő mértékben – a külügyminisztérium számára az állami költségvetésben megszabott előirányzatoktól. Az arisztokratákra vonatkozó adatgyűjtés kizárólag a fogalmazói kar tényei alapján történt, hiszen feltételezhető, hogy csak egészen kivételesen és nem huzamosabb időre jutottak – mi egyetlen ilyen esetet ismerünk – irodai munkára.

22 A 2. táblázat forrásaira l. a 21. j. A konzuli szolgálatból a diplomáciai életbe kerültek sikeres előmeneteli lehetőségét jól mutatja Alth Waldemar, Ambró Ferenc, Apor Gábor, Bornemisza Gyula, Ghika György, Nelky Jenő, Pelényi János, Rudnay Lajos, Szabó György, Tahy László, Woracziczky Károly – és itt most csupán a követi rangot elérték nevét soroljuk –, akik mindnyájan konzuláris munkával kezdték pályájukat.

23 Sieder, E.: Österreichs Botschafter und Gesandte zwischen Wiener Kongress und erstem Weltkrieg. A bécsi egyetemen 1969-ben megvédett egyetemi doktori értekezés. 50. és Matsch, E.: Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720–1920. Wien–Köln–Graz, 1980. 108–128. adatai alapján. Az osztályozás Erich Siedertől származik, adatai azonban nem pontosak. Így ő csupán 6 Eszterházyról tud, ellenben 2 Szápáry helyett hármat említ, a Pálffyak közül pedig – konkrét felsorolás nélkül – kettőt.

24 A Külügyi Közlöny adatai, illetve Kempelen Béla: Magyar főrangú családok. Bp. 1931. 205. alapján.

25 Reviczky van, de nem az arisztokrata ágból.

26 A külügyi tárca költségvetési vitájában 1926 májusában Kiss Menyhért képviselő hánytorgatta fel, hogy a római követ – nevét nem ejtette ki, de mindenki tudta, hogy gróf Nemes Jánosról van szó – „mikor az olasz király azíránt érdeklődött nála, hogy mekkora az a terület, amelyet Magyarországtól elszakítottak, tanácstalanul állott és nem tudta az olasz királyt ebben a tekintetben felvilágosítani”. Az 1922. június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. XLIII. k. 126.

27 A 8.889. sz.rendelettel létesített külügyi szaktanfolyam (Budapesti Közlöny, 1920. X. 21.) azzal a céllal jött létre, hogy a maga szerény eszközeivel az utánpótlás nevelésének fórumává váljon. A húszas években a kurzusra évente csupán néhányan jelentkeztek, így ekkortájt eleve nagyon szerény keret között töltötte be hivatását. Ráadásul az anyagi viszonyok szorításában még a csekély számban végzetek mindegyikét sem tudták azonnal fizetett állásba elhelyezni, ezért az évtized derekán – átmenetileg – a tanfolyam szünetelt is. Az új rendszerű képzés komolyabb eredményei a harmincas évek derekán és főleg a második világháborúban értek be.

A képviselőházban több alkalommal került viták pergőtüzébe a külügyminisztérium költségvetési előirányzata és – mai fogalmainkkal – személyzeti politikája. Többek szemében volt szálla az – úgymond – „lekracholt” arisztokraták alkalmazása. Az arisztokratákkal szembeni kritika nem csupán ellenszenvből fakadt, hanem szorosan összefüggött azzal az igénnyel is, hogy a külügyi szolgálat, ha már a politikai elszigeteltségből való kitörésre nincs lehetőség, akkor legalább az ország gazdasági élete, külgazdasági kapcsolatai szempontjából legyen eredményes. Az ilyenfajta munkára azonban az arisztokratákat teljesen alkalmatlannak találták. Haller István így fogalmazott 1925 decemberében: „Nekem is az a felfogásom, hogy lehetőleg iparkodni kell a diplomáciai, a külső szolgálatot valamennyire demokratizálni, és pedig azért, mert bár kétségtelen dolog, hogy az arisztokráciából rekrutálódó, külföldön Magyarországot képviselő diplomácia

bizonyos körökben jobban érintkezést tud találni, mint olyan ember, aki polgári sorból származik, akinek tehát összeköttetései és a maga természete is más irányt ad még az összeköttetések keresésében is; viszont azonban az is bizonyos, hogy a polgári sorból származó embernek nagyobb érzéke van a reális élet iránt, kétségkívül jobban meg tudja ítélni azokat a dolgokat, amelyek elsősorban dominálnak ma a politikai vélemény kialakulásánál és azokkal a körökkel tudja megkeresni és jobban megtalálni az összeköttetést, amelyek ma már mindenütt a világon nagyobb befolyást gyakorolnak a politikai helyzet kialakulására, mint az arisztokrataosztály." Az 1922. június 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. XXXVII. k. 235.

Néhány hónappal később Walki Lajos külügyminiszter egy újabb támadás nyomán szükségesnek tartotta, hogy megvédje arisztokrata tisztviselőit. „Én, aki itt Magyarországon éppen a régi városi burzsoáziának vagyok egyik reprezentánsa, mondhatom, én nem tudok semmiféle kivetni valót látni abban, ha az összesen 156 főt kitevő konzuli, diplomáciai és fogalmazási státusban (Walko itt ez utóbbin a központi igazgatás fogalmazói karát érti – P. P.) tényleg tízen grófi és tizenhatan bárói rangban vannak. (Szabó Imre: „Ez a kovász! Ez savanyítja be az egész testületet!) Én azt hiszem, hogy 156-ból 26 nem sok, és ebben kivetni valót nem lehet találni. Biztosíthatom képviselőtársamat, hogy mindezek a tisztviselők nagyon lelkiismeretesen teljesítik kötelességüket és én semmi kivetni valót nem látnék abban, ha ez az arány még kedvezőbb lenne az arisztokráciára nézve”. Uo. XLIII.k. 136.

28 L. erre például őrgróf Pallavicini György 1941. április 8-i levelét Bárdossy László miniszterelnöknek és megbízott külügyminiszternek. „Kezdetől fogva meg voltam győződve arról – írja többek között –, hogy ebben a háborúban az angolszászok lesznek a győztesek, mert nyilvánvaló volt, hogy az óriási nehézségek és meglepetések ellenére is, vagy talán éppen ezek következtében az Egyesült Államok előbb-utóbb szintén latbavetik egész erejüket. Így mindig az a gondolat lebegett előttem, és az a remény táplált, hogy Magyarország kivonhatja magát minden aktív részvétel alól, és képes lesz függetlenségét és hírnevét a leszámolás órájáig megőrizni. Ezzel szemben tudom, hogy az esetben, ha minden meggyőződésem ellenére mégis Németország győzne, Magyarország sorsa amúgyis másodrendű rabszolgánép sorsává válnék.” Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Szerk. Zsigmond László. V. k. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. Összeállította: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula és Fejed Judit. Bp. 1982. 712. sz.

29 Bölöny József: Magyarország kormányai 1848–1975. Bp. 1978.

30 A 3. táblázat forrásaira l. a 21. j. Módszertanilag talán kifogásolni lehet, hogy míg az összes arisztokratánál azokat is tekintetbe vettük, akik az adott időpontban a külügyi tárcát birtokolták, egy sor más esetben azonban – amint azt *-gal jeleztük – a számok a külügyminiszter nélkül értendők. Ennek az a magyarázata, hogy egyfelől egy arisztokrata külügyminiszter kétségkívül tagja annak az együttesnek, amelyet a főnemesi méltóság fűzött egybe, másfelől azonban az, hogy ki üljön bársonyszékbe, elsősorban politikai kérdés, ellenben a külügyi szolgálatban való előmenetel főleg a mindenkor apparátus belső mozgásával függ össze. Vezetőnek tekintettük a központi igazgatásban az osztályvezetőtől a vezértitkárig tehát a miniszter állandó helyetteséig mindenkit, a diplomáciai testületben a követségek vezetőit, tehát az ügyvivőket is, ellenben az ideiglenes ügyvivőket nem. Végül a főkonzulokat és konzulokat vettük számításba.

31 A 4. táblázat forrásaira l. a 21. j., a módszertani megfontolásokra pedig a 30. j.

32 1927-ben – például – a 22 követi posztón 14 követ volt.

33 Kempelen Béla idézett művének adatai alapján. (Meg kell említeni, hogy a Villani családra vonatkozóan Kempelennek sem ez az idézett könyve, sem annak jóval nagyobb változata nem tartalmaz eligazítást, ezért hiányzik felsorolásunkból is a nevük.)

A JOG MINT TÖRTÉNELEM*

A jog kétféle felfogása

Minden jogot ismerő kultúrában a jog fogalmi azonosítását illetően bizonyos kettősséggel találkozhatunk.

Tekintettel arra a kiemelkedő szerepre, amit a jog a társadalmi konfliktusok megoldásában, az alapvető viszonyok rendezésében s ezzel a társadalom végső egységének a biztosításában betölt, minden jognak van egy *uralkodó megjelenési formája*, amely lehetővé teszi felismerését, azonosítását, és ilyen módon a jogra támaszkodó eljárásokban hivatkozási vagy igazolási alapként történő felhasználását. Ez a megjelenési forma sokféle lehet, ám többnyire a *társadalmi gyakorlat* bizonyos sajátosságokat mutató *szókásszerűségéhez*, a jog nevében eljáró *hatósági szervek* bizonyos sajátosságokat hordozó *döntéseihez* vagy a kifejezetten *jogalkotásra hivatott szerveknek* egy bizonyos módon és formában történő tételezéséhez kapcsolódik. Legújabb kori európai kultúráinkban – a modern formális jog eszményét alapul véve – a jogot általában tételezett normaszövegnek, ilyen intézmények normaszövegben meghatározott rendszerének, vagyis csupasz *instrumentumnak*, azaz a jogon kívüli célok eszközének tekintjük.

Ugyanakkor egy pillanatra sem kétséges, hogy a jog ilyen felfogása nem a jogi jelenségek leírását kívánja helyettesíteni. Csupán – sajátos formai jelzésekkel a tudatosan vállalt leegyszerűsítésekkel – a jogihoz vezető út megtalálását akarja könnyebbé és biztonságosabbá tenni. Nem korlátozza hát annak igazságát, hogy a joginak bármilyen formában történő megjelenése, eszköz-jellege is csak társadalmi hatásában mutatkozhat meg. A jognak *működő egészként* való felfogása pedig a működtetésben közrejátszó munkamegosztásbeli és szakemberképzési hagyományokat, a jogot érintő közfelfogást és mentalitásbeli örökséget, a joggal élésnek társadalmilag kialakult módjait, s nem utolsósorban a jogi komplexusnak a társadalom életében betöltött valóságos súlyát és szerepét is a jogfogalom elemévé teszi. E második – tágabb felfogás tehát a jogot valóban társadalmiságában, teljes társadalmi kapcsolatrendszerében tekinti. Az így szemlélt jog *a társadalom kultúrájának szerves és jelentékeny, bizonyos határhelyzetekben pedig egyenesen meghatározó fontosságú összetevője*. Ugyanakkor maga is kultúrahordozó. Hiszen a jogi kultúra része és kifejeződése a társadalom általános viselkedési, érintkezési, s mindenekelőtt politikai kultúrájának; ugyanakkor mint társadalmi kultúra viszonylag önálló összetevője, alakítja is a társadalom egészének kultúráját.

A jog arculatának összetettségét valóságos természete magyarázza. A társadalmi létben mint komplexusokból álló komplexusban a jog közvetítő szerepet vállal. Egyéb *közvetítő* komplexusoktól az különbözteti meg, hogy minden társadalmi célt és moz-

*A Nemzetközi Jog- és Társadalomfilozófiai Társaság 12. Világkongresszusa (Athén, 1985) *Jog és történelem* témakörének bevezetéséhez felkérésre készült, eredeti változatában a „Világosság” hasábjain megjelenő előadás alapvető dilemmájának a kongresszusi vita érveit és eredményeit is hasznosító továbbgondolása alapján.

gást saját követelményrendszerén átszűrve, specifikusan jogi célú és mozgássá alakít át. Saját beteljesedési rendszere pedig a nem jogitól különállóvá, megkülönböztetetté teszi, s ezt egyre több formális jeggyel is körülbástyázza, nyomatékosan kifejezi. Különállása a társadalmi összkomplexusban ugyanakkor csak viszonylagos, sőt kritikus helyzetekben átmenetileg el is enyészhet. Hiszen a társadalmi összefolyamat nem más, mint mindenkori kölcsönhatások összessége. Vagyis a társadalmi totalitásban minden összetevőnek annyi a súlya, amennyi a tényleges szerepjátéka. *Tehát csak konkrét működése mutatja meg, hogy a jog különállási igényéből mi és milyen mértékben valóságos. Összefoglalva: a jog a mindenkori társadalmi egésszel kölcsönhatásban formálódik. Ez teszi lehetővé, hogy különállása kifejlődjék, de ez teszi kölcsönhatását viszonylagossá és látszólagossá is.*

Jog és történelem

A jog két lehetséges felfogása közti különbségtétel döntő fontosságú lesz, ha a jog s a társadalmi változás összefüggéseire, a jog és a történelem kapcsolatára kérdezzük. A közvetlenül eszközként és eszköz formájában felfogott jog egészen más kapcsolatokat mutat, mint a működésében, gyakorlati hatásában szemlélt jogi berendezkedés, amit a társadalom élete és kultúrája szerves alkotójának tekintünk.

A jog mint csupasz instrumentum alakulásában a jogi szféra sajátos szerepe úgy szól: a társadalom uralkodó szerepet játszik. Azt, hogy a csupasz eszközt miként formálják, társadalmi-történelmi tényezők közvetlenül nemigen befolyásolják. Azaz a történelmi összefolyamat, a konkrét társadalmi megbízatás vagy kihívás szempontjából véletlenszerű, esetleges mozzanatok gyakorolhatnak meghatározó befolyást abban a tekintetben, hogy a jog eszköztára mivel, miként, mivé alakítva vagy mit kialakítva reagál. A filozófia nyelvén szólva a *társadalmiasodásnak* a társadalomfejlődésben megmutatkozó növekvő tendenciája magyarázza ezt a látszólagos önállóságot. A társadalmiasodás a társadalmi kapcsolatokban a közvetítettség, a kölcsönhatásokban a közvetettség előtérbe nyomulását jelenti. Azt, hogy a természetre való hatásban, látszólag egyszerű céltételezési folyamatokban is megszűnik a közvetlenség, egyirányúság. Közbenközvetítések ékelődnek be. Maga a folyamat egyre több irányúvá és több esélyűvé, egyúttal egyre tisztábban társadalmilag feltételezetté válik. Hiszen azok a társadalmi komplexusok is, melyek ebben az összetett mozgásban részt vesznek, egyre tisztábban s határozottabban bontakoztatják ki viszonylagos autonómiájukat és sajátos szerepüket. Nem más ez, mint az egyetemes evolúcionizmus lelkesítő hitével szemben a józan realizmus álláspontja. Annak felismerése, hogy a jog fejlődésében az *instrumentális kontinuitás* az egyik legfőbb elem. Azaz: az új és új kihívásokra az új válaszok többnyire nem új eszközök létrehozásával, hanem – az intellektuális ökonómia, az utánzás, a tehetetlenség erejénél fogva – gyakran a régiek átértelmezésével, új kombinációkba állításával, másuttal ismeretek utánzásával vagy átültetésével születnek. Mindez nyilván hibaforrások sokaságát hozza magával, továbbá azt, hogy az ügy érdemétől teljesen idegen körülmények is döntő befolyást nyerhetnek. Így például egy döntési helyzetben meghatározó fontosságúvá nőhet, hogy a kérdéses időben és helyen milyen régi vagy idegen jogi

megoldások bizonyultak — nyelvi vagy könyvtári szempontból — hozzáférhetőnek, megismerhetőnek.

Példával élve: gondoljunk csak arra, hogy a *szarvával az embert halálra öklelő ökör-ért való felelősség* szabálya miképpen örökítődött át évszázadokon keresztül Mezopotámia kultúráiban — Esnunna törvényeitől Hammurábi kódexén át egészen az ószövet-ségi Exodusig. Hiszen nem csupán azonos, de minden egyébtől eltérő anyagi és eljárási megoldások örökítődtek át, sőt az a véletlenszerű többletrendelet is változatlan formában megjelent, amelyik a felelősséget egy feltételhez köti. Nevezetesen, hogy az állat öklelős természetét már előzőleg hivatalosan gazdájának a tudomására hozták-e. — Vagy gondoljunk arra, hogy az angol szomszédságban fejlődő *skót jog* a XVII. század derekán néhány évtized alatt tette meg a döntő lépést a modernné válás útján, miközben magánjogi fogalomrendszere hirtelen eltávolodott a korabeli angol hagyománytól, s véglegesen a klasszikus, Jusztiánusztól örökölt mintára szerveződött. A váltásra nincs más magyarázatunk, mint néhány jogkönyv, mely a XVI. század végén s a XVII. század közepén gyakorlati anyagában angolszász forrásokra s hagyományokra támaszkodott ugyan, ezek kifejtésekor és rendszerezésekor azonban Jusztiánusztól megismert fogalmakhoz és fogalmi megkülönböztetésekhöz fordult segítségért. — Vagy megemlítem azt, hogy a *beszámíthatóság* fogalmi kifejezésének alapjául Angliában ma is az elmeállapotok olyan osztályozása szolgál, amelyet másfél évszázada, a vonatkozó tudományok megszületése előtt egy döntően spekulációkra épülő kifejtésből merítettek. A modern pszichológia már rég meghaladta ezeket a tanokat — mindez azonban nem változtat az osztályozás jogi relevanciáján, vagyis hogy jogi szempontból változatlanul alkalmazhatóan, a szabályozás közege szempontjából lényeges különbözőségeket rögzít.

Következtetésünk tehát csakis az lehet, hogy a *jognak mint instrumentumnak a történelemben viszonylag kötetlen mozgási tere van*. És itt kiindulópontunk eleve az lehet, hogy *eszköz és cél között nincs ekvivalencia*. Egy társadalmi célt — a kialakult hagyományoktól, szokásoktól, késztetésektől függően — eltérő eszközök azonos hatékonysággal szolgálhatnak. Ugyanakkor az eszköz csupán egyetlen — rugalmas, a cselekvés általános keretét kijelölő — összetevője a befolyásolásnak. Hiszen önmagában, normaszöveggént csak absztraktum, mely konkréttá csupán értelmezése konkrét gyakorlatában, társadalmi alkalmazásában válhat. Ezért *hiábavaló minden olyan kísérlet, amely a jogból kiindulva az emberi történelmet szándékozik rekonstruálni vagy a történelem alakulásából a jogra egyértelmű következtetéseket igyekszik levonni*. Párhuzamosság persze kétségtávol fennáll: például a „jogi archeológia” pontosan annyira (és egyes túlzó véleményekkel szemben úgy vélem, hogy nem inkább) releváns és nyomértékű a múlt történelmi folyamatai mikéntjének a feltárása szempontjából, mint a munkaeszközök, a letelepedési vagy éppen a rituális szokások archeológiája.

Konkrét példákkal élve: aligha magyarázhatjuk csupán a történelem gazdasági, politikai vagy akár általános társadalmi összefüggéseiből, hogy a nyugati jogfejlődésben a közös római hagyomány ellenére mi lehetett a meghatározó tényező a *kontinentális* vagy az *angol-amerikai minták* mint a fejlődés kétféle útja kiválasztásában, eszközkénti megformálásában és követésében. Azt sem vezethetjük le pusztán a társadalmi fejlődésből, annak kihívásaiból, hogy miért és hogyan intézményesedtek *szabad szerződési formák* az egyik rendszerben — olyan területeken, ahol a másikban a *trust* (vagyonár-

gyaknak mások javára való kezelése sajátos morális-jogi kötöttségekkel, cselekvőképtelenek és férjes asszonyok anyagi védelmétől kezdve alapítványok és közhasznú intézmények gondozásáig) máig felülmúlhatlan, rendkívül alkalmazkodókész jogi konstrukciója intézményesült. A másik oldalon viszont, ha kiindulópontként a jogi szabályozást tekintjük, elfeledett kultúránk jövődjő kutatója aligha olvashatná ki a történelem kemény, ám változó valóságát például az *1936-os szovjet alkotmányból*. Hiszen ismeretes, hogy a szovjet társadalomépítés alapokmányaként normative ez szolgált alapul a sztálini időszaktól az örökség átmeneti évein és a hrucsovi XX. és XXII. SzKP-kongresszus törekvésein és egészen az 1977-es új alkotmányozásig. Vagy miképpen következtethetnénk a magyar történelem II. világháború utáni megpróbáltatásaira például abból, hogy az *egyesülési jog* korai nyílt és határozott alkotmányi deklarálása (1949) az azóta eltelt időkben, és különösen jelenünkben a részletező szabályozással szigorodni látszik, holott ezt csak mi, a történelem megélői tudhatjuk, hogy mindez mögött valójában nem más, mint egy pusztá verbalitásnak az élő gyakorlattal történő felváltása rejlik.

Dilemmánk lényegében akkor sem változik, ha a jogot mint eszközt nem konkrét – normaszövegben kifejezett – megoldásként, hanem általánosabban: ilyen eszközök normaszövegben történő tételezése, normatív rögzítése vagy kifejezése *formájaként* értelmesszük. Nos, akár szokásjogról, bírói jogképzésről (s ennek precedens vagy egyéb formáiról), hivatalos jogalkotásról (s ezen belül törvényhozásról, kodifikációról) vagy a törvényhozás rendezése formáiról (revízióról vagy konszolidációról) legyen is szó – többnyire rámutathatunk egy jól körülhatárolható történelmi eseménysorozatra, mely a kérdéses eljárás vagy forma típusképző jegyeit adja s ezáltal egyszersmind ideáltípusát is szolgáltatja. Az első megközelítés számára így a *szokásjog* az európai középkorral, a *precedensjog* az angol jogfejlődéssel, a *kódex* a jusztinianuszi művel, a *kodifikáció* pedig a francia forradalom civiljogi gyümölcseivel azonosul. Közlebbi vizsgálódáskor azonban rögtön kiderül: ez nem más, mint abszolutizálás, az európai civilizáció bizonyos korhoz kötött eredményeinek egyetemessként kivetítése, ami megengedhetetlen, hiszen azt jelentené, hogy az emberiség kulturális fejlődésének egy-egy termékét egy-egy konkrét kultúrahordozóra jellemző „népi felfogással” azonosítjuk. Vagyis a történelmileg különöst egyetemessé tágitjuk. Különben is, bármelyik eljárásnak vagy formának a civilizációfejlődés történetében mutatkozó változatait tárjuk is fel, rögtön kiderül: *különböző feltételek között bármelyikük eredménnyel szolgálhatja azoknak a társadalmi funkcióknak betöltését, amelyekre a jog egyáltalán vagy valaha is képes volt.*

A *kodifikáció* funkcionális tipológiája ezért azonos magának a jognak a tipológiájával. Hasonlóképpen elmondható, hogy a *precedensjog* a maga angliai, dél-afrikai, amerikai, izraeli vagy az ún. vegyes jogrendszerekben való előfordulásaival a társadalmi és jogi megőrzés és változás szolgálatát mindenütt egyaránt sikerrel vállalhatja. És hasonlóképpen folytatható: a középkor Európájában fejlődött *szokásjognak* sem az volt a szerepe, mint például az idegen hódítóktól több részre szakított Magyarország néhány évszázados újkori fejlődésében, mikor is éppen a nemzeti egység, s ezen belül a jogegység megőrzésének hathatós tényezőjeként szolgált. És mindezekről nyilván még távolabb esik az a szerep, amit az ún. primitív szokásjog tölthetett be a maga „formátlan” rendszereiben.

Am attól a pillanattól kezdve, hogy a jogot társadalmi valóságában, vagyis működésében, és működése előfeltételeivel s járulékaival egyetemben tekintjük, már eltérő következtetésre jutunk. Ekkor a jogot már úgy látjuk, mint ami *az általános társadalmi kultúra része*, ami ebbe a (egészében történelemtől meghatározott, ugyanakkor történelmet formáló) kultúrába ágyazódik bele. Pontosan ezeknek a kulturális (mentalitásbeli, felfogásbeli, magatartásbeli) gyökereknek és összefüggéseknek köszönheti, hogy a történelem legdrasztikusabb változásokra kényszerítő viharaival szemben is olykor meglepő erejű *folyamatosságot, sőt ellenállást mutathat*. Az eszközzé csupaszított jog sorsa egyszerű akaratelhatározás kérdése; a történelemben *önálló tényezővé csak hagyománnyá nemesedése útján válhat*. Ezzel szemben a jog mint kultúra az általános kultúra része – olyan jelenségkomplexum tehát, amely eleve *formálja a történelmet*. A történettudomány s a társadalomontológiai rekonstrukció számára persze világos: nem egy tényezőjű meghatározásról, hanem mindenekelőtt *formaadásról: szűrőszerepről, s a szűrő közegén keresztül kiválasztásról, alakításról, sajátyszerűvé formálásról van szó*. Arról, hogy a jogi komplexus (mint minden, viszonylagos önállóságában s sajátyszerűségeiben kifejlett társadalmi komplexus) a környezetéből érkező kihívásokra *a maga módján válaszol. Környezetének különmemű inputjaira tehát azok nézőpontjából külső, idegen módon, a maga egyneműsítő outputjaival reagál*. Ezzel viszont a külső változások érvényesülését, szétsugárzását alakítja, hiszen viszonylagos önállósága és kifejlett sajátyszerűsége képessé teszi arra, hogy saját rendszerébe építse, saját szerkezetéhez és mozgási trendjéhez igazítsa ezeket a változásokat. Hatás és visszahatás ilyen kifejlett önállósága pedig – tudjuk – határhelyzetekben az események jellegét, sőt kimenetelét is meghatározhatja.

Gondoljunk arra, hogy a *konfuciánus hagyomány* évezredek óta milyen megváltoztathatatlannal s mégis milyen alkalmazkodóképességgel alakítja a jog felfogását s egész sorát Kínában vagy Japánban. Hiszen az alanyi jogosultság biztosításában testet öltő, előzetesen minden részletében rögzített, s így csupán végrehajtó-konkretizáló alkalmazást igénylő magatartásszabályozás nyugati mintája ma is gyakran az élő gyakorlat peremvidékeiről küzd elismertetéséért, noha a nyugati felfogás és mentalitás elsajátítását célzó (polgári, majd – és részben – szocialista) társadalmi átalakulás modernizációs programja közel egy évszázada pontosan a konfuciánus jogeszmény felváltását tűzte lobogójára. Vagy gondoljunk arra, hogy a *bizánci és a mongol örökség* vegyülése milyen maradandó nyomokat hagyott Európa keleti régiójának fejlődésében – mindenekelőtt a hatalom kizárólagossága, osztatlansága és karizmatikus gyökerű legitimációja tekintetében, a jog állami cselekvésként azonosításában, és a sajátyszerű önállóság kezdetlegességéből és étosztatlanságából fakadóan a társadalmi s az állami ideologikus megkülönböztetésére szolgáló jogi konstrukciók (pl. a társadalmi szerződés eszméje) kifejlesztésének hiányában. Vagy gondoljunk arra, hogy azok a *barbár szabadságjogok*, amelyeket az európai abszolutizmusok sorra legyűrték s az uralkodói kegy és adományozás függvényeivé tettek, miként maradtak érintetlenek a brit jogfejlődésben, miként váltak egy jogi garanciákkal mélyen övezett jogi kultúra kifejlődésének alapjaivá, s így az angol-amerikai jogi mentalitás egyik legszembeszökőbb jellegzetességévé. S talán nem tévedek, ha ezzel is összefüggésbe hozom, hogy pontosan ez a jogi kultúra az, amelyik mindeddig sikerrel kikerülte azt a fenyegető perspektívát, hogy az önálló értékmegva-

lósítást pusztá eszközkénti kiszolgálásra lefokozzák, vagyis a jogpozitivizmus önpusztító hatalmi kiszolgáltatottsága és a politikai sugallattal közvetlenül irányítható jogi gépezet és eljárás tragédiájává.

A jog mint történelem

Az elmondottakból kettős következtetés adódik: amennyiben a jogot teljes valójában, s nem eszközkénti létére csupaszítottan szemléljük, kiderül, hogy *saját története is van*, és hogy e saját történettel *a történelem formálójaként is jelentkezik*.

Emlékeztet, hogy a múlt század közepén a tudományos pozitivizmusok elméleti sívárságával s terméketlenségével szemben fogalmazódott meg a történetiség programadó hitvallása: „Csak egyetlenegy tudományt ismerünk, a történelem tudományát.” Nos, tévednénk, ha ebből egy misztifikált Történelemre kövekeztetnénk – olyanra, amelyik önmagában egész, s amelynek minden történés és minden eredmény egyszerűen a derivátuma. Úgy vélem, e hitvallás *a kifejlődés és formálódás történelmi logikájának mindenféle belső-immanens logikával szembeni elsőbbségét* szögezi le; ugyanakkor az egyirányú kauzális determinizmusokkal szemben benne rejlik a történelmi meghatározódás összetettségének a megsejtése is. Ma már tudjuk, hogy a létezés ténylegesen lezajló kölcsönhatásokból tevődik össze, és az ezekből mindenkor alakuló *összmozgás mindenkori konkrét eredménye az is, hogy adott kölcsönviszonyban akkor és ott egyáltalán melyik oldal bizonyul erősebbnek*, „túlsúlyosnak”, azaz a kölcsönhatásból adódó mozgás irányát és eredményét végső soron meghatározónak. És azt is tudjuk: a társadalmiasodás előrehaladásával, a társadalmi mozgásban résztvevő komplexusok számának növekedésével és sajátoszerű önálló reagálásmódjaik kibontakozásával azt előre látni vagy éppen tervezni, hogy az adott folyamatban mi és miként gyakoroljon végső befolyásolást, biztonsággal talán sohasem lehetett – mindenesetre a fejlődés mai fokán aligha – és egyre kevésbé – lehet. Ez pedig szükségképpen ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a társadalomban lezajló kölcsönhatások rekonstruálásának egyedül sikerre vezető elméleti kerete a *totalitásszemlélet*. A totalitásszemlélet a mindenkor előálló egészből indul ki annak megállapítása érdekében, hogy e mindenkori egészhez vezető folyamatban mely tényezők működtek sikerrel közre. És ebből indul ki annak utólagos mérlegeléséhez is, hogy a kölcsönös meghatározódás folyamatában a túlsúlyok és hangsúlyok merre érvényesültek, hogyan helyeződtek át, milyen irányban s mennyire tolódtak el.

Érdemes lenne elemezni például, hogy a *gazdasági szférának általában tulajdonított kiváltságos szerep* miképpen differenciálódik, miképpen halványodik vagy tűnik átmenetileg el a II. világháborút követően kettészakított országok és szocialista átalakulást megvalósító régiók esetében. Hiszen a gazdaság mint a társadalom berendezkedésének részmozzanata a politikától, a politika pedig ezekhez képest külső erőviszonyoktól közvetlenül feltételezetté válik: ez végzi el az alapvető váltóállításokat az első (irányt kijelölő) szétágazásoknál, és közreműködik a következő többi (továbbrendező) váltóállításnál is. Mindez pedig nem valamely egytényezőjűségnek más egytényezőjűséggel történő felváltása, hanem olyan összetett meghatározódás, amelyben *egyébként túlsú-*

lyos tényezők is csak bizonyos feltételezettség esetén juthatnak egyáltalán szerephez, más feltételezettség esetén esetleg ellentétes irányú, az előbbi tagadó mozgást engedve érvényesülni. Példánk annál beszédesebb, mert a politikum ilyen koordináló szerepét nemcsak e társadalmak általános fejlődésében, de válságba sodródásukban, sőt válságaik kezelésében, reagálásmódjuk és alkalmazkodóképességük alakulásában is egyaránt megfigyelhetjük.

Második következtetésünk a jogról mint a kultúra összetevőjéről elmondottakból fakad. Egyszersmind azonban a jog önálló szerepjátása össztársadalmi viszonylagosságához is közvetlenül kapcsolódik. Amennyiben ugyanis a társadalmi mozgásban olyan egyre összetettebb meghatározódási folyamatokkal kell számolnunk, amelyekben a jog helyét tudatos tervezéssel egyre kevésbé jelölhetjük ki és így egyéb tényezők a jogot könnyen és (legalább is az emberi élet léptékével mérve) tartósan egyszerű kiszolgálói szerephez kényszeríthetjük, *a jogban testet öltő civilizációs értékek védelméért, erősítéséért s továbbfejlesztéséért csak a jogi kultúra gyökereinek mélyítése, az általános kultúrához fűződő kapcsolatai szervezettebb tétele útján küzdhetünk.* Ez azt jelenti, hogy egy kellő civilizációs értékeket kellő szilárdsággal és kellő mélységű társadalmi beágyazottsággal ötvöző jogrend kiépítése nemcsak instrumentális, a társadalmi kihívás és jogi válasz konkrét egyszerűségében feloldható feladat. Hiszen egy ilyen jogrend építése óhatatlanul hagyományteremtés, kultúraalapozás. Ez magyarázza, hogy *hatalmi szó nem is hívhatja létre: csupán nemzedékek állhatatos – magát a kultúrát már az érte folyó harc gyakorlatában gyakorlattá tevő és a társadalom alapvető kulturális értékeihez ezáltal is kapcsoló – munkájának a gyümölcse lehet.* Amennyiben tehát egy ilyen jogrendért küzdünk, úgy egyszersmind egy a jövőre sajátos értékai kibontakoztatásával felkészülő, ennél fogva várható viharai optimális kivédését biztosító jogi hagyomány kialakításáért is küzdünk.

Korunkban – és ez nem meghatározott társadalmi-gazdasági berendezkedéshez fűződő jelenség – számos állam küzd a kellő, társadalmilag-politikailag kívánatos hagyományok hiányával. Régi mentalitások és magatartásbeli formák túlélését ilyenkor leggyakrabban a *tradicionélküliségre* hivatkozva magyarázzák. Mihelyt azonban valamilyen fejlődésre lehetőség nyílik, a nemzeti múltból való erő merítés során kiderül, hogy korántsem előzménytelenségről, egy *tabula rasa* szintjéről történő indulás kényszeréről van szó. Csupán a szóban forgó hagyomány nem bizonyult elég erősnek, általánosnak, a társadalmi kultúrába szervesülőnek, a mindennapi gyakorlatban reflexszerűen megrögzültnek, egyetemes magatartási mintát adónak, végső soron önfenntartónak és önmegújítónak ahhoz, hogy számára kedvezőtlen időben más irányú áramok el ne sodorhassák, és a múlt emlékezetben megőrzött piciny töredékévé ne törjék. Középeurópai tájainkon is gyakran beszélnek *demokratikus hagyományok* hiányáról. Nos, ami valóban hiányra utal, az paradox módon maga a hiány vállalása: olyan diszkontinuitás kinyilvánítása, amely valójában nem más, mint kísérlet a múlttól a mához talán láthatatlanul, mégis ténylegesen húzó szálak elvágására, megvolt hagyományoknak is az emlékezetből való kitisztítására, és ezzel az ösztönzés egyébként is szegényes forrásainak apasztására. Ha például a mai magyar politikai gyakorlat számára nem vált még természetszerű közvetítőddé, hogy jogot tételező aktusait alkotmánybírói, jogot alkalmazó aktusait államigazgatási bírósági ellenőrzés alá engedje, s ezzel a követett

játékszabályokat a nyilvánosságra tartozó közüggé tegye, ugyanakkor ezáltal mindenkor állami cselekvését újralegitimálva megerősítse – nos, mindez nem feledtetheti, hogy a hagyományok továbbélésében cezúrát jelölő hatalmi-politikai váltás előtt létezhetett azért számottevő falusi önkormányzat, többpártrendszer, szembenálló erőkre is bizonyos játékszabályok szerint kiterjedő tolerancia, virágzó egyesületi élet, sőt a választási bíráskodás mellett a közigazgatási bíráskodás valamelyes kezdeménye is; és mindez a szabadságküzdelmek eszméivel és eredményeivel, több törvényhozában jeles évtized parlamenti csatározásainak tanulságaival, valamilyen demokratikus hagyományt és ösztönzést mégis megtestesít. Az ilyen mozaikszerű összetevők egy körülményről mégis mindennél ékesszólóbban szólnak. Arról, hogy összességükben mégis töredékszerűek, csenevészek, közösségi gyakorlattal és értékekkel kellően nem szerveződtek voltak. Hagyományként nem bizonyultak tehát elégségesen mély gyökerűnek ahhoz, hogy ellenkező széljárásnak kellő erővel ellenállhassanak, hatásait átsűrthessék saját közegükön. A paradoxon másik oldalaként: éppen az, hogy ennyire is – a valóságos gyakorlat valóságos elveként – elenyészhettek, annak bizonyossága, hogy az igazi fennmaradáshoz, vagyis a túlsúllyal szembeni hatékony befolyásoláshoz nem volt még kellő erejük.

Megismételve tehát az alapkérdést: a jog történelem? Az elfogulatlan vizsgálódás arra tanít, hogy a jogon való elméleti és gyakorlati munkálkodás étosza csak akkor születhet meg, ha a jogász felismeri társadalomformáló erejének jelentőségét és azt, hogy a társadalom formális közvetítő mechanizmusának mérmőkeként a jelenen dolgozva a jövőért fáradozik. A jog mint kultúra munkásként így érezheti valóban át, hogy munkájának tárgya, de gyümölcse is a történelem.

Összefoglalás: A jog kétféle stratégiája

A jog eszközkénti felfogása s a joggal mint társadalmi-kulturális tényezővel való számolás két lehetséges – egyben tipikus – megközelítés, melyek egymástól gyakran bármennyire függetlenül fordulnak is elő, valójában kiegészítik, sőt feltételezik egymást. Láttuk: a jog mint eszköz önmagában a mindenkor hatalommal szemben nem áll meg, mindig csak kiszolgáltatottja – egyben tehát kiszolgálója – marad. Ugyanakkor a jog mint kultúramegtestesítő túlzottan is alaktalan, képlékeny, és mindenekelőtt sajátsszerű céljával szembesítve hatástalan, végső soron tehát társadalmilag súlytalan lesz akkor, ha nem a kellő eszközteremtés alapozza meg elkülönült létét, sajátsszerűsége kibontakoztatását.

Ha a jog sajátsszerű léteiről, önállóságáról szólnunk, kézenfekvőnek tűnik, hogy társadalmi-kulturális kötődéseit szembeállítsuk merő instrumentalizálásával. Ám ha ezek megválaszolása után immár e sajátsszerű önállóság étoszára, a sajátsszerű önállóság és étosza hordozóira, kialakítása-erősítése módjaira kérdezzünk, már árnyaltabb, dialektikus, az imént említett és látszólag egymást tagadó oldalakat immár a jog sajátos résztotalitásán belül elhelyező választ kell adnunk. Eszerint *a jog olyan eszközök összessége, amelyek belső elrendezésükben, külső kapcsolatrendszerükben, s a velük kapcsolatos emberi-morális alapállást illetően is egyfajta társadalmi kultúrát juttatnak kifejezés-*

re és segítenek érvényesülni a maguk lehetőségeivel. Nos, egy ilyen gondolkörben a jog valóban a kultúra sajátos megjelenése — egyszersmind azonban olyan kulturális megnyilvánulás, amelyik nem a jog eszközszerű létével szemben, hanem éppen általa, vele és benne — vagyis az eszközök specifikusan eszközszerű létében, társadalmi alkalmazásában — nyeri el létjogosultságát. Következésképpen az instrumentalizálás ill. a társadalmi-kulturális kötődés kihangsúlyozása e gondolkörben már nem egyszerűen lehetséges megközelítés, hanem a jogi jelenségnek ellentétes végleteket jelölő patológiája. Hiszen az előbbi a jogot öncélúvá teszi, miközben gyökérteleníti; az utóbbi pedig spiritualizálja, miközben valóságos hordozóiból kiüresíti.

A jog ilyen módon — jelenséggént is, felfogásában is, stratégiáját illetően is — egység, melynek különböző oldalai *erősíthetik is, gyengíthetik is egymást.* Eszközkénti mivoltában fejlesztendő, hogy egyáltalán megfelelhessen sajátszerű feladatának. Ugyanakkor mindez kulturális hagyománnyá mélyítendő, hogy az eszközkalkuláció pusztán tényszerű gyakorlata a társadalom kulturális állapotát kifejező, értékválasztásait társadalmi létezése sine qua non-jaként rögzítő és hosszú távú törekvéseinek megalapozására alkalmas valóban társadalmi gyakorlattá váljék. Minden olyan kísérlet tehát a jog instrumentalizálásának minősül, amelyik arra irányul, hogy a jogot hatalmi-politikai érdekek és megfontolások közvetlen kiszolgálójává tegye; akár időlegesen is benső morális tartásától, hitelétől, következetességétől megfossza; vagy a társadalommal végzett felelőtlen kísérletek terepévé és játékszerévé tegye. Ezzel szemben sajátszerű léte sajátszerű alapjai gyengítésének minősül, ha a társadalmi kultúrába ágyazódottságára hivatkozva sajátosan jogi eszköztárának erősítését, eszközként érvényesülésének viszonylagos önállósodását elhanyagolják, és mindezek lehetséges végeredményeként hozzájárulnak ahhoz, hogy a társadalom alapvető egységének hangzatos, ám konkrét célzatosságában mindig hazug jelszavával élve a jog — a politikai, vallási, erkölcsi, gazdasági, vagy egyszerűen a pillanatnyi hatalmi pozíciókat össztársadalmi rendező elvvé emelő szféra túlsúlya mellett — az általános társadalmi gyakorlatban láthatatlanná válva vagy csupán színezőként fennmaradva felolvadjon.

A fentiek értelmében a jog instrumentális és kulturális stratégiája egymásra épül: bármelyikük pátosza is csak a másiktól fedezetten fejlődhet maradéktalanul. Ezért lesz a jogász egyszersmind közéleti szereplő, és ezért nem hagyhatja figyelmen kívül bármiféle közéletiség a jogot. A két oldal, a kétféle stratégia mindenkor kellő egyensúlya a biztosíték arra, hogy a jog valóban társadalmi közvetítőként optimális hatékonysággal működhessen, és ennek révén a jogász is érzékelhessen egyedi esendőségén túl a történelem alakításában játszott alkotó közreműködését.

Közlemények

PANDULA ATTILA

A HÓHÉRPALLOS

A feudális büntetőjogban a halálbüntetést igen széles körben, sokféle bűncselekmény megtorlásaként alkalmazták. E büntetési nem egyik formája a fővesztés volt. A lefejezés, végrehajtását tekintve az egyszerű kivégzésfajták közé tartozott. Összehasonlítva a feudalizmus idején alkalmazott más formákkal, mint pl. a karóba húzás, keréketörés, elevenen megégetés, az elítéltnak ez okozta a legkevesebb szenvedést. Már a középkorban bizonyos értelemben „kiváltságos” büntetési nemként szerepelt. Nemeseket halálraítélésük esetén, általában fővesztésre ítélték, nem pedig kötél általi halálra stb. A középkorban elsősorban hóhérbárdal, pallossal történt a lefejezés.

Itt mindenekelőtt szükségesnek tartom magának a pallosnak a fogalmát meghatározni. Ez a nyugati típusú, hosszú, egyenes kardból fejlődött ki, mint jellegzetes lovas, illetve lovassági támadó fegyver. Több típusa ismeretes. Legáltalánosabbak az egy- vagy kétélű pengével, a szabályához hasonló markolattal szerelt példányok.¹

A kardok fejlődése során valószínűleg a XV. században formálódik ki a jellegzetes hóhérpallos (Richtschwert, headsman's sword, épée de justice). Magyarországon a feudalizmus idején ezt „törvényes pallosnak” (gladius iustitiae) is nevezték.²

Az egyes szerzők más-más időponthoz kötik e típus megjelenését. A hóhérpallos elterjedését legkorábbra Boenheim datálja, szerinte a XIII. század végén tűnik fel ez a speciális kivégzési eszköz.³ Mások megjelenését későbbre teszik, így Wagner — korabeli ábrázolások alapján — a XVI. század elejére.⁴ A legtöbb szerző szerint — akik a napjainkban is rendelkezésre álló példányokat veszik elsősorban figyelembe — e forma a XVI. század közepén jelenik meg.⁵ A pontos időpont meghatározása lehetetlen. Megjegyzem, hogy a pallosok elterjedése területenként is változik. Így pl. Svájcban csak a XVII. század első felétől használják nagyobb gyakorisággal.⁶

A szakirodalomban vita van a fegyvertörténet peremére szorult hóhérpallos meghatározása körül. Általános, hogy nem fegyverként foglalkoznak vele. Ezt a felfogást tükrözik többnyire a nagy fegyvertörténeti összefoglalások is, melyek nem említenek hóhérpallosokat.⁷ Egy újabb fegyvertörténeti rendszerezésben, mint a hóhér munkaeszközét, fegyverhez hasonló szerszámként határozták meg.⁸ Egyes kardtípusok formájukat tekintve hasonlítanak a hóhérpallosokhoz. Ez a hasonlóság sok félreértést okozott már szakemberek körében is. Nemesyszer ún. kétkezes pallost hóhérpallosként mutattak be. Ezekről a hibáktól nem mentesek bizonyos ábrázolások, történelmi filmek

sem. Szükségesnek tartom tehát elkülöníteni a hóhérpallost a hozzá bizonyos tekintetben hasonló eszközöktől. Nem választhatók viszont teljesen el a témától az ún. jelvénykardok csoportjában a pallosjog (ius gladii) jelölésére szolgáló darabok. Ezek a városok önállóságával, önkormányzati és pallosjogával voltak összefüggésben, illetve a földesurak vérhatalmának jelölésére szolgáltak. Különböző jelvények ismeretesek, így a város piacán vagy a városházán álló fegyveres vitéz szobra – esetenként kivont pallossal – (ún. Roland-szobrák), illetve a városháza kapuja felett, vagy másutt elhelyezett pallost tartó kéz.⁹ Az ilyen jelvénykardok (Marktschwerter) leginkább Ausztria területén terjedtek el, de találkozunk velük más országokban is, pl. német földön.¹⁰

A pallosnak a vérhatalom jelvényeként való kitűzésére Magyarországon már a XVII. század elejéről van adatunk. 1613-ban Esterházy Miklós Beregszászon, mikor az ottani polgárok megtagadták a bortizedet, s lázongani kezdtek, a piactér közepén 14 napon át akasztófát, kereket, pallost, hegyes karókat és kivont karddal ellátott pellengért állított fel bíraskodási és pallosjoga jelül, s ezeket puskáival őriztette.¹¹

Amelyik városnak, uradalomnak nemcsak bíraskodási, hanem pallosjoga is volt, ezt vásárkor külön jelezni szokta, annál is inkább, mert bíraskodási hatásköre vásár alkalmával nemcsak az azon hatóság területén lakókra, hanem mindenkire kiterjedt, aki a vásáron megjelent. A vásári büntetőbíraskodás statáriumszerű intézmény volt. Ennek jelvényét többnyire a pellengéren helyezték el, mivel az rendszerint a piacon állt, ahol a legtöbb ember fordult meg. A pellengér egyébként a büntető igazságszolgáltatás egyik jelképe is volt.¹²

Ilyen emlékek a régi Magyarországon több helyről ismeretesek (pl. Pinkafő, Pozsony, Pozsonyszentgyörgy, Tarnóc, Újvároska).¹³ A pellengérré kitűzött hóhérpallosokat esetenként vörösre festették.¹⁴

E jelvény azonban megjelenhetett más formában is, így pl. Libetbánya város pallosjogát egy fából faragott és festett falapra erősített, rézveretű pallos jelezte. A falapra festett mérlegábrázolás utalt Iustitiára.¹⁵ A pallosjog jelzésére egyes esetekben tényleges hóhérpallos is szolgálhatott, így volt ez pl. Lőcsén.

1679-ből ismeretes egy érdekes festmény, mely Lőcse város tanácsát mutatja be hivatali eskütételkor. Az ábrázolt terem berendezése ma is megvan, az asztalon itt is szerepel egy kivont hóhérpallos mint a vérhatalom jelképe.¹⁶

Visszatérve tanulmányom fő témájához, az alábbiakban szeretném ismertetni a hóhérpallosok általános jellemzőit. A hóhérpallos formája, nagysága évszázadokig változatlan maradt (XV–XIX. század eleje). A hóhérpallos, funkciójának megfelelően az előre történő vágásra szolgált. Ezért különösen súlyával tűnik ki, mivel használatakor nagy átütőerőre volt szükség. A pengének főként előre irányuló túlsúllyal kellett rendelkeznie. Az ismert példányok súlya legtöbbször 1,7–2,3 kg között van. A hóhérpallosok jellegzetessége az egész hosszában egyenes, nagyon széles, sima, kétélű penge. A hóhérpallosok átlagos hosszúsága 105–115 cm, magának a pengének a hossza pedig 85–90 cm. A penge vastagsága a hegye körül általában 4–5 mm, a markolatnál akár 10 mm is lehet. Szélessége különböző, 4,5–7 cm közötti. A szélesség, a legritkább esetben azonos végig, általában a penge hegyénél keskenyebb, a markolatnál ettől 2 cm eltérést is mutathat. De egyes esetekben éppen a hegyénél szélesedik ki némileg a

penge. A pengéket általában mindkét oldalukon teljes hosszúságukban kiélesítették. Csak kivételesen végződik az élesítés a keresztvas alatt 3–5 centiméterrel.

A hóhéralposokon ún. vércsatorna is található, azaz a penge mindkét oldalán a keresztvasból kiinduló és a penge bizonyos részéig terjedő mélyedés. Hosszúságuk igen különböző, szélességük maximálisan 3 cm, mélységük 3 mm-ig terjedhet. Általános az egyetlen széles vércsatorna. Ritkábban találkozunk a pengén két vagy három egymás-melletti, vékony vércsatornával. Ezekben az esetekben hosszúságuk 30 cm körüli. A három vércsatorna közül a középső, a szélsőkhöz képest néhány centiméterrel hosszabb. A vércsatorna alapvetően befolyásolja a penge súlypontját. A markolathoz közeli vájat áthelyezi a fő súlyt a penge hegyébe, ez megnöveli a vágás lendületét és biztonságát. A kardcsiszár, aki kovácsolt pengét dolgozott ki, a vércsatorna kiszélesítésével vagy meghosszabbításával javíthatta a kész kard egyensúlyát.

A hóhéralposok legtipikusabb jellemzője a penge hegyének kialakításában figyelhető meg. Ez majdnem minden darabnál négyszögletes vagy laposan lekerekített, félkör alakú, esetleg átlósan levágott. Kis számban fordulnak elő csupán hegyes csúcsban végződő darabok.

A markolat hossza a markolatgombbal együtt 21–22 cm körüli. A markolat általában egyszerű keresztformát mutat. Az olykor előforduló markolatkosár, a háritógyűrű, keresztvas itt csupán formaságból jelennek meg, mert a hóhéralposokon természetesen nem szolgálják azt a célt, hogy védjenek az ellenfél vágásaival szemben. Minthogy itt a keresztvasnak nincs semmilyen gyakorlati jelentősége, találkozunk keresztvas nélküli példányokkal is.

A keresztvas általában egyenes, szabályos formájú, mindkét oldalon azonos méretű, néha egyszerű díszítés is található rajta. Előfordulnak „S” formájú keresztvasak is. A markolat olyan hosszú, hogy azt két kézzel meg lehetett markolni. A markolatot általában fonott drót veszi körül esetenként halbőr, bőr vonja be. A markolatgomb többnyire ugyanolyan anyagból való, mint a keresztvas, golyószerű vagy ahhoz hasonló formája a legáltalánosabb. Egyes darabokon a markolat alsó vagy felső végén a félelmetesség fokozására vörös vagy vörösesbarna bojtok vannak. A markolaton különféle ábrázolások is előfordulnak (pl. Szent Katalin).¹⁷

A hóhéralposok sújtóképességét igyekeztek megnövelni. Számos pengén a hegy körül egy, vagy két-három nyílás található. Ezek átmérője mintegy 2 mm, a penge szélétől 2–3 cm-re vannak elhelyezve. Valószínű, hogy a bakó ezekbe a nyílásokba ólomgolyókat préselt, azután elsimította azokat a penge felületén, hogy ezzel fokozza a pallos csapásának hatását.¹⁸ Azonos céllal, más módon is elhelyezhetők ólomgolyók, így pl. a nyílásokba fűzött bőrszíjakon. A hóhéralposost többnyire vállra vetve, hüvelyben viselték. A hüvely fából készült, díszítés nélküli sötét bőrral van bevonva, de előfordult egyszerű fémveretes díszítés is.

Olykor a hüvelyeken tokok vannak elhelyezve 2–3 kés számára, ezeket hóhérkészletnek (Henkerbesteck) nevezték. Kérdéses, hogy mire használták ezeket a késeket. Erre többféle magyarázattal találkozunk a szakirodalomban. Ezeket az egymásnak ellentmondó nézeteket itt nem kívánom részletezni.¹⁹ Napjainkban már egyébként is nagyon nehéz megállapítani e készletek egyébként is több irányú szerepét.

A hóhéralposok további jellegzetessége, hogy szinte minden pengén találunk ábrá-

zolásokat, illetve feliratokat. A szimbolikus jelentőségű ábrázolásoknak nagy hagyománya van. Legáltalánosabbak a különböző kivégzési nemekre utaló ábrák, így a bitófa, kerék, olykor mindkettő megtalálható ugyanazon a pengén. Szintén gyakori Iustitia megjelenítése. Más motívumok is láthatók egyes pengéken, így pl. Krisztus a kereszten, Fájdalmas Istenanya, Mária gyermekével, Szent Katalin. Elterjedt a különböző kivégzési jelenetek szerepeltetése. Előfordul Judit vagy különféle szentek ábrázolása; a ritka motívumok közé tartozik a halálfej. Sok helyütt található díszítésként virág- vagy gyümölcscornamentika.²⁰ Ezek az ábrák sokszor nagyon primitív kivitelűek, közülük egyesek a korabeli népművészettel mutatnak rokonságot. Ritkák a művészi értékű díszítések. A zürichi Zeughausból múzeumba került hóhérpallas pengéje magas színvonalú díszítéssel ékes (a penge egyik oldalán Dániel az oroszlánok barlangjában, a másikon egy sárkányölő figura és Simon az oroszlánnal szerepel). Ez a darab 1660 körül készült. Egy ugyanitt őrzött másik példányon művészi kivitelű maratott címerek láthatók.²¹ Ugyancsak művészi értéket képviselnek az ulmi városi hóhérpallason található Szent György- és Szent Mihály-ábrázolások.²²

A fentiek többnyire maratottak, de ismeretesebb bevert rézdíszítések és karcolások is.

Az alábbiakban ezen ábrázolások legfontosabb változatainak jelentését szeretném megvilágítani, s azt, hogy mi indokolja elhelyezésüket a hóhérpallasokon.

A bitó, a kerék a büntetőbíráskodás jelképei. Hasonló céllal előfordulnak még hóhérpallas, vessző stb. motívumok is. Ezek a hóhér legfontosabb munkaeszközeit jelképezik meg.

A bakó állandó törekvése, hogy tevékenységét igazolni próbálja a társadalom előtt. Iustitia ábrázolása annak képi megfogalmazása, hogy a hóhér szomorú mesterségét az igazságosság szolgálatában folytatja. A korabeli felfogás szerint az állam rendjének fenntartásához elengedhetetlenül szükséges a bakó tevékenysége. A hóhért nem gyűlölet vagy kegyetlenség vezeti mestersége gyakorlásában, hanem csupán a közérdek szolgálata. Voltak tisztességes életvitelű hóhérok, akik méltán vonatkoztathatták magukra ezeket az elveket.

A Krisztus a kereszten motívum az emberi bűnök megbocsátásának szimbóluma. Ez szoros kapcsolatban van azzal, hogy a hóhér, aki elveszi egyes embertársai életét, a túlvilágon szigorú elbírálásra számíthat még akkor is, ha ő csupán a hatóság ítéletét hajtja végre. Az égi közvetítőknek a hóhér nagy szükségét érezhette, mert az általános megvetésen túl az egyház is mint bűnös embert kezelte. Nem volt ritka, hogy a bakót még az áldozásból, úrvacsorából is kizárták. Ezért egy vallásos hóhér életében igen fontos szerepet kapott a lelkiüdvéről való gondoskodás. A fentiek számos bakót ösztönöztek arra, hogy az egyháznak nagy adományt adjanak, zarándokúton vegyenek részt.

Hasonló céllal szerepelnek a pengéken Mária-ábrázolások is. Máriát a bűnös ember égi közbenjárójaként tisztelték. Ez leginkább a dél-német területen volt szokásban. Szent Mihály és Szent György a katonák általánosan tisztelt védőszentjei voltak. A hóhérpallasokon való megjelenésük azzal van összefüggésben, hogy mind a katona, mind a hóhér hivatásszerűen foglalkozik az emberi élet kioltásával, bár teljesen más megfontolásból, kiindulásból. A hóhér ezekkel az ábrázolásokkal közbejárásukat kéri, illetve tiszteletét fejezi ki irántuk.

A vallásos témájú ábrák leginkább a hóhér lelkiüdvéről való gondoskodásával vannak összefüggésben. A Juditot Holofernesz fejével ábrázoló képek is ebbe a körbe sorolhatók. Az Ótestamentum szerint az ellenség vezérének fejét levágó Judit hősnő volt. A bakó az ősi történet alapján igazolást óhajtott kapni tevékenységéhez. A köz érdekében dolgozó hóhér ezen keresztül is igyekezett némi megbecsülést szerezni mélyen lenézett foglalkozásának. Csupán díszítésként szerepel virág- és növényi motívum, legtöbbször a feliratok körül vagy azoknak egyes sorai között.²³

Még általánosabbak a különböző moralizáló stb. szövegek a pengéken. A legelterjedtebbek közé tartozik – különböző német dialektusokban megfogalmazva – az alábbi felirat: „WANN ICH THU DAS SCHWERDT AUFHEBEN, DANN GEB ICH DEM ARMEN SÜNDER DAS EBIG LEBN”.²⁴ Az ilyen feliratú pengék Magyarországon is ismeretesek.²⁵ A másik általános alaptípus: „GOTT STEHT MIR ARMEN SÜNDER BEI”.²⁶

A hóhérpallosokon néha megjelenik a bakó neve is, évszámmal.²⁷ Előfordult, hogy a pallosokon egész olvasó volt kiverve, ezért kapták ezek a miatyánk-pallos elnevezést.²⁸

Szeretném vázlatosan bemutatni a feliratok célját.

A legrégebbi idők óta szokásos, hogy a kardpengéken a fegyverek tulajdonosai feliratokat, formulákat stb. helyeznek el, melyek többnyire győzelemre, dicsőségre, sebezhetetlenségre utalnak. Ez a törekvés jelenik meg – természetesen más tartalommal – egyszerűbb, vulgalizált változatban a hóhér munkaeszközén. A bakó arra céloz ezzel, hogy őt hivatalába isten és a hatóság helyezte. Ezen keresztül véres „iparára” nem csupán jogosult, hanem arra a legmagasabb hellyel szemben kötelezett is.

Más feliratok nyomatékosan arra mutatnak rá, hogy a hóhér tevékenységét nem haszonlesésből, vérszomjasságból vagy más alantas érdekből folytatja, hanem a törvényesség szolgálatában. A feliratokon megjelenik az a felfogás, hogy a hóhér – mint az igazságügyi apparátus legkisebb alkatrésze – csupán eszköze a hatóságnak az ítélet végrehajtására, s így tevékenységéért nem is felel. A felelősség a bíróságé, amely az ítéletet hozta.

Igen gyakoriak azok a feliratok, melyek az elítéltnak a világtól való búcsúztatásra, az örök életre, a mennyországba kerülésére vonatkoznak. Ennek egyszerű a magyarázata. A bakó, aki az ítéletet végrehajtotta, az elítélt halálát okozta, méltán tarthatott attól, hogy az elítélt megátkozza. Ezért törekedett a hóhér arra, hogy áldozata bocsánatát elnyerje. Azok a feliratok, melyek a kivégzendő személynek a halál után jobb életet kívánnak, arra szolgálnak, hogy a hóhér elnyerje az elítélt bocsánatát, hogy annak átka ne legyen rá veszélyes.

Más feliratokon az istenfélelem tükröződik. A bakó isten segítségét kéri borzalmas munkájához, ami sokszor még saját maga előtt is hátborzongatónak tűnik. Léteznek általános vallási jellegű feliratok, mint például a János evangéliumából való idézetek. A pengéken szerepelnek világi jellegű feliratok is. Nem tisztázott azoknak a feliratoknak a pontos jelentése, melyek különböző hosszabb időterminusokat tüntetnek fel (pl. 1522–1718, 1522–1765).²⁹ Elképzelhető, hogy ezek a dátumok a pallos használatának időtartamát jelölik.

A hóhérpallosokon – éppen úgy mint a kardokon – mesterjegyeket is találunk.

Ezek leginkább a markolat alatt vannak beverve a pengébe. Ismeretesek vésett, tausirott, maratott, karcolt, 5–10 mm nagyságú vagy még nagyobb jelölések, melyekről a pallos készítőjére lehet következtetni. Ismeretes pl. az egyszarvú fej (Clemens Horn solingeni mester jegye),³⁰ a királyfej (Johannes Wundes mesterjegye)³¹. Feltétlenül megemlítendők az ún. passauai és solingeni farkasos jegyek (futó farkas). A jegyek alapján csupán általánosságban lehet tájékozódni egy-egy példány készítőjére, készítési helyére, körülbelüli készítési idejére vonatkozóan, mert azokat sokszor hamisították, illetve több mester hosszabb időn keresztül ugyanazt a jegyet használta.³²

A hóhérpallosokhoz igen jó minőségű pengére volt szükség. A legfontosabb gyártási helyek közé tartozott a kardkészítő- és késesiparáról már a középkor óta híres németországi Solingen városa. Az európai hóhérpallosok jelentős része itt készült, s ezek példányai Európa-szerte megtalálhatók a különböző gyűjteményekben.³³

Esetenként arra is van adat, hogy a hóhérpallos kinek a tulajdonában volt. Meg kell különböztetni a pallosjog birtokosának (város, földesúr) tulajdonában levő darabokat a bakó birtokában levőktől. A hatóságok tulajdonában levő pallosokat a városházán, a bíróságon őrizték, s kivégzések alkalmával adták át a hóhérnak, aki használat után többnyire maga vitte vissza.

A hóhérnak saját pallosa is volt, amit a kivégzésre magával vitt. Mivel általános szokás volt, hogy a szomorú foglalkozás öröklődik a hóhér családjában, a pallost is átörökölték nemzedékről nemzedékre. Ez a folyamat csak akkor szakadt meg, ha már 100 kivégzés történt a pallossal. Ekkor azt el kellett rejteni, ásni stb.³⁴ A Szepességben különböző díjszabás járt a hóhérnak, aszerint, hogy a fővesztést a „tartomány pallosával” vagy a sajátjával végezte el.³⁵

A bakó és munkaeszköze közötti szoros kapcsolat, a hóhérnak a társadalomban elfoglalt számkivetett helyzete, az abból a személyére ható problémák Európa-szerte elősegítették babonák, hiedelmek kialakulását. A hóhérnak tulajdonított természetfeletti erő a munkaeszközével való gyakori érintkezés során, illetve a pengének az elítélletl történő találkozásánál átment magára a pallosra. A fenti hiedelmekre számos példa ismeretes, elsődlegesen németországi források alapján. Régen azt tartották, hogy a hóhérpallossal való megkarcolás a bőrt ellenállóvá, érzéketlenné teszi a szúrásokkal, vágásokkal szemben. A hóhérpallost, mindenekelőtt a már használtat, különösen értékesnek tartották harcban, ahol a pengének varázserőt tulajdonítottak. Ezt jól szemléltetik azok a hóhérpallosok, melyeket utólag katonai célokra alakítottak át, pengéjük hegyét csúcsosra képezték ki, a markolatot hárfítókosárral szerelték fel. Egy másik hiedelem szerint a harántfekvésben, azaz nem szokványos körülmények között született csecsemőknek élete során mindig összeütközései lesznek a bírósággal, hatósággal, s ettől csak akkor mentesülhet, ha pallosával a hóhér egy kicsit véresre karcolta a gyermek bőrét. Ezek a hiedelmek a hóhér és munkaeszköze közötti szoros kapcsolatot misztifikálják. A pallosokat a népi képzelet ugyanolyan természetfeletti erővel ruházta fel, mint magukat a hóhérokat.

A régi idők közfelfogása szerint a hóhérral, vagy a hóhérpallossal való érintkezés becstelenné tesz. Így 1590-ben Oppenheimben céhe becstelennek nyilvánított egy ács-mestert, mert az felemelte a hóhér pallosát. Amikor azonban a hóhérről mint orvosról vagy javasemberről van szó — s erre magyarországi példák is ismereteseek — akkor sen-

kiben sem merült fel, hogy a megvetett személlyel való érintkezés folytán elveszíti polgári becsületét.³⁶

Feltétlenül meg kell említeni a hóhérpallossal kapcsolatos szokásokat is. Állásának elfoglalásakor a bakó a pallost a bírótól kapta, s felmentése után csekély összeg ellenében azt magával vihette. A kovácstól kikerült és még nem használt pallost szűzpallosnak nevezték.

A hóhért a bíróság nevezte ki. Feleskették, majd a bírák átadták neki a hatalom jelvényeit, a pallost, amellyel minden ünnepélyes alkalomkor megjelenni tartozott. A hóhérpallost sok helyen szalagokkal díszítették, hogy már messziről felismerhető legyen.³⁷ A hóhérpallásokat a magyarországi városokban bíróválasztáskor a megválasztott előtt hordozták, a bíraskodási hatalom jelképeként.³⁸

A Felvidéken — német példák alapján — szokás volt, hogy a fővételhez a városházáról két tanácsos hozta el hüvelyében a pallost. A hóhér az általuk tartott hüvelyből kihúzta, s a lefejezés után szinte szertartásos formában megtörölte a lenyakazott ruhájában, majd visszatette hüvelyébe. A pallost, a városi fegyveres polgárőrség kíséretével vitték vissza a tanácsosok a városházára. Így volt ez Kassán,³⁹ Lőcsén,⁴⁰ Sáros megyében,⁴¹ a Szepességben.⁴²

Hogyan történt a hóhérpallossal való kivégzés. A delikvens — a korai időkben — a hóhér elé térdelt, elől összekötözött kézzel, melyben sokszor keresztet tartott. Többnyire a szemét is bekötötték, haját rövidre nyírták, hogy ez ne akadályozza a pallócsapást. Közvetlenül az ítélet végrehajtása előtt előrelépett a hóhér, és a neki megfelelő formában megigazította a kivégzendő fejét. Ezt követően visszalépett, majd két kézzel megmarkolta a pallost s egy hatalmas csapással lesújtott. Ez a csapás — ha sikerült — elválasztotta a fejet a törzstől.⁴³

Az újabb korban került sor az ún. hóhérszék alkalmazására. A hátrakötözött kezű elítéltet ráültették a durva kivitelű székre, s így fejezte le a bakó. Ismeretesek a szék támlájának háttal, illetve azzal szemben való kivégzések is; ez utóbbi esetben némileg megtámaszkodott a kivégzendő személy feje a szék támláján. A fenti módszer valószínűleg azért jött szokásba, mert a korábbi formáknál sokszor nem sikerült a hóhérnak egy csapással végeznie az elítélttel. Az újabb forma könnyebb, biztosabb volt.

A feudalizmus korabeli kivégzésekről sok ábrázolás maradt fenn. Számos kép ismeretes a középkori vallásos művészetből (táblaképek, szobrok stb.). Ezeket az ábrázolásokat két fő csoportra lehet osztani, az elsőbe — ez tárgyunk szempontjából a fontosabb — azok a képek tartoznak, melyeken különböző vallási témák illusztrációiként lefejezést ábrázolnak. A másik fő csoport az, amikor a palló a vértanúságot szenvedett szentek ikonográfiájában mint attribútum jelenik meg. A későbbi korokból (XVII–XVIII. század) is jelentős mennyiségű kivégzésábrázolás maradt korunkra. Itt azonban már nem szentekről való szó, hanem elsősorban elrettentési céllal készült képekről. Ezek többnyire a feudális társadalmi rend ellen fellázadt személyek halálbüntetésének végrehajtását mutatják be.⁴⁴

Minden ítéletvégrehajtó — s itt el kell tekinteni a jelentéktlenebb gyilkosokból vagy rablókból hóhérrá lett egyénektől, akikre az alábbiak csak jelentős módosításokkal érvényesek — munkája megkezdése előtt mesterpróbát tett. Ilyenkor nagyon vigyázott minden jelölt, mert a nép bosszúja a próba sikertelensége esetén könyörtelen volt.

Több példa ismeretes arra is, hogy a hóhért a nem szakszerűen végrehajtott, elhibázott kivégzésért a nézőközönség agyonverte. Így Lübeckben egyszerre „öt hóhér veretett agyon”. A bakó megölésével a néptömeg az igazságszolgáltatással szembeni undorát fejezte ki, az ítéletet végrehajtó ügyetlenségét használták fel ürügyként, hogy öt személyében megtámadhassák. A hóhéroknak esetenként testőröket kellett felfogadniuk, mert különben amikor az egyik településről a másikba mentek feladatukat teljesíteni, a parasztok út közben agyonverhették volna őket.⁴⁵

Az újabb időkben ezek a szokások is enyhültek, de tény az, hogy a hóhérnak tevékenysége során – a lehetőségekhez képest – ügyesen, célszerűen kellett eljárni, hibázni nem volt tanácsos. Még a XIX. század első felében is előfordult, hogy a hibázó hóhér megdorgálták, ismétlődés esetén megfenyítették feljebbvalói.⁴⁶

A XVIII. század végétől kezdve erősen csökkent a végrehajtott halálbüntetések száma, a fővesztés is egyre inkább háttérbe szorult. Az írott jog szerint nagyon sok bűncselekmény esetében kerülhetett volna sor halálbüntetésre, azonban a jogi gyakorlat ritkán alkalmazta azt. A lefejezésre vonatkozó – általam ismert – legkésőbbi magyarországi adat 1850-ből való (Lőcse).⁴⁷

A hóhérpallos mint múzeumi tárgy nem ritka, mivel a feudalizmus idején minden pallosjoggal bíró hatóságnak és számos hóhérnak is volt egy vagy több pallosa. A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában szép sorozat van hóhérpallosokból.⁴⁸ Közülük 3 az ún. jelvénykardok csoportjába tartozik, 14 pedig tényleges hóhérpallos. Néhány XVI. századi, viszonylag korai darabtól eltekintve az anyag zöme a XVII–XVIII. századból származik. Sajnos az itt őrzött darabok többsége nagyon rossz, rongált állapotban van, nem ritka az erősen sérült, olvadt pengéjű, keresztvasú sem. Ennek a nagyfokú pusztulásnak szomorú oka van. 1945-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Lapidáriumában elhelyezett tárgyakban a pusztító tűzvész óriási károkat okozott. Itt tartottak a hóhérpallosokat is.⁴⁹ A tűz elpusztította a leltári számokat, ezért a tárgyak nagyrészeinek származását homály fedi. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött hóhérpallosok többsége átlagos daraboknak tekinthető, kiugró fegyvertörténeti, művészi értékű darab nincs közöttük. Az előforduló ábrázolások, feliratok is a legszokványosabbak közé tartoznak. A gyűjteményben őrzött darabok közül azonban kettőnek kiemelkedő történelmi jelentősége van. Mindkét darab a Martinovics-összeesküvés vezetőinek kivégzésével kapcsolatos. Az egyik az öreg budai hóhére volt, aki Sigray kivégzésénél zavarba jött, s csak a harmadik vágásra tudta a gróf fejét elválasztani a törzsetől. A hóhértől a pallost 1809-ben báró Palocsai szerezte meg, ki később jószágigazgatójának, Őrsi Nagy Antalnak ajándékozta. A Magyar Nemzeti Múzeum az ő unokahúgától és annak férjétől, Szöllősy Benőtől kapta ajándékba 1880-ban.⁵⁰ Az öreg budai hóhér ügyetlensége után a fiatal egri ítéletvégrehajtó szolgálatait vették igénybe, aki Szentmarjay, Hajnóczy, Laczkovics, Martinovics 1795. május 20-i, majd később Őz Pál és Szolarcsik lefejezésével vált ismertté. Az övé volt egy másik itt őrzött példány. Tőle özv. Kornberger Mihályné, szül. Emecker Karolinra, a híres klostereuburgi hóhér leányára szállt, aki 1904-ben Hentaller Lajos országgyűlési képviselő és Paulkovics R. állatorvos közbenjárására a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.⁵¹ A napjainkra maradt hóhérpallosok már csupán érdekes történelmi relikviák. Abban, hogy történetükkel alig foglalkoztak, nyilvánvalóan szerepe van annak, hogy a hóhérpallos szó elriasztó.

A magyarországi hóhérpallosokon olvasható feliratok, az azokon megjelenő ábrázolások részletesebb feldolgozása minden valószínűség szerint érdekes jogtörténeti, kultúrtörténeti, néprajzi stb. adalékokkal szolgálna. Érdemes lenne az adott emléktárgy szélesebb körű összegyűjtése, feldolgozása.

Jegyzetek

- 1 Seifert, G.: Fachwörter der Blankwaffenkunde. (Deutsches Abc der europäischen blanken Trutzwaffen – Hieb-, Stoss-, Schlag und Handwurfwaffen-). Haiger 1981. 26. „Pallasch” címszó (továbbiakban: Seifert). – Seitz, H.: Blankwaffen. (Geschichte und Typenentwicklung im europäischen Kulturbereich Vom 16. bis 19. Jahrhundert.) II. B. Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde. B. IV/A. Braunschweig. 1968. 171–174. (továbbiakban: Seitz)
- 2 Czuberka Alfréd: Kuruczok fegyverek. (Felolvasások a Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának Üléseiből, Nr. 58. Bp. 1906. 28. – Nagy László: Magyar fegyverek. 1630–1662. Művelődéstörténeti Értekezések, Nr. 60. Temesvár, 1911. 17.
- 3 Boeheim, W.: Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1890. (Utánnyomat: Graz, 1966.) 266. (továbbiakban: Boeheim).
- 4 Wagner, E.: Hieb- und Stichwaffen. Prag, 1969. 127. (továbbiakban: Wagner).
- 5 Müller, H.–Köllig, H.: Europäische Hieb- und Stichwaffen aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte. Berlin (O.), 1981. 67. (továbbiakban: Müller–Köllig). – Seifert, 29. „Richtschart” címszó – Seitz, 25.
- 6 Schneider, H.–Stübner, K.: Waffen im Schweizerischen Landesmuseum – Grifwaffen. I. Zürich, 1980. 186. (továbbiakban: Schneider–Stübner).
- 7 Jellemző példa erre: Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Bp. 1971.
- 8 Seifert, G.: Einführung in die Blankwaffenkunde (besagen auf die europäischen blanken Trutzwaffen). Heiger, é. n. (1982?) 16.
- 9 Kühn, U.: Das Richtschwert in Bayern. Waffen- und Kostümkunde, 1970. 2. sz. (Új folyam 12. évf.) 92. (továbbiakban: Kühn). – Schönherr Gyula: Városi életünk emlékei. In: Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. Szerk. Czobor Béla–Szalay Imre. II. k. Bp.–Bécs é.n. 258–259. (továbbiakban: Schönherr).
- 10 Kühn, 92.
- 11 Balogh János: Munkács-vár története. Munkács, 1890. 108. – Vajna Károly: Hazai régi büntetések. II. k. Bp. 1907. 118. (továbbiakban: Vajna).
- 12 Vajna, 115–116.
- 13 Vajna, 570., 574. 114. o. 33. ill., 117. o. 37. ill., 121. o. 44. ill., 240. o. 95. ill.
- 14 Temesváry Ferenc: Büntető eszközök a régi Magyarországon. Jánosházai Múzeum Közleményei. Nr. 1. Szombathely, 1970. 33. (továbbiakban: Temesváry).
- 15 Schönherr, 258. 294. ill.
- 16 Cennerné Wilhelmb Gizella: Magyarország történetének képek könyve. 896–1849. Bp. 1962. 163. – Garas Klára: Magyarországi festészet a XVII. században. Bp. 1953. 122.
- 17 Boeheim 226.–Kühn, 89–91 Luts, J.: Hellmich Max–Seger, M.: Die Richtschwerter des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer. In: Altschlesien, Mitteilungen des Schlesien Altertumsvereins... B. IV. 1934. – Hellmich, M.: Zwei Schwerter des peinlichen Gerichts in Schlesien. Schlesische Monatshefte, 1934. 19. (Könyvismertetés a két munkáról.) Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde 1936. 6. sz. (XIV. Új folyam V.) 138–139. Meg kívánom jegyezni, hogy e két érdekes mű számomra sajnos nem volt közvetlenül hozzáférhető, s így csak erre a könyvismertetésre tudtam támaszkodni. – Müller–Köllig, 67. – Nickel, H.: Ullstein Waffenbuch. (Eine kulturhistorische Waffenkunde mit Markenverzeichniss.) Berlin (W.) – Frankfurt/M. – Wien, 1974. 184. (továbbiakban: Nickel) – Schneider – Stübner, 186. – Seifert, 29. a „Richtschart” címszó. – Seitz, 25–26. – Wagner, 128.

- 18 Boeheim, 266. – *Divald Kornél*: A besztercebányai Múzeum kalauza. Bp. 1909. 56. – *Kühn* 90.
– *Müller-Köllig*, 383. 171. sz. 227. 171. ill.
- 19 Boeheim, 267. – *Kühn*, 91. – *Wagner*, 128.
- 20 Boeheim, 267. – *Kühn*, 101–103. – *Seitz*, 26.
- 21 *Schneider-Stübner*, 190. 330. sz., uo. ill. 331. sz. uo. ill.
- 22 *Kühn*, 123. 83. sz., 125. 12–13. ill.
- 23 *Kühn*, 103–106 pp.
- 24 Boeheim, 267. – *Müller-Köllig*, 67. – *Nickel*, 184. – *Seitz*, 28.
- 25 *Demkó Kálmán*: Lőcse története. I. Jog-, mű- és művelődéstörténeti rész. Lőcse, 1897. 430. – *Fábry Béla*: Igazságszolgáltatás az elzárkosított XIII. szepesi városban. Művelődéstörténeti Értekezések, Nr. 66. (Klly. „Közlemények Szepes Vármegye Múltjából” 1912. évf.) Lőcse, 1912. 25. (továbbiakban: *Fábry*). – *Temesváry*, 43.
- 26 *Müller-Köllig*, 67. – *Seitz*, 26.
- 27 Boeheim, 267.
- 28 *Temesváry*, 43. Az alábbiakban szeretnék bemutatni néhány pengefeliratot, változatosságuk illusztrálására: „WAN DICH DUGEND ÜBEST WOLL, DIS RICHTSCHWERT DICH NICHT TREFFEN SOLL” (1676) In: *Seitz*, 28. – „DIE HERREN STEUERN DEM UNHEIL ICH EXERQUIRE IHR URTHEIL” In: *Müller-Köllig*, 67. – „O JESSU DIR LEB ICH, O JESSU DIR STRIEB ICH, O JESSU DEIN BIN ICH, DODT UND LEWENDIG” In: *Kühn*, 96. 122., 79. sz. – *Temesváry*, 44.; „ALLES WAS DV DVEST NIMM WOL IN ACHT VOR ALLEN DV DAS ENDT BEDRACHT DRAV AVFF GODT DIE GERECHTIGKEIT LIEW DAS DICH DER STRANG NIT BERIEDT” (1718), „AN GOTTES SEGEN IST ALLES GELEGEN” (1667), „FRICH GOT VND LIEB DAS RECHT SO SEIN DIE ENGEL DEINE KNECHT” (1667), „SCHAV NICHT AN MICH VND DIE MEINEN SCHAV VOR AN DICH VND DIE DEINEN VRDEIL MICH NIT WIE DV MICH SIGST WER WAIS OB DV FRVMB PIST” (1667) In: *Kühn*, 96–97. 95., 121. 74. sz., 95–97., 122. 79. sz. – „FIAT JUSTITIA AUT PEREAT MUNDUS!” „JUSTITIA MANET IN AETERNUM 1670” In: *Ecsedi István*: Vezető Debrecen sz. kir. város Déri-Múzeumában. Déri Múzeum Kiadványai, XXIV. Debrecen, 1930. 149., „DOMINVS BENEDICAT ME ET IVFAT MIHI VINCERE” (1705) In: *Kühn*, 95., 111–112. 15. sz.
- 29 *Kühn*, 97–101., 105–106.
- 30 A jegyekre számos helyen van utalás a szakirodalomban, itt csak néhány munkára utalok: *Dudly S. Hawtrey Gyngell*: Armourers marks. (Being a compilation of the Know Marks of Armourers Swordsmith and Gunsmith). (2. kiadás) London, 1966. 39. (továbbiakban: *Gyngell*). – *Kühn*, 105. – *Seitz*, 259.
- 31 *Gyngell*, 42. – *Kühn*, 105. – *Seitz*, H.: Blankwaffen. I. B. Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde. B. IV. Braunschweig, 1965. 343–344. (továbbiakban: *Seitz*, 1.)
- 32 *Gyngell*, 37. – *Kühn*, 105. – *Seitz* 1., 344–345. – *Seitz*, 257–258.
- 33 *Haedeke, H. U.*: Blankwaffen. (Deutsches Klingenmuseum Solingen) – Führer durch die Ausstellung. Schriften des Deutschen Klingenmuseum Solingen, Nr. 1. Köln–Bonn, 1982. 88.
- 34 *Kühn*, 94.
- 35 *Fábry*, 24.
- 36 *Kühn*, 106. – *Nickel*, 184.
- 37 *Temesváry*, 41–43.
- 38 *Schönherr*, 258.
- 39 *Wick Béla*: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941. 252.
- 40 *Demkó Kálmán*: Felső-Magyarországi városok életéről a XV–XVII. században. Bp. 1890. 157.
- 41 *Tóth Sándor*: Sáros megye monográfiája. III. k. Bp. 1912. 631.
- 42 *Fábry*, 25.
- 43 *Wagner*, 128.
- 44 A témára vonatkozó gazdag irodalomból: *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Magyarországi parasztmozgalmak grafikus ábrázolásai. In: *Folia Archaeologica*, XII. Bp. 1960. 269. 13–14. sz. CXLV. t. ill. 270. 16–18. sz. XLV/2. t. – *Rados Jenő*: Magyar oltárok. Bp. é.n. 82–84. *Rado-*

- csay Dénes: A középkori Magyarország táblaképei. Bp. 1955. XXIX., XLIX., LI., CVII., CLXXV., XXXVII., LXXXII., LXXXVI., XCLVI. t.
- 45 Schneider–Stubner, 186. – Temesváry: 41–42. – Wagner, 128–129.
- 46 ifj. Dombovár Győző: Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pest megyében a XIX. század első felében. Bp. 1906. 385.
- 47 Fábry, 26.
- 48 A szerző ez úton köszöni meg Dr. Temesváry Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertár vezetőjének a jelen munka elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítséget.
- 49 Temesváry Ferenc szóbeli közlése.; A tűzről: *Temesvári Ferenc: Az Országos Történeti Múzeum két lakatos remeke.* In: *Folia Archaeologica.* X. Bp. 1958. 160.
- 50 Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertár – leltári szám: 55. 3611. Kalauz a Régiségtárban. Bp. 1912. (16. kiadás) 210. – IV. terem 27. szekrény 6. szám (továbbiakban: Kalauz); – *Nagy Géza: Hadtörténelmi gyűjtemény.* In: A Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségosztálya. Bp. 1902. 93. (Kluy. A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. című műből) – *Temesváry, 43–44.* – *Temesváry Ferenc: Kelet és nyugat között.* Bp. é. n. 76–77.
- 51 Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertár – leltári szám: 55. 3610. Kalauz. 210. IV. terem 27. szekrény, 6. szám – *Temesváry, 44.*

Képek „A hóhérpallos” című tanulmányhoz

A közölt példányok a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertára (MNM. Fegyvertár) tulajdonában vannak.

A fényképeket Murányi István készítette.

1. Hóhérpallos vaslemezből készült utánzata, a *ius gladii* jelvénye a XVIII. századból
MNM. Fegyvertár lt.sz. 55. 3614.
2. Hóhérpallos a XVI. század közepéről
MNM. Fegyvertár lt.sz. 55. 494.
3. Hóhérpallos a XVIII. századból
MNM. Fegyvertár lt.sz. 55. 3618.
4. Hóhérpallos markolata a XVI. század első feléből
A markolatluskén jól látható a háromszög alakban elhelyezett beütött (azonosítatlan) hármass jege.
MNM. Fegyvertár lt.sz. 53. 385.
5. Hóhérpallos markolata (a 2. képen látható darab részlete)
A lapos, egyenes keresztvas kettőskeresztmotívumot mutató vésett díszítéssel ékes.
MNM. Fegyvertár lt.sz. 55. 494.
6. Kivégzőkerék ábrája hóhérpallos pengéjében (a 3. kép részlete)
MNM. Fegyvertár lt.sz. 55. 3618.
7. Akasztófa ábrája hóhérpallos pengéjében (a 3. kép részlete)
MNM. Fegyvertár lt.sz. 55. 3618.

Dokumentumok, források

CIKKELYEK, MELYEKET ISTVÁN KIRÁLY ESKÜVÉSSEL FOGADOTT

1. A tanácsurak (senatores) és tanácsosok (consilarii), nemesek és bármely rendbeliek, mind a Királyságban, mind a Litván Nagyhercegségben, mind pedig a Lengyel Királysághoz tartozó bármely más tartományban a következőkkel (hoc) biztosították, s biztosítják magukat. Már elhatároztuk pedig, s örök törvényként megtartani akarjuk, hogy sem életünk folyamán mi, sem pedig utódaink Lengyelország és a Litván Nagyhercegség, Poroszország, Mazovia, Samogitia, Livónia, Kiovia, Volhinia, Podlachia stb. trónján, utódunk Lengyelország királyává való kijelöléséről és megválasztásáról nem tárgyalunk, sem választási gyűléseket (conventus pro Electione) össze nem hívunk, sem bármi útját, módját vagy eszközét utódunk királlyá választásának ki nem agyaljuk; avégett, hogy örök időkre, a mi s utódaink halála után a szabad királyválasztás a királyság összes rendjei számára megmaradjon, mely okból az örökös (haeres) címet sem használhatjuk, sem mi, sem pedig Lengyelország utánunk következő királyai.

2. Mivel pedig ezen Királyságban és a Litván Nagyhercegségben, valamint a Királysághoz tartozó egyéb tartományokban sokan vannak a vallásról másként gondolkodók (dissidentes de Religione), a jövőben a vallási egyenetlenségből származó viszálytól és háborúságtól tartók; e bizonyos országlakók szövetségükkel gondoskodtak magukról. Hogy a vallásban való szabadságuk megadassék megengedjük nekik e szövetség megtartását, s teljes egészében megőrzését örök időkre.

3. Továbbá az országnak azon ügyeiben, melyek királyi személyünkre és méltóságunkra tartoztak, úgy mind a külső országokba küldendő követségekkel, mind a külhoni királyok és fejedelmek fogadásával és elbocsátásával, valamint a hadsereg toborzásával és a katonák összegyűjtésével kapcsolatos és egyéb hasonló ügyekben sem magunk, sem utódaink nem rendelkezünk, és nem is rendelkezhetünk a két nemzet királyi tanácsosainak tanácsa nélkül, s azon leszünk, hogy az országgyűlésre tartozó ügyek ne változzanak, s állapotukból és rendükből ne távolodjanak el (ne ... commoveantur et ex statu ac ordine suo recedant). Mindazonáltal az olyan követségeket, melyek a köztársaság ügyeit nem érintik, minőségüknek megfelelően bármikor küldhetünk a két nemzet királyi tanácsosainak (Dominorum Consiliariorum Regni utriusque Nationis) tudatával, ezek háborítatlanul hozzánk tartoznak. (A szövegben: quietium, de inkább: quietim circa nos manebunt)

4. Valamennyi rend gyűlésének (Comitium omnium statuum) egyetértése nélkül háborúról vagy általános hadba vonulásról (expeditio generalis) nem rendelkezhetünk,

sem a két nemzet fiait (homines) az ország határain kívül semmi módon, semmilyen királyi szavunkkal, még a zsákmányrészen felüli öt márka (quinque marcae super hastam) fizetésével sem vezetjük vagy hívjuk hadakozásra sem mi, sem utódaink. Azt pedig királyi szavunkkal megfogadjuk s megígérjük: ha viszont az országgyűlés helyeslésével általános hadfelkelés indul, alattvalóinkat két hétnél tovább azon a helyen, ahová őket hadba hívó parancsukkal (litteris bellicis) összehívtuk nem tartjuk, s nem is tartathatjuk. Ha pedig az összes rend egyetértésével alattvalóinkat az ország határain túl akamánk vezetni, és ha ehhez még ők is hozzájárulnak, akkor kivétel nélkül minden egyes lovasnak, s hasonlóképp minden egyes gyalogos nemesnek, mielőtt az ország határára túljutnánk, öt márka zsoldot (stipendium) tartozunk fizetni, mely zsoldban őket három hónapnál tovább nem tarthatjuk. Ha pedig őket két héten belül az ország határain túlra nem vezetnők, akkor tovább azon a helyen, s személyünk körül maradni nem tartoznak. Háború idején pedig tartozunk és kötelességünk az összes hadi felszerelést saját költségünkön előállítani, úgy mint ágyukat, hozzájuk tartozó személyzetet, lőport stb.

5. A két nemzet országának és az országhoz tartozó összes tartománynak határait az ellenség betörésétől és támadásától minden erővel óvni tartozunk saját költségünkön, a negyedrészt kivétele és saját állapotában hagyása mellett, az ország törvényeinek megfelelően.

6. Gyakran az is megtörténhet, hogy a különféle tanácskozások és megbeszélések során annyi sok tanácsúr (senator) között nem alakul ki egyhangú határozat (sententia) és vélemény. Ez esetben mi és utódaink saját tetszésünkéből (arbitrium) s hatalmunkkal semmit nem határozhatunk, hanem minél szorgalmasabban arra törekszünk, hogy mindenkit közös határozatra (sententia) vezéreljünk, fontolóra véve s mérlegelve minden érveiket, melyek a törvényekkel és a közönséges szabadságjoggal (libertates publicae) összhangban a köztársaság (Respublica) nagyobb hasznára lennének. Ha pedig nem vagyunk képesek őket egy véleményre juttatni, akkor döntésünknek azok mellett kell szólnia, akik a törvényekhez, szabadságokhoz (libertates), szokásokhoz, az egyes tartományok jogainak (jus) megfelelően a legközelebb járni s hajlani látszanak, kivéve az országgyűlés dolgait és ügyeit, melyeket a szokásos módon mindenki egyetértésével kell lezárni és elintézni.

7. Mivel pedig bizonyos, bebizonyosodott és nyilvánvaló, hogy a király személye egyedül ezen ország annyi sok tartományához tartozó annyi sok ügyéhez sohasem lehet elégséges, elrendeljük, és örök törvényként megtartani akarjuk, hogy az egyes közönséges országgyűléseken, az összes rend tudtával és beleegyezésével (cum scitu et notitia) mind a Királyság, mind pedig a Litván Nagyharcegség méltóságaihoz soroljanak és jelöljenek ki (assignentur et nominentur) a lengyel, a litván és a Királysághoz tartozó egyéb tartományok tanácsaiból (senatus) 28 személyt, akik szakadatlanul mellettünk legyenek, méltóságunkat és királyi fenségünket, valamint a közönséges szabadságot vigyázzák és oltalmazzák (observent et tueantur). Mi pedig tanácsuk nélkül a közös dolgokban és ügyekben (kivéve a közönséges országgyűlésre tartozó dolgokat) semmiről nem rendelkezünk, sem utódaink nem rendelkezhetnek. Mely tanácsurak (senatores) pedig mind méltóságunknak és a királyi becsületnek (existimatio), mind pedig a törvényeknek s a közönséges szabadságoknak jövőendő őrői lesznek, mely tisztük s hivataluk ellátásáról a legközelebbi közönséges országgyűlésen számot adni tartoznak. Mindazon-

által, hogy az út hozzánk az udvarunkba ily módon ne tűnjék lezártnak, a többi tanácsúr előtt amikor csak jönni akarnak, kijelentjük, hogy bármelyikük számára nemcsak hogy szabad mindig udvarunkba hozzánk jönnie, és ott addig maradnia, ameddig neki tetszik, hanem szabad még az udvarunkban tárgyalt közügyek bármelyikében a személyünk mellé rendelt és kijelölt tanácsurakkal egyként jelen lennie s ezekről együtt tanácskoznia is. A mondott tizenhat (sedecim!) tanácsúr kijelölésének és megbízásának a közönséges országgyűléseken úgy kell történnie, hogy minden egyes félévben (in singulum semestre) nyolcat állítsanak és rendeljenek a király személye mellé, egyet a püspökök közül, másikat a palatinusok közül, kettőt a várnagyok (castellanus) közül, s oly rendben kell őket megbízni, ahogy helyük a senatusban van. Mely megbízottak pedig járandóságot (provisio) saját és utódaink kincstárából kapjanak. Ha pedig valamelyikük törvényes akadály miatt ezt a megbízatást elfogadni nem akarná, akkor helyére mást kell kinevezni s megbízni. Oroszország földjeinek és tartományainak püspökei és világi rendű szentátorai személyenként minden félévre ötszáz forintot kapnak, a lengyel földek püspökurai azonban, mivel a respublikától tisztességes járandóságot (bona provisio) kapnak, effajta bevételre és tiszteletdíjra (sumptus et salarium) nem szorulnak.

8. A közönséges országgyűlést legalább kétévénként össze kell hívni. Ha pedig valami nagy szükség úgy kívánja, akkor a két nemzet tanácsurainak (domini consiliiarii) egyetértésével az idő alkalmassága és az ügy kívánalmai (exigentia) szerint hívjuk össze.* Az országgyűléseket pedig nem elnyújtani, hanem hat héten belül bezárni és elvégezni tartozunk. Ezeket az országgyűléseket a régi szokásoknak s hagyományoknak megfelelően az egyes vajdaságokban (palatinus) részgyűléseknek (particulares conventus) kell megelőzniük, melyeken követek (oratores) révén a közönséges országgyűlésen tárgyalandó ügyeket a nemességnek, miként ez szokásos, előadjuk.

9. Megigérjük továbbá királyi szavunkkal, hogy a köztársaság (respublica) ügyeiben, mind belföldön, mind az országon kívül, nem használunk más pecsétet, sem utódaink nem fognak, mint amilyenel mind a Királyság, mind a Litván Nagyhercegség kancellárjai és alkancellárjai rendelkeznek.

10. A két nemzet országos méltóságait érintetlenül meg kell őrizni, hasonlóképpen az udvari tisztségek is mind ősi gyakorlásukban megmaradnak, melyeket csak a két nemzet arra érdemes fiaira ruháznunk, nem pedig külföldiekre.

11. Nehogy pedig valami kétség vagy bizonytalanság legyen a nemesek jószága (fundus) s birtokai (possessio) körül, azt akarjuk, hogy azok oly módon szabadok legyenek, hogy bármit, amit azokon találnak, még akkor is, ha fémekeket vagy sőt találnának, azt ők birtokolják, bírják, megtartsák s azokat örök időkre háborítatlanul használják.

12. A végek (confinium) és a várak, valamint mind a várak, mind a jelesebb városok törvényszékeinek kapitányai és maguk a nagyobb városok, melyeknek nincsenek kapitányai, esküt tartozzanak tenni a királyra és az országra, hogy interregnum idején a várakat (arces) és a városokat csak a szabadon, és mindenki egyetértésével megválasztott és megkoronázott királynak adhatják át, fővesztés, becsület- és birtokvesztés terhe alatt.

13. A Lengyel Királyság koronáját Krakkóban, az ország kincstárában kell őriznie a kincstárnok úrnak a következő tanácsosok pecsétje és kulcsa alatt: a krakkói várnagy, a krakkói, a poznańi, a vilnai, a sendomiri, a calisi és a troceni vajda (palatinus). Ezek pedig a koronát el nem mozgíthatják, az ország szenátorainak és rendjeinek egyetérté-

se nélkül. Mindazonáltal valamelyikük távolléte, betegsége vagy egyéb véletlenszerű és legális akadály miatt nem lehet akadály mindenki egyetértésének, sőt, aki hiányozni fog, a többi szenátor figyelmeztetésére köteles kulcsát többi társának elküldeni. Abban az esetben pedig, ha valamelyikük meghal, akkor társainak szabadságában áll helyét fönntartani, s pecsétjét összetörni (*sigillum discerpere*).

14. Mivel pedig a Lengyel Királyság nem egy tartománya a törvényszéki igazságszolgáltatás (*administratio judicialis*) királyi személyünktől elvette, s magáénak nyilvánította, ezt tőlük meg nem tagadhatjuk, sem (pedig a független igazságszolgáltatást) nem akadályozhatjuk, sőt, ha más tartományok ugyanezt akarnák tenni, megígérjük, hogy ez mindig szabadságukban lesz, továbbá megengedjük nekik mindig törvénykezéseink olyan megjobbítását, amivel egyhangúlag egyetértenek. Ha pedig eme törvénykezést ismét személyünkre kívánják ruházni, mi s utódaink tartozuk azokat elfogadni.

15. És hasonlóképpen a Litván Nagyhercegség, valamint Volhinia, Kijev és Brazlavia földjeinek tanácsurai (*domini consilarii*) akik litván joggal (*jus*) és rendeletekkel (*statuta*) bírnak, elhatározták, hogy a jövődő koronázási országgyűlésen törvényeiket és törvénykezésük rendjét (*judiciorum suorum ordinem*) úgy jobbíthatják meg, ahogy közös egyetértésük alapján nekik tetszik. Mindazt pedig, amit egymás közt elhatároztak, s amire jutottak, s amiben azok nagyobb része, kik litván jogokat használnak, egyetért, azt nekik tartozunk és kötelességünk közelgő (*proxima*) koronázásunkkor esküvel megerősíteni.

16. Különösen pedig azt kerüljük el, hogy akár királyi birtokainkon, akár az egyháziak birtokain bármiféle adót és szolgáltatást (*contribuciones et exactiones*), illetve lengyel és litván városainkban és mezővárosainkban, valamint a királysághoz tartozó más tartományokban bármilyen vámot valamennyi beleegyezése nélkül a közönséges országgyűlésen kivessünk. Sem pedig azon dolgok monopóliumát, melyek az országot és a két nemzet tartományait megcsalnak és gyengítik (*defraudant et deficiunt*) el nem rendelhetjük, se meg nem engedhetjük.

17. Mivel pedig házasságunk dolgában a *respublica* igen érdekelt, megígérjük s megfogadjuk mind magunk, mind pedig az utánunk következő lengyel királyok nevében, hogy a házasságról soha semmit nem határozunk a két nemzet tanácsurainak (*senatores*) hozzájárulása nélkül, sem pedig azon okok és indokok fölött, amelyek Isten ígéjében s az isteni törvényben megfogalmazódnak (*sunt expresse*), semmilyen útját vagy módját az elhagyásnak vagy válásnak nem keressük.

Mindezeket a követeink által nevünkben előadott és megerősített feltételeket tartozunk s kötelesek leszünk teljesíteni, s azokat királyi szavunkkal megígérjük. Azt pedig, hogy ezeket és mindazt, amit a koronázás körül a két nemzet rendi törvényeik szabadságának megerősítésére, elfogadására nekünk benyújtanak, teljesítjük, s esküvel mindörökre érvényesítjük, királyi hitünkre megígérjük. Ha pedig, mi távol legyen, a törvények, szabadságok, cikkelyek vagy feltételek ellen valamit elkövetnénk vagy azokat nem teljesítenők, úgy a két nemzet országának lakóit a nekünk járó hűség (*fides*) s engedelmesség alól felmentjük.

Mindezeket pedig elvégezték s leírták az ország tanácsurai, a két nemzet nemessége és

rendei a közönséges választási országgyűlésen, Varsó alatt, december 18. napján, az Úr 1575. esztendejében.

Az oklevél végén a hitelesítő szöveg: Mely dolog nagyobb hitelére s örök emlékezetére aláírtuk, s pecsétjeinkkel elláttuk.

A lengyel és litván rendek Báthory István vajdának

Méltóságos és Nagyságos Urunk, barátunk, s legtisztetreméltóbb szomszédunk. Üdvözlétünket küldjük s jódinulatunk kommandációját. Méltóságod követségét itt oly becsben tartjuk, melyben méltán kell tartanunk ama fejedelmét, aki a szomszédság és a régi barátság kötelékeivel a Lengyel királysághoz a legszorosabban kötve van ... Először ugyanis szavazatainkkal Lengyelország királyává és Litvánia Nagyvezérévé a felséges fejedelmet, II. Miksa mindenkor magasztos császárt (Serenissimus princeps, Imperator, Semper Augustus) választottuk, mely választásról nemcsak a keresztényeket, hanem a többi fejedelmeket is értesítettük ... *ámbar megvalljuk, hogy voltak közöttünk akik Nagyságodat kívánták királyuknak* (az eredetiben is magyarul). Ez ügyben Nagyságodnak részletesen beszámol a Tisztelendő Jakob Woronieczky prépost úr, akit Méltóságodhoz elküldtünk, akinek pedig hogy hitelt nyújtson, kérjük Méltóságodat stb. Dátum Varsóban a választási gyűlésen december 19-én, az Úr 1575. esztendejében.

BÁTHORI ISTVÁN VÁLASZTÁSI FELTÉTELEI*

A lengyelek által máig is nagynak tartott István király választási feltételei most először kerülnek magyar nyelven publikálásra. A fordítás alapjául Veress Endre latin nyelvű közlése szolgált. Az alábbi választási feltételek közzétételére az eddig hiányzó magyar nyelvű fordításon túl az is serkentett bennünket, hogy Báthori István feltételei az uralkodói eskük és választási conditiók fejlődésének egy igen érdekes mozzanatát örökítették meg számunkra. E feltétellista ugyanis középúton áll a Mohács előtti magyar királyválasztási feltételek és a későbbi erdélyi fejedelmek választási conditiói között. Báthori István lengyel választási feltételeinek a korabeli magyar politikai gyakorlattal való egybevetésére több dolog is készített bennünket. A király magyar származása, magyar politikai múltja, néhány éves erdélyi regnálása, továbbá az a történeti tény, hogy magyar tanácsosai mennek ki egy előre aláírt üres papírral a választási feltételek végleges megfogalmazására. E tények minden valószínűség szerint a magyar gyakorlat használható elemeinek átvételét mozdították elő. Segíthette még a magyar minta adaptálhatóságát, hogy Báthori István megválasztására nem sokkal a Jagelló-dinasztia fiágának kihalása után került sor. Korábban a Jagellók alatt komolyabb választási feltételrendszer, éppen a dinasztia örökletes jogai miatt nem alakulhatott ki, s így a dinasztia kihalása után viszonylag gyorsan kellett ilyenről gondoskodni, ami ilyenkor mindig szükségszerűen felveti használható minták beszerzésének igényét. Az ilyen irányú magyar politikai gyakorlat egyáltalán nem lehetett ismeretlen a lengyelek előtt. Mintegy a magyar rendiség politikai hatásának jeleként értelmezhető az alábbi lengyel adat is: ott az 1500-as években a mienkénél nem kevesebb zűrzavarral lefolyó rendi országgyűléseket a magyar minta után „rokos”-nak nevezik, ez pedig egyes történészeink szerint a Rákos szó lengyel megfelelője.

*Eredeti latin szövege in: *Veress Endre: Báthori István levelezése*. I. k. Kolozsvár, 1944. 377–382. Jelen fordítás készítője: Klima Gyula. A fordítást lektorálta: Péter Katalin. Közzéteszi Rácz Lajos.

XVIII-XIX. SZÁZADI MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEK IKONOGRÁFIAI ÁBRÁZOLÁSAI

Az országgyűlésekkel egyidőben keletkező, színvonalas, hiteles ábrázolások csak a XVIII. századtól ismeretesek. Ezek több csoportra oszthatók fel. Legértékesebb talán az országgyűlések színhelyeül szolgáló épületek belső alakját, külső formáját megörökítő képi forrásanyag.

Az országgyűlések helyét egészen a múlt század közepéig törvény nem határozta meg, előírás csak arra vonatkozott, hogy az ország határain belül kell lennie. Így ezekre az eseményekre különböző városokban került sor (Besztercebányán, Nagyszébenben, Sopronban, Tolnán). Többször került sor országgyűlések tartására olyan épületekben, melyeket más célokra emeltek. Esetenként országgyűlés tartására alakították át más épületeket.

Feltétlenül meg kell emlékeznünk a pozsonyi országgyűlésekről. Az akkori magyar fővárosban az üléseket kezdetben a várban tartották, majd 1609–1635 között emeltek egy országgyűlés céljára szolgáló épületet, mely a későbbiekben vámház lett, nem maradt fenn régi ábrázolása.

A második országház épületét eredetileg királyi kamara céljaira emelték 1753–1756 között (Johann Baptist Martinelli tervei alapján Franz Karl Römisch építette). 1772-ben alakították át (Franz Anton Millebrandt). Jelenleg egyetemi könyvtárként használják. Mindkét pozsonyi épületben külön termet biztosítottak az alsó- és a felsőtábla számára. Szükséghelyzetekben a felsőtábla a prímási palotában, esetleg a nádor házában, az alsótábla a főtéren álló ún. „Zöldházban” ülésezett.

A budai Várban levő egykori klarissza kolostort Franz Anton Millebrandt alakította át országgyűlés céljaira 1783–1785 között. Itt tartották az 1790-es, 1792-es, 1807-es országgyűlést. Ma a Tudományos Akadémia több intézetének székhelye.

A későbbiekben az ülések színhelye ismét Pozsony lett, s az is maradt a feudalizmus végéig. Mivel a budai épület már nem állt rendelkezésre, az első népképviselői országgyűlés üléseit 1848-ban Pesten a Vigadó (1849-ben elpusztított) épületében, illetve a Nemzeti Múzeumban tartották.

A szabadságharc leverését követően egészen 1861-ig nem hívtak össze országgyűlést. Ekkor még ideiglenes üléstermeket használtak (pl. Nemzeti Múzeum, Kereskedelmi Testület háza). 1865-ben, a következő országgyűléssel kapcsolatosan kapott megbízást Ybl Miklós a felsőháznak helyet adó Nemzeti Múzeum közelében az ún. régi képviselőház felépítésére. Bár az építkezés rendkívül rövid idő alatt befejeződött, mégsem lett kész időben, s csak két év múlva lehetett használatba venni. Ez az intézmény a XX. század elején – a végleges Parlament elkészültéig – feleslegessé vált. Ezt követően különböző kiállítások, bazárok színhelye volt. 1918-ban itt ülésezett a Katonatanács. 1920 novemberétől filmszínházként hasznosították, majd néhány év múlva a Fővárosi Statisztikai Hivatal foglalta el. 1942-ben adományozással az olasz állam tulajdonába került, s napjainkig is az Olasz Kultúrintézet központja.

A XIX. század végén került sor az országgyűlések végleges otthonának, a Parlamentnek felépítésére. Steindl Imre kiemelkedő értékű alkotásával e helyütt nem kívánok részletesebben foglalkozni.

Az országgyűlésekkel kapcsolatos képi forrásanyag jelentős részét az ülések, politikai események stb. hiteles ábrázolásai alkotják. Ilyen anyag a XIX. századtól áll a kutatás rendelkezésére. A reformkor, az 1848–1849-es szabadságharc eseményeit többen is megörökíthették (pl. Borsos József, Engel Mór, A. J. Groitsch, August Pettenkofen, Walzel Ágost). A forrásanyag a XIX. század második felétől jelentősen megnőtt. Érdekes, hogy az erdélyi országgyűlésekről igen kevés a képes forrásanyag.

Az adott kollekcióban jelentősek azok az ábrázolások, melyeken az uralkodó is megjelenik (így országgyűlések megnyitása, királykoronázás).

A tanácskozó termeken kívül is történtek olyan események, melyek szorosan összefüggnek az országgyűlés tevékenységével (pl. szűkebb körű tárgyalások, az országgyűlés és az uralkodó érintkezését fenntartó küldöttségekkel kapcsolatos ábrázolások, követválasztás és az ezzel kapcsolatos korteskedés).

A múlt század 60-as éveitől kezdődően egyre nagyobb mértékben kerülnek országgyűlési témák, illetve az ott szereplő személyiségek a különböző élclapok hasábjaira, gazdagítva ezzel a politikai karikatúra anyagát.

Az alábbiakban közreadunk egy csokorra valót, a XVIII–XIX. század, kevésbé ismert országgyűlési vonatkozású ábrázolásaiból.

Összeállításunknál Rózsa György: Vázlat a magyar országgyűlések ikonográfiájához. In: „Folia Historica” Nr. 1. Bp. 1972. 81–93. alapvető munkájára támaszkodtunk.

P. A.

1. Azon Palotáknak fekvések, melyekben 1790 és 1791-dik eszt. Budán és Possonyban Ország-Gyűlés tartatott
Ismeretlen mester rézkarca. *Magyar Hirmondó*, 1792. május 22. 736., május 29. 753.
2. Az országrendei házának alakja Possonban
Fáy Mór fametszete. *Ábrázolt folyóirat*, 1848. január 1. „Honunk országgyűléseinek eredete” c. írás, 2–3. illusztrációja 4.
3. A képviselőház ülésterme a nemzeti muzeumban
Ismeretlen mester fametszete. *Vasárnapi Ujság*, 1861. június 23. „A képviselőház ülésterme a Nemzeti Muzeumban” c. írás illusztrációja 293.
4. A főrendek tanácskozási terme a kereskedelmi testület házában
Ismeretlen mester fametszete. *Vasárnapi Ujság*, 1861. június 30. „A főrendek tanácskozási terme. A pesti kereskedelmi testület házában” c. írás illusztrációja 304–305.

5. A nemzeti muzeum, a főrendek ülésezési helye
Haske Ferenc fénykép utáni rajza Rusz Ferenc fametszetében. *Hazánk s a külföld*, 1865. október 1. „Az ideiglenes képviselőház s a főrendek ülésterme Pesten” c. írás illusztrációja 633.
6. A pesti új képviselőház homlokzata
Haske Ferenc fénykép utáni rajza Rusz Ferenc fametszetében. *Hazánk s a külföld*, 1865. október 1. „Az ideiglenes képviselőház s a főrendek ülésterme Pesten” c. írás illusztrációja 632.
7. Az új országház ülésterme Pesten
Haske Ferenc rajza alapján készült fametszet. *Vasárnapi Ujság*, 1865. november 19. „Az új képviselőház gyűlés-terme” c. írás illusztrációja 593.
8. Az erdélyi országgyűlés megnyitása Kolozsvárott
Haske Ferenc eredeti vázlata alapján készült fametszet. *Hazánk s a külföld*, 1865. december 17. „Az erdélyi országgyűlés megnyitása, s a pesti új országház terme” c. írás illusztrációja 809.
9. Az országgyűlés megnyitása Ő Felsége által a budai várpalotában 1865. decz. 14-kén Székely Bertalan helyszínen készült rajza alapján készített fametszet. *Vasárnapi Ujság*, 1866. január 21. 29.
10. A képviselőház 67-es bizottságának ülése az akadémia gyűléstermében
Gregus Ágost rajza nyomán készült fametszet. *Vasárnapi Ujság*, 1867. február 24. „A közözügyi 67-es bizottság ülései” c. írás illusztrációja 89.

Társasági élet

ÜNNEPI ÜLÉS ECKHART FERENC SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN

A jeles magyar történész és jogtörténész, Eckhart Ferenc születésének 100. évfordulója alkalmából ünnepi ülést tartottak az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. Az ülést megelőzően a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéken felavatták az egykor itt tanító tanszékvezető professzor emléktábláját.

Az 1985. november 28-i ünnepség elnöki megnyitóját Kulcsár Kálmán akadémikus mondotta el. Kifejtette, milyen sokat nyújthat a jogtörténeti kutatás az élő jog, a joggyakorlat számára. Utalt arra, milyen káros a romantikus, nosztalgikus jogtörténeti szemlélet, mely nem egy alkalommal volt uralkodó Magyarországon, legfontosabb a múltbeli tanulságok ésszerű hasznosítása a mai gyakorlati jogi életben. Végezetül leszögezte, hogy a nagy előd, Eckhart Ferenc által egykor érvényesített jogtörténeti kutatási elveket ma is meghatározó módon kell figyelembe venni.

Székely György akadémikus „Eckhart Ferenc, az alkotmány- és jogtörténész” című előadását személyes emlékei felidézésével kezdte. Eckhart munkássága a magyar állam- és jogtörténet mellett más tudományos területeket is érintett (pl. történeti segédtudományok, magyar történet és művelődéstörténet). Az előadó kiemelte, hogy Eckhart a német ideológiai expanzió ellen a tudományos életben mit tett. Eckhart kutatásai során vizsgálta a középkori magyar állam történetének egyes fontos vonatkozásait, így a szentkorona korai jelentőségét, annak változásait, a királyi tanács tevékenységét. Az egyes törvények pontos keletkezési időpontjának megállapításával is foglalkozott (pl. I. László harmadik törvénykönyvének keletkezése). Fontos volt munkásságában a gazdasági tényezők vizsgálata is. A hazai szakirodalom Eckhart számos megállapítását vette át, ezek egy részét a modern kutatások igazolni tudták. Igazi történészhez méltó, hogy Eckhart a korabeli okleveles anyag (okleveles gyakorlat) alapján tette megállapításait, vonta le a tanulságokat, állításait mindig bő forrásanyaggal támasztotta alá.

Kállay István tanszékvezető egyetemi tanár „Az úriszéki peres anyag feltárása Eckhart Ferenc munkájában” című előadásában először a témakörrel kapcsolatos régebbi kutatásokat foglalta össze. Eckhart e vonatkozásban feldolgozott forrásanyaga elsődlegesen a XVI–XVII. századi nyugat-magyarországi úriszéki iratokat tárgyalta. Az előadó szerint Eckhart nem tudta túllépni kora korlátait – műve 1954-ben jelent meg –, így túlzott jelentőséget tulajdonított az osztályharcnak, a korabeli gazdasági viszonyoknak. Valószínű, hogy értékes művének ezen kitételei a kiadás feltételét képezték. Kállay professzor áttekintést adott az úriszéki bíráskodás mindennapjairól, annak jel-

legzetességeiről, érintve az Eckhart által tett megállapításokat. Előadását korabeli példákkal tette színessé. Így szólt a pallosjog megvalósulásáról, az ún. fráng-ról, az úriszéki joggyakorlatban leggyakrabban előforduló bűncselekményfajtákról és büntetési nemekről. Kiemelte, hogy – ellentétben a közfelfogással – az úriszék tevékenységének jelentős részét a jobbágyok magánjogi ügyei tették ki: jobbágyingatlanok adásvételével, pénzkölcsönnel, szerződösszegéssel kapcsolatos ügyek.

Kardos József egyetemi docens *Eckhart Ferenc és a szentkorona eszme* című beszámolójában azt a témakört érintette, amelyről – talán napjainkig is – a leghíresebb Eckhart. Az ehhez kapcsolódó *Jog- és alkotmánytörténet* című írása Hóman Bálint által 1931-ben szerkesztett *A magyar történetírás új útjai* című reprezentatív kötetben jelent meg. Ez a mű a szellemtörténeti irányzatot, mint uralkodó történettudományi felfogást volt hivatva népszerűsíteni. Eckhart formailag eleget tett a követelményeknek, ám éppen ezt az előkelő fórumot használta fel arra, hogy vázolja új programját: a zsákutcába jutott magyar jogtörténeti kutatásokat újból magas szintre akarta emelni, az akkortájt elharapózott hazafias jelszavak, dogmák helyét a széles körű forrásbázis feldolgozásával alátámasztott, magasszintű tudományos eredményekkel helyettesíteni. Eckhart odáig merészkedett, hogy az adott korban nagy jelentőségű felfogás, a szentkorona-tan kizárólagos magyar jellegét tagadta, s többek közt pl. a cseh történelemből hozott hasonló jelenségre adalékokat. Írását a hivatalos Magyarország, a kortársak jelentős része viharosan bírálta. A sajtóban, a tudományos élet fórumain, sőt a parlamentben is kritizálták Eckhart nézeteit, igyekeztek egyetemi katedrájától is megfosztani. A jeles tudóst végül Klebelsberg Kunó kultuszminiszter vette védelmébe, neves történészek pedig – Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér – a szerzőt pártoló írásokat jelentettek meg. Kardos megemlékezett *A szentkorona-eszme története* c. könyvéről.

Anton Spiesz, pozsonyi professzor *Eckhart Ferenc a gazdaságtörténész* című előadásában ismertette a magyarországi gazdaságtörténeti kutatások alakulásának főbb vonulatait, bemutatta a legjelentősebb kutatókat (Acsády, Kovács). Méltán sorolta közéjük Eckhart Ferencet is, aki a bécsi udvar XVIII. század második felétől a XIX. század elejéig terjedő gazdaságpolitikáját vizsgálta. Viszont megjegyezte, hogy – kortársaihoz hasonlóan – Eckhart tévesen vélekedett bizonyos kérdésekről. Így pl. túlzott szerepet tulajdonított az osztrák és cseh manufaktúráknak. Eckhart szerint az ország gazdasági lehetőségei megfelelő alapot adhattak volna a tőkés gazdálkodás nagyarányú kifejlődéséhez. Nem számolt azonban a befektethető szabad tőke, és a szabad munkaerő hiányával, a hitelképtelenséggel stb. Számos kérdést – részben az elmúlt évtizedekben feltárt, bemutatott források alapján – ma már sokkal árnyaltabban látunk. Eckhart egyes megállapításait napjainkig hangoztatja a marxista történetírás – ma már meghaladottak, így a Habsburgok magyarországi gazdaságpolitikájáról kifejtett gondolatai. Mindezek ellenére Eckhartot előkelő hely illeti meg a magyarországi gazdaságtörténeti kutatás múltjában.

Vargyai Gyula egyetemi docens kritikus hangú *Bírálat, kihívás, program* című előadásában Eckhart eszmei előképeivel, az 1931-es, 1955-ös támadásokkal, vitákkal foglalkozott. A két eseménysor között igyekezett bizonyos közös vonásokat kimutatni. Így szólt a politikai indítékok döntő jelentőségéről, illetve arról, hogy Eckharttal szemben – mindkét esetben – politikai motívumok alapján mutatkozott meg türelmetlen-

ség. Az előadó utalt Eckhartnak kortársaival, az akkor hivatalosnak tekinthető magyarországi jogtörténeti felfogás képviselőivel folytatott vitáira. Rövid elemzést kapott a hallgatóság arról is, hogy az 1931-es programból maga Eckhart mit valósított meg.

Glatz Ferenc tudományos osztályvezető nagy érdeklődéssel kísért előadása elején felvázolta Eckhart pályaképét, megismerhettük indulása körülményeit. Tartalmas összefoglalást kaptunk a századforduló pezsgő kulturális légkörében felnövekvő – a két világháború közötti időszakban vezető pozíciókat betöltő – értelmiségről. Az előadó kiemelten utalt az Eötvös Kollégium jelentőségére a magas színvonalú értelmiségiek világméretű formálásában. Ugyancsak igen jó áttekintést adott az előadó arról, hogyan kerültek ennek a körnek tagjai már az 1920-as években jelentős hazai és külföldi kulturális kulcspozíciókba. Megjegyezte, hogy Hóman Bálint is szoros kapcsolatban volt ezzel a magasan kvalifikált értelmiségi csoporttal. 1929-ben Eckhart Ferenc a magyar jogászok tiltakozása ellenére lett a Jogtörténeti Tanszék vezetője a pesti egyetemen. Érdekesebb az a szerep is, melyet Eckhart az Osztrák–Magyar Monarchia történetének utolsó időszakában játszott. Glatz érzékletes képet festett arról, miként kerülhette el a felszabadulás után Eckhart, hogy katedrájáról eltávolítsák. Ennek fő okát abban látta, hogy 1932-ben Révai József börtönolvasmányai között Eckhart egyik műve is szerepelt. A marxista ideológus átvette tőle a Habsburgok magyarországi gyarmatosító politikájára vonatkozó megjegyzéseit. Révai ezért a későbbi időkben is támogatta Eckhartot, aki így helyén maradhatott.

Az ünnepi ülés szervezője, Révész T. Mihály, Eckhart Ferenc egykori tanszékének mai vezetője „Az eckharti örökség és a jogtörténetírás mai feladatai” címen foglalta össze gondolatait. Érdekes, hogy az előadó Eckhart, egy 1951-ben megjelent művéből, a *Sztálin és a jogtörténetírás*ból indult ki. Az alapvetőnek tekinthető 1931-es programot megfogalmazó, nagy vihart kavart tanulmány s az egészen más körülmények között született 1951-es írás között két évtized telt el – a magyar történelem egyik legsúlyosabb, alapvető változásokat is hordozó két évtizede volt ez. Révész T. Mihály igyekezett reális módon értékelni az eckharti életművet: kissé túlzottnak érezte ugyanis azokat a kijelentéseket, melyek az életműben található tévedésekre, árnyalatlanságokra utaltak. Eckhart – engedve a kor elvárásainak – igyekezett megfelelő anyaggal, hangvétellel jelentkezni. Megállapítható, hogy a felszabadulást követő időkben – ami számára is választóvonal volt – eljutott a marxista történetírás módszereinek, eszméinek megismeréséhez. Eckhartot az 1950-es években ért támadások nem voltak olyan széles körűek, mint a 30-as évekbeliek. Végül Horvát Pál tanszékvezető egyetemi tanár igényesen, értékelően foglalta össze a tudományos ülésen elhangzottakat. Megköszönte az előadóknak, hogy magas színvonalú beszámolóikkal emlékeztetett intellektuális élményt nyújtottak az ülésen megjelent nagyszámú közönségnek.

P. A.

RÁCZ LAJOS

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK VÉDÉSE

A Tudományos Minősítő Bizottság rendezésében 1985. december 20-án a Magyar Tudományos Akadémia tanácstermében került sor dr. Rácz Lajos: A főhatalom jogi korlátai az erdélyi fejedelemségben (XVI–XVII. sz.) című kandidátusi értekezésének nyilvános vitájára. Az értekezés két opponense Kállay István egyetemi tanár és Vargyai Gyula egyetemi tanár volt.

Rácz Lajos történet- és jogtörténetírásunk régi adósságát róttá le tanulmányával. A főhatalom átruházásának tipikus középkori formáját eddig ugyanis csak a királyi hatalomra vonatkozóan vizsgálták történészeink, jogtörténészeink. Az erdélyi fejedelmi hatalommal kapcsolatos kutatásokat mellőzték, holott pl. Bethlen Gábor úgy szervezte meg Erdély kormányzását, hogy az már szinte az alkotmányos monarchia perspektíváját sugallta.

Erdély kormányzatának vizsgálata azért is érdekes, mert a királyi Magyarország politikai és jogi szövetsége a Habsburgokkal sajátos helyzetet teremtett. Ezzel szemben az erdélyi állam, bár szintén jelentős külpolitikai korlátokkal kormányoz, mégis képes arra, hogy a két nagyhatalom találkozási pontján fennmaradjon. További sajátosság: mivel nem alakult ki örökletes hatalom, a fejedelmválasztások mindenkor lehetővé tették, hogy a jelölt elé új feltételeket állítsanak.

A disszertáns mindezt három szakaszban vizsgálta. Először arra keresett választ, hogy miképpen alakult ki a főhatalom átadása a Mohács előtti Magyarországon, hogyan történt a főhatalom-átadás jogi megalapozása, illetve az átadás kapcsán milyen formások érvényesültek a magyar hatalmi szimbolika nomád gyökerei és a fejedelmek megerősítő jelvényeinek tekintetében is. A második rész a közjogi politika kialakulásával és hazai fejlődésével foglalkozott, különös tekintettel az egyház által közvetített hatásokra. Foglalkozott azzal, hogy kik jogosultak a szerződésalkötésekre, hogyan bővült a résztvevők köre, kik ellenőrizhetik a közjogi paktum betartását. A harmadik egység azokat a közjogi garanciákat (az esküt és a választási conditiókat) részletezte, amelyek révén jogi intézményesítést nyert az uralkodói hatalom korlátozása. Erőteljes hatalomkorlátozási irányokat rajzolt meg a hatalommegosztás garanciáira való tekintettel.

Kállay István opponensi hozzászólásában történészi indíttatású megközelítésben elemezte az értekezést. Mint mondotta, különösen befelkeltette figyelmét a magyar szimbolika nomád gyökereivel foglalkozó fejezet. Az értekezés fontosabb gondolatainak kiemelése és a főbb szempontok átgondolása után megállapította, hogy Rácz Lajos széles körű forrásanyagra támaszkodva új ismeretekkel gazdagította a magyar jogtörténet-tudományt. Módszere megfelel a modern követelményeknek, de a formai előírásoknak is. Témaválasztása helyes és fontos, mert Erdély történetének jobb megismerését segíti elő. Mindezeket figyelembe véve javasolta a kandidátusi fokozat odaítélését.

A másik opponens, Vargyai Gyula, amellett, hogy szintén jónak tartotta a tanulmányt, hiányolta a külföldi (többek között a török és román) publikációk, források, családi levéltári anyagok feldolgozását, valamint a szomszédos román fejedelemséggel való összehasonlítást.

Ezután a disszertáns válaszolt a felvetett gondolatokra és kérdésekre. Megköszönte a bírálók lelkiismeretes munkáját, majd arról beszélt, hogy mi indította ennek a témának a vizsgálatára. Ennek során elmondta, hogy érzése szerint az erdélyi fejedelmi hatalom olyan erősen koncentrált, nagyon is személyes jellegű hatalom, amely középkori körülményei ellenére a központi kormányzat és adminisztráció tekintetében európai szintű volt. A fejedelmek aktív gazdasági és pénzügyi tevékenységet folytattak a birtokokra és monopóliumokra támaszkodva, s emellett személyesen rendelkeztek a hadsereggel is. Így válhatott lehetővé, hogy az ország maradékán a két nagyhatalom között nemcsak gazdasági fejlődésre és újjáépítésre voltak képesek, hanem ügyes politikával még területgyarapításra is, majd később megkísérelhették a régi Magyarország újraegyesítését is.

Vargyai Gyulának adott válaszában elmondta, hogy a magánlevéltárakból esetlegesen előkerülő anyagok csak színesíthették, de alapvetően nem módosíthatták volna az erdélyi főhatalomról rajzolt képet. A török források feldolgozásánál a kutató nyelvi akadályokba ütközött, a két román fejedelemség központi kormányzatát feldolgozó forráskiadvány pedig mindeddig még nem készült.

Az opponensek indítványára a bíráló bizottság javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak a kandidátusi fokozat odaítélését.

Szabó Mária

FEJEDELMI TALÁLKOZÓ VISEGRÁDON

650 éve, 1335 végén nagyszabású fejedelmi találkozóra került sor Visegrádon. Károly Róbert magyar uralkodó vendégeként János cseh, Kázmér lengyel király, valamint Witeltsbach Henrik, Alsó-Bajorország hercege tanácskoztak és kötöttek egymással szövetséget hazánk akkori, színpompás fővárosában. Első Anjou királyunk kezdeményezésére és irányításával olyan jelentős határozatok születtek a Duna-parti rezidencián, amelyek közel két évszázadon át befolyásolták Közép-Európa történetének alakulását, és amelyek egyben az akkori magyar állam hatalmi pozícióit is megerősítették.

Károly Róbert figyelemmel kísérte a nápolyi eseményeket, biztosította az ország déli határait, gondja volt a nyugati és északi szomszédainkkal kapcsolatos vitás kérdések rendezésére is. Mindenekelőtt egy, az osztrák hercegek ellen irányuló szövetség létrehozását tervezte. E hercegek állandó támadásaikkal pusztították a magyar határvidéket és támogatták az országban még mindig meglevő anarchikus erőket.

Károly Róbert már korábban rokoni kapcsolatba került a lengyel Piaszt-dinasztiával, és ezért katonasággal segítette előbb apósa, majd sógora hatalmának megszilárdítását. Kázmér kérésére békebíróként közreműködött a Pomerániát meghódítani akaró Német Lovagrend és Lengyelország megegyezése érdekében. Időközben Lengyelország függetlenségét védeni kellett János cseh király törekvései ellen is, aki Vencel régi birodalmát szerette volna visszaállítani. Ezzel szemben Károly Róbert a cseh és a lengyel egyensúly kialakítását tartotta országára hasznosnak. János végül is kénytelen volt a magyar király akarata előtt meghajolni, mert éles ellentétbe került Bajor Lajos német császárral, és így már nem érezte magát elég erősnek az osztrák hercegekkel szemben. Ezért Károly Róbert javaslatára kibékült a lengyelekkel, és hosszas tárgyalások után 1335. május 28-án Sandomirban egy évre szóló fegyverszünetet kötöttek.

A nagy jelentőségű visegrádi találkozó előkészítésére, 1335 nyárutóján Trencsénben Miklós egri püspök vezetésével folytattak megbeszéléseket a három fejedelem követei. Később az odaérkezett cseh király lemondott lengyel királyi címéről, Kázmér pedig az általa egyébként sem birtokolt sziléziai és mazovia hercegségekről.

Az ezután sorra kerülő visegrádi kongresszuson a fentiekén kívül Chartres-i Galhard pápai követ, Henrik alsó-bajorországi herceg, Boleszló sziléziai herceg, János olmützi püspök és még a kor sok más vezető államférfia is részt vett, növelve a tanácskozás tekintélyét, a hozott határozatok súlyát. Az újabb tárgyalások során megerősítették a trencsényi egyezményt: János cseh király engedményeiért cserébe Kázmér 20 ezer márkát ajánlott fel, amelynek kifizetését azonban Károly Róbert magára vállalta. Viszonzásul az Anjou-dinasztia jogot formálhatott a lengyel trónra. (Mindezt 1338. március 1-én szerződésben is rögzítették.)

Pomeránia kérdésének megoldása már nem ment ilyen simán. Kázmér és a lengyel követek ragaszkodtak a tartományhoz, és csak kényszeredetten egyeztek bele a rájuk nézve kedvezőtlen feltételekbe. Nem is lett tartós a béke a Német Lovagrenddel, hi-

szen már 1339-ben pápai követnek kellett ítélnie, hogy az újabb viszályt megoldják.

A visegrádi találkozó valamennyi résztvevője a megbeszélést eredményesnek ítélni tudta. János cseh király szabad kezet kapott és számottevő szövetségest szerzett a Német Birodalom trónjának megszerzésére irányuló törekvéseihez (12 év múlva fia – IV. Károly néven – császár lett). Kázmér a hosszú anarchia után megerősíthette országát, felendítve a gazdasági és a kulturális életet, kiérdemelve ezzel az utókortól a „Nagy” jelzőt. A szövetségesek katonai tömböt hoztak létre Lajos német király és Albert osztrák herceg ellen. Ennek segítségével már 1336-ban fényes győzelmeket arattak az osztrák hercegeken. Károly Róbert visszaszerezte a bitorolt várakat és elvágtá a belső lázadás lehetőségét.

A legfontosabb határozatokat gazdasági-kereskedelmi kérdésekben hozták a tárgyaló felek. Bécs város árumegállító jogát (ezt még 1221-ben kapta) 1322-ben úgy bővítették ki, hogy ezzel elzárták a délnémet kereskedők elől hazánkat s Flandria áruí is csak a bécsi kereskedők közvetítésével juthattak országunkba.

Az árumegállító jog (jus stapuli) a XIII. században alakult ki. A kereskedők már korábban is csak meghatározott utakon járhattak, mert a földbirtokosok így tudták a forgalmat ellenőrizni és az adót behajtani. Az ilyen joggal bíró városok áthaladó kereskedőknek meg kellett állniuk és áruikat eladásra kínálni. Természetesen az egyes városokban különböző mértékben érvényesültek ezek a jogosítványok. A bécsi árumegállító jog viszont a legkiterjedtebbek közé tartozott: az idegen kereskedő nemcsak megállni és áruját felkínálni volt köteles, hanem azt csupán helyi polgárnak adhatta el. Mindez hazánkra nézve rendkívül káros hatásúvá lett, mert Bécs kézművesipara fejletlen volt, polgárai elsősorban az átmenő kereskedelem hasznának lefölözésére specializálódtak.

Károly Róbert ezért a kongresszus résztvevőivel olyan kereskedelmi útvonalakat alapított meg, melyek kikerülték Bécs városát. A királyi védelemben részesített utak egyike Budától Esztergomon át Brnóba, az árulerakás helyére vezetett, a másik Kassán és a Szepességen át Lengyelországba vitt. A magyar király ezzel párhuzamosan elősegítette a magyar városok (elsősorban Buda) árumegállító jogának kialakítását és gazdaságunk fejlesztését is. Akkoriban ez igen új dolog volt. Károly Róbert messze kimagaslik feudális uralkodóink közül azzal, hogy dinasztikus céljai mellett az ország gazdasági érdekeit is felismerte és figyelembe vette.

A hajdani tanácskozásról 650 évvel később, 1985 szeptemberének utolsó napjaiban tudományos ülésszakon emlékezett meg az utókor. A Magyar Történelmi Társulat által szervezett rendezvényre, amelyre az egykori színhelyen, a gyönyörű Visegrádon került sor, a magyar történettudomány tudós művelőin kívül a környező országokból is érkeztek történészek. A kétnapos tanácskozáson az előadók sorát Engel Pál nyitotta meg, rendkívül érdekesítően elemezve az Anjouk új arisztokráciáját, illetve az új főnemesség kialakításának történelmi szükségességét. Ez után gazdaságtörténeti előadások következtek. Először Szűcs Jenő beszélt Károly Róbert pénzügyeiről, majd Gedai István taglalta a magyar aranypénzverés kezdeteit, végül pedig Othmar Pickl grazi professzor boncolgatta a korai Habsburgok Magyarországgal kapcsolatos kereskedelem-politikáját. Hasonlóképpen élénk figyelem kísérte azt a képzeletbeli idegenvezetést is, amelyen Héjy Miklós bemutatta a találkozó a korabeli Visegrádot. Meg kell még említenünk Bertényi Iván előadását, aki az Anjouk heraldikájához fűzött néhány megjegyz-

zést, Székely Györgyét, aki a lovagi műveltség és a világi értelmiség kapcsolatát elemezte, de referátumot tartott Frantisek Smahel, a Tabori Huszita Múzeum igazgatója, illetve Stanislaw Szczur, a Jagello Egyetem főmunkatársa is, mindketten diplomáciatörténeti témakörből.

Horváth Attila

Jogtörténeti arcképcsarnok

BOTH ÖDÖN
(1924-1985)

A kiváló szegedi jogtörténész 1924. január 16-án, Cibakházán született. Pedagóguscsaládból származott. Édesapja a szó legigazibb értelmében tanító volt, hivatástudatát fia is átvette. Bár Both Ödön eredetileg nem pedagógusnak készült. Érettségi után a Műegyetem hallgatója lett, de a háború és apjának korai halála megakadályozták e tanulmányainak folytatásában. 1949-ben „summa cum laude” elvégezte a jogi egyetemet. Ahol eddig diák volt, megmaradt tanítani haláláig, 1985. április 27-ig.

Oktatói munkájának első éveiben több tanszéken is dolgozott (jogtörténet, állam- és jogelmélet, államtan) majd 1952-től véglegesen a jogtörténettel jegyezte el magát. 1964-ben kandidált, s egy év múlva megbízták a tanszék vezetésével.

Tudományos munkásságának fő területe a reformkor volt. Ezen belül elsősorban a büntetőjog történetével, illetőleg a szabadságjogokkal foglalkozott. Eltökélt szándéka volt, hogy feldolgozza a feudális Magyarország büntetőjogának fejlődéstörténetét. E munkájában szakmai képzettsége mellett szívós akarateréje, szorgalma és lelkiismeretessége is vezette. Sajnos e témakörből csak kisebb tanulmányok jelentek meg, az összefoglaló nagy monográfia már nem készülhetett el. Művei közül a legjelentősebbek: *Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban. – A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőjogában. 1790–1848. – A struption violentum a kései feudalizmus magyar büntetőjogában 1790–1848.*

A szabadságjogok közül különösen a sajtószabadság érdekelte. Legelső munkája is e témakörből jelent meg. *Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte* címmel. De foglalkozott ezzel összefüggésben az esküdtbíráskodás fejlődésével is: *Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. ápr. 29-i esküdtszéki rendelet*. — Sajtójoggal kapcsolatos: *Szemere Bertalan belügyminiszter sajtórendelete és a vezetése alatt álló minisztérium sajtóügyi tevékenysége 1848-ban*. — *A sajtótermékek terjesztésének a szabadsága Magyarországon 1848-ban*. In: Csizmadia Andor Emlékkönyv.

A reformkor nagy politikusai közül elsősorban Szemere Bertalan politikai és jogi nézeteit tanulmányozta, s az 1958-ban megírt tanulmánya után élete utolsó éveiben tért vissza ismét ehhez a témához: *Szemere Bertalan belügyminiszter nemzetiségi politikája 1848 nyarán*. — *Die wichtigeren sozialen, politischen und verfassungsrechtlichen Ansichten des jungen Bertalan Szemere*. In: Pólay Elemér Emlékkönyv.

Széles körű tájékozottságára jellemző, hogy fő kutatási területein kívül foglalkozott a feudális magyar magánjoggal, sőt társszerzőként tankönyvet írt a francia alkotmányokról is. Így: *Összehasonlító jogtörténeti tanulmányok*. — *A feudális jogtípus fejlődéstörténete*. — *Grundzüge des ungarischen feudalen Eigentums in der Zeit der späten Feudalismus*. In: Nagy László Emlékkönyv. — *A magyar feudális tulajdon fő vonásai a kései feudalizmus idején*. — *A francia állam- és jogfejlődés a feudális abszolutizmus korszakától 1940-ig*.

Tudományos munkája mellett életének másik nagy területe a tanítás volt. E hivatásában nemcsak édesapja, hanem mesterei is — Eckhart Ferenc és Bónis György voltak eszményképei. Előadásain a magyar és egyetemes jogtörténeten kívül az életre is oktatta hallgatóit. Alaptantárgyakat tanított, nagyon igényes volt. Jogászok ezreit nevelte. Hogy milyen előadó volt, azt legjobban azok a kézírásos jegyzetek jellemzik, amelyeket hallgatói évről évre átadtak egymásnak.

Both Ödönben a tudós és a tanító elválaszthatatlan volt. Igényességét igazolja sokszor hangoztatott mondása is: „Gyermekeim, csak akkor higgyetek el nekem valamit, ha azt pontosan bebizonyítottam nektek.”

Homoki Nagy Mária

CSIZMADIA ANDOR (1910-1985)

Csizmadia Andor 1910-ben született Győrben. Budapesti és szegedi egyetemi évei után 1933-ban szerezte jogtudori oklevelét. A városi igazgatásba kerülve gyakornokként, majd aljegyzőként és tanácsnokként Győrben és Kolozsvárott kegyúri, kulturális és szociális ügyekkel foglalkozott. 1944-ben Nagybányán polgármester. A felszabadulás után a központi szociális igazgatásban töltött be felelős állásokat, majd a felsőoktatás területére került.

1944-től magántanár, majd az egri jogakadémián tanár volt, előadott a közgazdaságtudományi karon, 1949 és 1958 között az ELTE jogi karán Beér János tanszékén tevékenykedett. 1958-tól 1980-ig – nyugalmazásáig – a jogtörténeti tanszékét vezette Pécsen. Jogászok ezreit tanította, kiegyensúlyozott előadó és korrekt cenzor volt.

Levelező tagja lett az Osztrák Tudományos Akadémiának, díszdoktora a Krakkói Jagello Egyetemnek, megkapta a bécsi egyetem aranyplakettjét, a Munka Érdemrend arany fokozatát, 70. születésnapjára a pécsi egyetem emlékkönyvet adott ki.

Mintegy 250 cikket, tanulmányt és könyvet írt, esszéket, dokumentumokat közölt.

Kutatásának fő területei a városi és önkormányzati jogtörténet, az állam és az egyház kapcsolata, a szociális igazgatás kérdései, a közszolgálat kialakulása és fejlődése, a kormányzattörténet, az országgyűlés és a választójog története, a jogi felsőoktatás és a jogtörténet-tudomány múltja, a haladó jogi hagyományokkal és jeles államférfiak jogi gondolkodásával kapcsolatos kérdések voltak.

Munkásságának egyötödét teszik ki a városok és a többi önkormányzat jogtörténetével foglalkozó publikációk. 1945 előtt több mint húsz várostörténeti tanulmányt írt, elsősorban Győrről és Kolozsvárról. Igen jelentősek *A magyar városi jog. Reformtörékvések a városi közigazgatásban.* – *Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük*

a felszabadulásért a XVIII. században. Későbbi művei: *Pécs városjoga a városfelszabadulásakor. – Városi törvényhozás a dualizmus korában és az 1918. évi városi törvénytervezet.*

Írt a közigazgatási bizottságról, több ízben a községekről, így: *A községi közigazgatás önállósulása.* Publikált az egyházi nemesek, a prediálisok szervezetéről is.

Kiemelkedő helyet foglal el tudományos munkásságában a nemzeti bizottságok vizsgálata. Az 1956-ban megvédett kandidátusi értekezés anyaga 1968-ban jelent meg *A nemzeti bizottságok állami tevékenysége 1944–1949 között* címmel.

Az állam és az egyházak kapcsolata kezdettől fogva érdekelte. Már 1937-ben napvilágot látott *A magyar városok kegyurasága*, érdeklődést keltett később a konstanzi „bulla” vizsgálata, a szintézist a „nagy doktori” értekezésként is megvédett *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban* jelentette. Ez a munka és német kiadása különös figyelmet keltett. A téma végigkísérte, így 1981-ben a Világosság hasábjain *Eötvös József egyházpolitikájáról* írt.

A közigazgatásban eltöltött évek hatására előszeretettel nyúlt szociális kérdésekhez. Alapmunkának számít az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadásában 1977-ben – sajnos roppant kis példányszámban – megjelent *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon* kötet.

A közszolgálat és a közigazgatási képesítés kérdéseiről több tanulmányt írt. *A közigazgatás személyzete a Horthy-korszakban* című terjedelmes kutatási anyag azonban még kéziratban van. Figyelmet szentelt a bürokrácia jelenségének is. 1979-ben jelent meg a *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban.*

A kormányzattal foglalkozott az 1983-ban megjelent *A kormányzás egyes kérdései a felszabadulás előtt* című összeállítás. Kiemelhetjük még az 1981-es *A miniszteri felelősség kialakulása és fejlődése Magyarországon.*

Az előbbi munkák előkészítették fő művét *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig* című kötetet. Degré Alajost idézzük: „A kapitalista kori jogtörténetünk egyik ágának nagyon sok részletére kiterjedő, a résztletkutatók számára is hasznos kiindulást biztosító magisztrális szintézise született.”

A jogforrások és a kodifikáció témakörből való többek között a Beér Jánossal 1966-ban közösen közrebocsátott népszerű *Történelmünk a jogalkotás tükrében, Szaklatos honi törvényeinkből 1001–1949* és *Az erdélyi jog fejlődése a fejedelmi korban Kodifikációs munka a XVII. századi Erdélyben.* A törvényhozó szervekkel foglalkozik az ugyancsak Beér Jánossal közreadott terjedelmes *Az 1948–59. évi népképviselői országgyűlés és a magyar választási rendszer 1948–49-ben Az első népképviselői választások.* Az igazságszolgáltatás kérdéseit elemzi *Az esküdtbírók Magyarországon a dualizmus korában* című tanulmány.

Munkáinak sora jelent meg a pécsi egyetem, a jogászképzés múltjából, így *A pécsi egyetem a középkorban* és a szerkesztésében kiadott *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből* és a *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből.*

A jogtörténetírás múltjából kedvence Kollár Ádám volt, bécsi akadémiai székfoglalójában is vele foglalkozott. Figyelmet szentelt pécsi elődei, Kérészy és Holub munkásságának is.

A politikai és jogi nézetek történetét vizsgálva megírta a *Hajnóczy József közigazgatási politikai munkái* című könyvet, foglalkozott Széchenyivel, Deákkal.

Találkozunk írásaiban az emberi jogok, a családjog, a falusi közösségek jogának, a Korona jogtörténeti kérdéseivel is.

Kéziratban maradt művei közül angol nyelvű alkotmány- és közigazgatás-történetének megjelenése különösen fontos lenne a magyar jogtörténet korszerű eredményeinek a világ felé való közvetítésében.

Oktatói és kutatói munkásságával párhuzamosan közreműködött a korszerű jogtörténeti tananyag megteremtésében. Ez a törekvés a magyar állam- és jogtörténet, illetve az egyetemes állam- és jogtörténet tankönyv – Horváth Pál szerkesztésében – megjelenésével nyert betetőzést.

Témái megválasztásában gyakorlati tapasztalatai erősítették. Kutatói stílusára jellemző volt a példás szorgalom mellett a szervezettség, az optimális időkihasználás, a munka gondos tervezése, a széles körű információkra törekvés, majd ezek birtokában a jogtörténeti kép lendületes ecsetvonásokkal való elkészítése. Törzshelye volt hazai és külföldi központi és helyi, valamint egyházi levéltárakban és több könyvtárban. Párhuzamosan több témán is dolgozott, gondosan kezelt dossziéinak száma a félezeret meghaladta.

Tudományszervezőként tervtanulmányok, programok elkészítését vezette, a Magyar Jogászszövetség és az MTA jogtörténeti szakosztályában, illetve munkaközösségében volt tevékeny.

Kiemelkedő a szerepe abban, hogy a magyar jogtörténet eredményei nemzetközi elismerést találtak. Mintegy 50 publikációja jelent meg 9 idegen nyelven, számtalan konferencián vett részt, több nemzetközi jogtörténeti társaság tagja és sikeres konferenciák szervezője volt.

Az 1985. június 12-én elhunyt Csizmadia Andornak kiemelkedő érdemei voltak tudományága folyamatosságának fenntartásában és a szocialista jogtörténet-tudomány kiépítésében, melynek életműve fontos pillére.

Kajtár István

Literatur

VERGLEICHENDE RECHTSGESCHICHTE

In: Elek Bolgár – Gedenkbuch

Der neueste Band der Serie „Vergleichende Rechtsgeschichte“ des Lehrstuhls Staats- und Rechtsgeschichte der Ungarischen Eötvös-Loránd-Universität ist in der Redigierung des Akademie-Verlags mit dem Titel Elek Bolgár–Gedenkbuch veröffentlicht worden.

Der Band umfasst 20 Studien von Historikern und Rechthistorikern, und setzt mit den verschiedenen Themen und Methoden, dem vor 100 J. geborenen Kulturpolitiker Elek Bolgár ein Denkmal.

Der Studienband, der mit seiner abwechslungsreichen, vielfarbigen Thematik etwa 1000 Jahre umfasst, veranschaulicht das einzigartig vielseitige Wirken von Elek Bolgár, seine Tätigkeit in fast allen Zweigen der Gesellschaftswissenschaften auf eine würdige Art. Der Band wird uns in einer einleitenden Studie von Pál Horváth vorgestellt. Er schildert uns mit fachlicher Gründlichkeit die Persönlichkeit des Wissenschaftlers, Politikers und Diplomaten, der 1949 Professor der Staats- und Rechtswissenschaftlichen Fakultät geworden ist und 1955 starb. Er war aktiver Kämpfer der Ungarischen Räterepublik, Organisator der Zeitschrift „Huszadik Század“ (Zwanzigstes Jahrhundert) und der „Gesellschaft der Sozialwissenschaften“. Imponierend reich ist sein Lebenswerk. Seine Schrifte zeugen von einem vielseitigen Interesse, stellen bedeutende Schritte auf dem Weg zur juristischen Planung und Schaffung des sozialistischen Staates dar.

Die Rahmen dieser Rezension bieten leider keine Möglichkeit zur Auseinandersetzung mit allen wichtigen Studien, allen aufgeworfenen Problemen. Unser Bestreben kann sich nur auf den Hinweis auf einige Fragen oder Ergebnisse, die uns – vom geschichtlichen oder methodologischen Standpunkt aus – interessant zu sein scheinen, beschränken.

In die fernste Vergangenheit geht die Schrift von József Gerics – Die Interpretation des Begriffs „nobilis“ im zweiten Gesetz vom König László I (Sankt Ladislaus) im 11. Jahrhundert – zurück. Nach der Meinung des Verfassers der Studie soll in solchen Fällen die grammatische Analyse der Quelle und des Tatsachenmaterials der Darlegung und Erklärung eines – für Historiker und Rechtshistoriker gleichermassen wichtigen – Terminus technicus's zugrunde gelegt werden. Seine Konklusion lautet wie folgt: „... Nobilis kann der Mitglied einer breiteren Schicht als die der Princeps sein, innerhalb deren die Vermögensunterschiede durch das Gesetz selbst registriert werden“.

Die zwei Seiten lange interpretierende Fragenanalyse ist präzise, fachlich und er-

fasst das Wesentliche. Im Rahmen einer vorbildlich kurzen Quellenanalyse und terminologischen Klärung wurde hier nicht nur eine 1966 begonnene Diskussion für die Forscher des Mittelalters reicher, sondern auch ein wichtiges gesellschaftsgeschichtliches Moment wurde dadurch ausgelegt.

Die Schrifte von István B. Kállai und Ferenc Rottler befassen sich unter den Studien am meisten mit methodologischen Fragen.

István B. Kállai denkt über das Weiterleben des römischen Rechtes im Mittelalter nach und veranlasst auch uns zum Nachdenken. Im Mittelpunkt seiner Verarbeitung stehen die Stadtrechtbücher und das bedeutendste von ihnen: das Ofner Stadtrecht.

Die bisher veröffentlichten Arbeiten, die sich mit der Rezeption des römischen Rechtes im Mittelalter befasst haben, behandeln dieses Weiterleben eher im allgemeinen. Eben darum hält Kállai diese wichtige juristische und historische Frage endlich einer ausführlichen und konkreteren und auf einzelne Rechtsinstitutionen konzentrierten Untersuchung würdig. Statt der kurz beschriebenen Methode der „Gerics-Kumowitz-Mezey Schule“ hält die Studie den systematischen Vergleich der Rechtsinstitutionen für eine zweckdienliche Annäherung, ergänzt – in möglichst weitem Bereich – mit allen Mitteln der komparativen Analyse. Als Beispiel erwähnt er die frappante, kurze, nur auf das Wesentliche beschränkte Darstellung des „Ofner Stadtrechtes“.

Die Arbeit von Ferenc Rottler, die die Reihe der historiographischen Schrifte bereichert, verbindet das Mittelalter – als untersuchtes Material – mit dem historischen, philosophischen Denken am Anfang des Jahrhunderts. Mit der Darstellung des „Neuen gesellschaftshistorischen Systems“ von László Erdélyi legt er die Diskussion Erdélyi-Tagányi dar. In seiner Schrift, wo er die Entwicklung und die Motivation ihrer Geschichtsauffassung und Geschichtsanschauung verfolgt, schildert er die kritischen Fragen der Arpaden-Zeit (11–13. Jahrhundert) wofür sich die Historiker der 1910-er Jahre stark interessierten, sowie die Charakterzüge der damaligen Geschichtsschreibung. Der Aufsatz analysiert mit zusammenfassender Systematik, feiner Beobachtung und mit der nötigen Kritik die Kenntnisse der Historiker und ihre Ergebnisse, die auch unter dem Einfluss der Zeit standen.

Drei von den namhaften Rechtshistorikern des Bandes: Andor Csizmadia, Gábor Máthé und Tamás Révész tragen zu den Arbeiten über das juristisch-politische Denken des 19. Jahrhunderts mit neuen Angaben und wertvollen Untersuchungen bei.

Der Aufsatz von Barna Mezey ist – den oben angeführten ähnlich – reich an Problemstellungen, Quellenforschung und bahnt den Weg von weiteren Forschungen an. Im Mittelpunkt der Arbeit, die die Staatsorganisation des antihabsburgischen Rákóczi-Freiheitskrieges in Siebenbürgen und Ungarn untersucht, stehen die Landesversammlungen der Zeit. Die Vorstellungen der Stände und die staatspolitischen Ziele des Fürsten offenbaren sich ja hier am nächsten. Die Studie umfasst eine neue Interpretation von öffentlichen rechtlichen Problemen, die Schilderung der Vorstellungen von Rákóczi, die Definition der durch die Organisation zustande gebrachten Konföderation und die kritische Umdenkung schon aufgeworfener Fragen.

Die „conventus“ des Freiheitskrieges nennt Mezey einen eigenartigen Institutionstyp der ungarischen Verfassungsentwicklung: „Sie legierten – so schreibt er – die Charakterzüge der massenhaften Diäte des ungarischen Staates vor Mohács mit der Eigen-

art der in Habsburg-Ungarn funktionierenden Ständeversammlung mit zwei Tafeln". Diese Form bedeutete aber keine Rückkehr in der Entwicklung, sondern diente zur Erweiterung der sozialen Basis für die Kämpfe.

Die Untersuchungen der Landesversammlungen Transsylvaniens beweisen die fast ausschliessliche ideelle Bedeutung Siebenbürgens in den Rákóczi-Zeiten. Die Analyse der Landesversammlungen ist in erster Linie in Hinsicht auf die plastische Darstellung von staatspolitischen Ideen des Fürsten wichtig.

Wir konnten hier, anhand einiger Beispiele, die richtigen Werte des Bandes nur in grossen Linien aufzeigen. Sein Themenreichtum möchte ich nur noch mit der Erwähnung einer Fragengruppe kennzeichnen. Mit der Sowjetunion befassen sich drei Studien, die sich an die Artikel in der Nummer 8–9/1983 der Zeitschrift „Világosság" anknüpfen und in erster Linie die Frage der Nationalitäten behandeln.

Auch diese – wie auch die übrigen, hier nicht vorgestellten Schrifte, mit verschiedenen Themen – sind durch eine Beleuchtung aus verschiedenen Aspekten, eine Methode der sorgfältigen Quellenanalyse, eine auf dem Faktenmaterial fundierte Bearbeitung geprägt.

Die grössten Vorzüge des Bandes sind: es handelt sich hier nicht um Illustration von ausgeklügelten Schemen, sondern um die logische Darlegung der Grundfragen, der entscheidenden Prozesse. Die Probleme werden weitergedacht – ohne abgeschlossen zu werden – und regen zu weiteren Forschungen an.

Wir empfehlen das Elek Bolgár-Gedenkbuch nicht nur den Spezialisten, sondern auch den Lesern, die sich für Geschichte und Rechtsgeschichte interessieren.

Mária T. Szabó

ELEMÉR PÓLAY SEPTUAGENARIUS

Vor siebzig Jahren, am 15. August 1915 wurde Elemér Pólay geboren, der hervorragende ungarische Repräsentant der juristischen Romanistik, der sowohl in seinem Vaterland als auch im ganzen Europa in hohem Ansehen steht.

Es ist beinahe fünfzig Jahre her, dass sein Erstlingswerk, der die *datio in solutum* behandelnde Aufsatz des Jurastudenten, im Jahre 1938 gedruckt an die Öffentlichkeit gelangte.

Wir fühlen uns also aus zweifachem Grunde veranlasst, dem ehrwürdigen Jubilar unseren feierlichen Gruss entgegenzubringen: ausser seinem siebzigsten Geburtstag findet auch das Jubiläum der auf fünfzig Jahre sich erstreckenden wissenschaftlichen Tätigkeit Elemér Pólays dieses Jahr statt. Selbstverständlich darf der glücklichen Koinzidenz zweier Daten einer so ungemein reichhaltigen wissenschaftlichen Laufbahn nicht allzugrosse Bedeutung beigemessen werden. Diese Daten gewähren jedoch, der imposanten zeitlichen Dimension dieses schöpferischen Lebenslaufs innezuwerden.

Elemér Pólays sich verzweigende literarische Tätigkeit bezeugt eindeutig die allmähliche Ausweitung seines Forschungsfeldes. Sein Lebenswerk, das sieben, teils auch in Fremdsprachen publizierte Monographien und ungefähr 140 Abhandlungen, Lehrbücher und Rezensionen umfasst, widerspiegelt paradigmatisch die Hauptlinien und Epochen der romantistischen Forschung im vergangenen halben Jahrhundert. Das gilt vor allem für den Entwicklungsgang seines Schaffens. Seine Abhandlungen in der zweiten Hälfte der dreissiger Jahre bewegen sich noch überwiegend im Bannkreis der Pandektistik. Von den vierziger Jahren an wendet er sich der geschichtlichen Methode mit überraschend sicher fühlenden Hand zu, um die geschichtliche Herkunft und Gestaltung der römischen Rechtsinstitute aufzuspüren. Trotzdem ist Prof. Pólay der unbestreitbaren Tatsache doch immer eingedenk, dass ein überaus nicht unerheblicher Bestandteil des romantistischen Rechtsmaterials in der Gestalt der geltenden kontinentalen Rechtssysteme auch zur Zeit noch recht lebendig und wirkungsvoll ist. Darum beanstandet er die auf lauter philologische Einzelbeobachtungen abzielende Interpolationenkritik, und stellt zwei wichtige methodologische Anforderungen auf: erstens die Quellen auf ihren realgeschichtlichen Hintergrund hin nachzuprüfen, mit besonderer Berücksichtigung der ökonomisch-gesellschaftlichen Hauptfaktoren der Rechtsentwicklung, zweitens die genetischen Zusammenhänge der römischrechtlichen Ansätze mit dem heute geltenden positiven Recht aufzuzeigen. Das Hauptziel seiner literarisch-pädagogischen Tätigkeit bildet fortwährend die unverfälschte Vermittlung der *viva vox* des römischen Rechts für die „Nachkommenschaft“, d. i. für die Juristen und Studenten der Nachwelt.

Als erster Abschnitt seines wissenschaftlichen Entwicklungsganges lässt sich die Analyse der magistratischen Rechtsschöpfung — der des *praetor* wie der des *aedilis curulis* — hervorheben. An dieses Thema knüpft seine Habilitationsschrift „*A praetor sze-*

repe a római magánjog fejlődésében" („Die Rolle des *prator* in der Entwicklung des römischen Privatrechts") an. Zu demselben Problemkreis gehört eine weitere Abhandlung, die er als Dissertation zur Erlangung des Titels „Kandidat der Wissenschaften" vorlegte. Hier weist er im Rahmen der Erörterung der Haftung des Verkäufers für Sachmängel die geschichtliche Bedeutung des *edictum* der *aedilis curules* nach.

In der späteren Periode seiner Forschungstätigkeit geht Prof. Pólay der Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom nach. Für seine diesbezügliche Monographie, die späterhin in deutscher Sprache veröffentlicht wurde („Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom", Budapest 1964, Akadémiai Kiadó), erhielt er den Titel des „Doktor der Wissenschaften". Hier wirft er — als Bahnbrecher in der sozialistischen Romanistik — die komplexe theoretische Frage nach der möglichen Kategorisierung der Gesellschaftsnormen in der Antike auf. Und auf diese Frage erteilt er eine erschöpfende Antwort durch den Nachweis, dass die Gesellschaftsnormen im Rom sich je nach der jeweiligen geschichtlichen Epoche anders differenzieren und klassifizieren lassen. Dasselbst spricht Pólay zum ersten Mal in der romanistischen Fachliteratur aus, dass das justinianische Recht ein weit höheres Niveau der juristischen Abstraktionsfähigkeit darstellt, als die mehr kasuistisch eingestellte Klassik. Diese höhere Abstraktionsfähigkeit erweist sich vor allem dadurch, dass die Kompilatoren ihr Augenmerk weitgehend auf die Vereinheitlichung, Verallgemeinerung und Systematisierung der zerstreut überlieferten Äusserungen der Klassiker richteten. Aufgrund tiefgreifender Quellenexegesen erklärt Prof. Pólay die inhaltlichen Wandlungen solcher Grundkategorien des römischen Rechts, wie *ius civile*, *ius praetorium*, *ius gentium*, *ius naturale*, *ius publicum* und *ius privatum*, durch die aufeinanderfolgenden Phasen der römischen Rechtentwicklung hindurch. Dieses Werk rief einen nachhaltenden internationalen Widerhall hervor, und trug zum weltweiten Ansehen seines Verfassers in hohem Masse bei.

Ein anderes Forschungsgebiet bedeutet für Prof. Pólay die Durchmusterung der römischen Rechtsdenkmäler in Ungarn. In dem Buch „A dáciai viaszostáblák szerződése" („Die Verträge der Wachstafeln in Dazien", Budapest, 1972, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó) verfolgt er die Spuren des Rechtslebens in der ehemaligen Reichsprovinz Dazien. Auch in diesem Werk, das die Ergebnisse einer zehnjährigen Forschungsperiode zum Vorschein bringt, dringt Prof. Pólay ins Neuland vor. Als Erster unternimmt er die Aufgabe, dem im *Corpus Inscriptionum Latinarum* versammelten, diesbezüglichen Quellenmaterial durch eine eingehende Analyse gerecht zu werden. Er deutet mit Recht darauf hin, dass die Erkenntnisse über das Rechtsleben in den Reichsprovinzen unser Wissen von dem äusserst komplexen und differenzierten Rechtszustand im *Imperium Romanum* vielseitig zu befördern imstande sind. Dem Nachsuchen der vielfältigen Interdependenzen und Korrespondenzen der effektiv wetteifernden Rechte im römischen Reich (Reichsrecht, Provinzialrecht und Volksrecht) steht die Spärlichkeit der greifbaren Quellen in beträchtlichem Masse entgegen, ausgenommen — bekanntermassen — die riesigen Papyrusfunde in Aegypten. Während vorher bloss einzelne Rechtsgeschäfte aus dem ausserordentlich inhaltsreichen Urkundenmaterial von Verespatak (Siebenbürgen) zum Gegenstand wissenschaftlicher Erörterung gewählt worden sind (Huschke, Detlefsen, Mommsen, Arangio-Ruiz, Tomulescu), ist Pólays geschichtlich

wir juristisch tiefgehende Durchdringung des Gesamtmaterials zweifelsohne ein wissenschaftliches Ergebnis von bahnbrechender Bedeutung.

Grosses Interesse bringt Prof. Pólay der Geschichte der Pandektistik entgegen. Dementsprechend wendet er sich auch der Suche der Einflüsse dieser Denkrichtung in Ungarn mit merksamem Forscherblick zu. Seine diesbezüglichen Forschungsergebnisse fassen zwei Monographien zusammen: „A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára“ („Die Pandektistik und ihr Einfluss auf die ungarische Privatrechtswissenschaft“, Szeged 1976) und „Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik“, (Szeged 1981).

Ein überaus wichtiger Punkt im vielsichtigen Forschungsprogramm Elemér Pólays ist die Analyse der Denkweise der römischen Juristen. In seiner Monographie „Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen“ (Szeged 1979) befasst er sich mit einem Thema, dem auch hinsichtlich der Entwicklungsgeschichte der europäischen Privatrechtsdogmatik unbedingt entscheidende Bedeutung zukommt. Da die in konkreten Fallentscheidungen gipfelnde, responsa erteilende Tätigkeit der römischen Juristen bereits die unverkennbaren Keime einer späterhin voll aufblühenden Abstraktionsmethode enthält, ist die Denkweise der römischen Juristen keinesfalls mit dem angelsächsischen reasoning from case to case zu verwechseln. Die Römer wussten den tragenden Grund ihrer Entscheidungen, die ratio decidendi von den bloss zusätzlichen obiter dicta stets richtig abzutrennen. Elemér Pólays wertvoller Beitrag zur Blosslegung der tief liegenden geschichtlichen Wurzeln der europäischen Privatrechtsdogmatik schildert die eigentümliche juristische Denkweise der Römer je nach den einzelnen Phasen der römischen Rechtswissenschaft mit faszinierender Darstellungskunst ab.

In den letzten Jahren widmet Elemér Pólay seine Aufmerksamkeit dem dialektischen Begriffspaar 'Rechtsmässigkeit – Rechtswidrigkeit' (d. h. mit lateinischen Termini: 'ius', bzw. 'iniuria'). Zu seinen diesbezüglichen Forschungsergebnissen, die in der Monographie „A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria-tényállások a római jogban“ („Zur Geschichte des privatrechtlichen Schutzes der Persönlichkeit. Iniuria-Tatbestände im römischen Recht“, Szeged 1983) zählen u. a. die Lösung der vielumstrittenen Frage der ausservertraglichen Haftung im archaischen Recht und der Nachweis der kasuistischen Ursprünge gewisser Kategorien des postklassischen Rechts.

Es versteht sich von selbst, dass die fünfzig Jahre umfassende wissenschaftliche Tätigkeit des hochverehrten Jubilars sich durch unsere skizzenhafte Würdigung keineswegs erschöpfen lässt. Die vollständige Aufzählung der kaum übersehbaren Reihe der methodologischen, geschichtlichen, dogmatischen und pädagogischen Probleme, denen in seinen Abhandlungen, Aufsätzen, Artikeln und Rezensionen immer eine hellsichtige, treffsichere sogar eine verblüffenden scharfsinn, eine einzigartige acies ingenii verratende Erörterung gewidmet ist, bleibt uns hier ja aus wohl begreifbaren Gründen unter sagt. Als wichtige Bausteine gehören zu diesem Lebenswerk die wertvollen Diskussionsbeiträge die an zahllosen internationalen Konferenzen, Kolloquien und Symposien das wissenschaftliche Weltniveau der sozialistischen Romanistik anerkennen zu lassen vermochten. Prof. Pólay fühlt sich immer berufen, jüngeren Forschergenerationen seine wohlwollende, ermunternde und mahnende Förderung entgegenzubringen. Seit Jahrzehnten ist er ein vielbeschäftigtes Mitgleid des Ausschusses für wissenschaftliche

Qualifikation der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, er opponiert gefällig die vorgelegten Dissertationen.

Wenn wir zum Schluss noch einen Rückblick auf den staunenswert erfolgreichen Lebensweg dieser hervorragenden Gelehrtenpersönlichkeit werfen, da richtet sich unser Blick doch zugleich auch nach vorwärts. Herr Prof. Pólay, wir wünschen Ihnen noch viele gesunde Schaffensjahre zum summum emolumentum Ihrer unzähligen Schüler, Kollegen, Freunde und Verehrer, deren Dankbarkeit und Hochachtung Ihnen am hiesigen Ort zum Ausdruck zu bringen wir uns die Ehre anmassen.

Gábor Hamza

Liste der Publikationen

Die Publikationenliste hat nur diejenigen Veröffentlichungen von Elemér PÓLAY zum Inhalt, die sich auf das römische Recht, auf das geltende Zivilrecht und auf die Rechte der Antike beziehen. Wir verweisen auch hiermit darauf, dass er zahlreiche Arbeiten auch im Gebiet der Hochschulpädagogik veröffentliche. Die Liste beinhaltet ausserdem weder die noch im Druck befindlichen Publikationen noch die an ausländischen Universitäten bzw. Kongressen gehaltenen, bis jetzt nicht veröffentlichten Vorträge, Referate und wissenschaftlichen Mitteilungen. Bei den auf ungarisch veröffentlichten Publikationen geben wir in Klammern den deutschen Titel an.

- AA Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
AJurid. Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae
AT Antik Tanulmányok (Antike Studien)
AUSZ Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica
FOSZ Felsőoktatási Szemle (Rundschau für Hochschulwesen)
JJP The Journal of Juristic Papyrology
JK Jogtudományi Közlöny (Rechtswissenschaftliche Blätter)
LL La ley (Buenos Aires)
MJ Miskolci Jogászélet (Rechtsleben in Miskolc)
SZ Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Rom. Abt.)

1936

1. Hammurabi törvénygyűjteményének büntetőjoga. (Strafrecht der Gesetzsammlung Hammurabis). MJ XII (1936) 53–58.
2. A régi Egyiptom öntöző kultúrája (Die Bewässerungskultur des alten Aegyptens). A Földgömb. VII (1936) 218–223.

1938

3. A datio in solutum (Die datio in solutum). Miskolc, 1938. 23.
4. A földbirtokmegosztás, népsűrűség és népszaporodás kapcsolata (Die Verbindung der Grundbesitzverteilung, Bevölkerungsdichte und Volksvermehrung). Miskolc, 1938. 55.

1939

5. A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog (Die deutsche nationalsozialistische Rechtsauffassung und das römische Recht). Miskolc, 1939. 87.
6. W. Hellebrand: Arbeitsrechtliches in den Zenon-Papyri. Festschrift P. Koschaker III. Weimar, 1939. (Rez.) MJ XV (1939) 332–335.

1940

7. Az atyai hatalom intézményének alapvonalai a római jogban (Grundlinien des Instituts der väterlichen Gewalt im römischen Recht). Miskolc, 1940. 83.
8. *Személyi Kálmán*: A keresztény eszmék hatása a római kötelmi jog kifejlődésére (Einfluss der christlichen Ideen auf das römische Obligationenrecht). Budapest, 1939. (Rez.) MJ XVI (1940) 219–221.

1943

9. Kamat a római jogban (Der Zins im römischen Recht). Miskolc, 1943. 24.

1944

10. A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében. (Die Rolle des Prätors in der Entwicklung des römischen Privatrechts). Miskolc, 1944. 175.

1949

11. A római jogtörténet vázlata (Skizze der römischen Rechtsgeschichte). Szeged, 1949–50. 156.

1950

12. *Marton Géza–Óriás Nándor–Pólay Elemér*: Római jog (Römisches Recht). Universitátskriptum. Budapest, 1950. 240.
13. Polgári jog II. Kötelmi-, családi- és öröklési jog (Bürgerliches Recht II. Obligationen-, Familien- und Erbrecht). Universitátskriptum. Szeged, 1950. 246.

1951

14. *Marton Géza–Óriás Nándor–Pólay Elemér*: Római jog (Römisches Recht). Universitátskriptum. Budapest, 1951. 238.
15. Az új csehszlovák családjogi törvénykönyv házassági joga (Das Eherecht des neuen tschechoslowakischen Familienrechtsgesetzbuches). JK VI (1951) 610–618.

1953

16. A házasság felbonthatóságának, mint családjogi alapelvnek a kérdése (Die Frage der Auflösbarkeit der Ehe, als eines familienrechtlichen Prinzips). JK VIII (1953) 374–381.
17. Az eladói kellékszavatosság szabályozásának első megjelenése a római jogban (Die erste Erscheinung der Regelung der Haftung des Verkäufers für Sachmängel im römischen Recht). In: A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve. Red. E. Schultheisz. Budapest, 1953. 115–136.

1954

18. *Névai László–Papp Tibor–Pólay Elemér*: Szovjet polgári jog (Sowjetisches Zivilrecht). Universitátskriptum. Red. L. Névai. Budapest, 1954. 268.
19. *Marton Géza–Óriás Nándor–Pólay Elemér*: Római jog (Römisches Recht). Universitátskriptum. Red. G. Marton. Budapest, 1954. 196. (Unveränderte Nachdrucke 1955., 1956., 1957.)

1955

20. Öröklési jog (Erbrecht). Universitátskriptum. Budapest, 1955. 88.
21. A nevelő funkció és a Szegedi Megyei Bíróság házasságjogi törvénykezése a népi demokrácia 10 évében (Die erzieherische Funktion und die eherechtliche Rechtssprechung des Komitatsgerichts Szeged in den ersten 10 Jahren der Volksdemokratie). AUSZ I (1955) 27.

22. A tanácsok jogi képviselőjének kérdéséhez (Zur Frage der Rechtsvertretung der Räte). Állam és Igazgatás VII (1955) 651–663.
23. Az eladói kötelezettség szabályozása a római árutermelő rabszolgaság korszakának fejlődő szakaszában (Die Regelung der Haftung des Verkäufers für Sachmängel in der Entwicklungsperiode der römischen warenproduzierenden Sklaverei). Thesen der Dissertation zur Erlangung des Titels „Kandidat der Wissenschaften. Budapest, 1955. 14.

1956

24. A római végrendelet eredete (Ursprung des römischen Testaments) AUSZ II (1956) 47.

1957

25. A római jogrendszer tagozódásának kérdése (Die Frage der Gliederung der römischen Rechtsordnung). AUSZ III (1957) 31.
26. Die Blütezeit des römischen Wirtschaftslebens und die klassische Zeit des römischen Rechts. AA V (1957) 1–4. 324–357.

1958

27. Öröklési jog (Erbrecht). Universitätsskriptum. Verbesserte und erweiterte Auflage. Budapest, 1958. 103.
28. Három munkabérszerződés a római Dáciából (Drei Arbeitsverträge aus dem römischen Dakien). AUSZ IV (1958) 5. 38.
29. Il carattere e luogo delle regole delle relazioni interstatali nel sistema del diritto romano. Festschrift für L. Búza. AUSZ V (1958) 13. 279–305.

1960

30. Ein Gesellschaftsvertrag aus dem römischen Dakien. AA VIII (1960) 3–4. 417–438.
31. Jogrendszerek az ókori Rómában (Rechtssysteme im antiken Rom). AUSZ VII (1960) 2. 42.

1961

32. A római birodalmi jog és a peregrin jog kölcsönhatásának jelei az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában (Zeichen der Wechselwirkung des römischen Reichsrechts und des Peregrinenrechtes im Urkundenmaterial der siebenbürgischen Wachstafeln). AUSZ VIII (1961) 4. 27.
33. Rechtsordnungen im antiken Rom. AA IX (1961) 1–2. 175–210.

1962

34. „Publius Mucius et Brutus... fundaverunt ius civile”. AUSZ IX (1962) 3. 52.
35. Die Obligationssicherheit in den Verträgen der siebenbürgischen Wachstafeln. Klio 40 (1962) 141–158.
36. Sklaven-Kaufverträge auf Wachstafeln aus Herculaneum und Dakien. AA X (1962) 4. 385–397.
37. Die Zeichen der Wechselwirkungen zwischen dem römischen Reichsrecht und dem Peregrinenrecht im Urkundenmaterial der siebenbürgischen Wachstafeln. SZ 79 (1962) 51–85.

1963

38. O nowe kierunki badan prawa rzymskiego (Neue Forschungsrichtungen im römischen Recht). Czasopismo Prawno-Historiczne. Warschau. XV (1963) 1. 227–286.
39. A stipulatio szerepe az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában (Die Rolle des stipulatio im Urkundenmaterial der siebenbürgischen Wachstafeln). AUSZ X (1963) 5. 34.
40. F. Schulz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar, 1961. (Rez.) JK XVIII (1963) 127–128.

41. *F. Schulz*: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar, 1961. (Rez.) Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft. Berlin, 84 (1963) 343–347.

1964

42. Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1964. 401.
43. Az eladói kötelezettség a preklasszikus római jogban (Die Haftung des Verkäufers für Sachmängel im vorklassischen römischen Recht). AUSZ XI (1964) 75.
44. Wissenschaftliche Grade in der Ungarischen Volksrepublik. Das Hochschulwesen (DDR–Berlin) 10 (1964) 586–590.
45. *Nizsalovszky Endre*: A család jogi rendjének alapjai (Grundlagen der rechtlichen Ordnung der Familie). Budapest, 1963. (Rez.) FOSZ XIII (1964) 305–307.

1965

46. Die Rolle der Stipulation in den Urkunden der siebenbürgischen Wachstafeln. JJP XV (1965). In memoriam V. Arangio Ruiz. 185–220.
47. A censori regimen morum és az ún. házi bírászkodás (Das regimen morum des Censors und die sog. Hausgerichtsbarkeit). AUSZ XII (1965) 43.
48. Der Kodifikationsplan des Pompeius. AA XIII (1965) 85–95.
49. Der Kodifizierungsplan des Julius Caesar. IVRA 16 (1965) 27–51.
50. *E. Nizsalovszky*: Die Grundlagen der rechtlichen Ordnung der Familie. (Rez.) Budapest, 1963. Staat und Recht 14 (1965) 1370–1373.

1966

51. Két kodifikációs terv a köztársasági Rómában (Zwei Kodifikationspläne im republikanischen Rom). Jogtörténeti Tanulmányok I. Budapest, 1966. 231–249.

1967

52. *Brósz Róbert–Móra Mihály–Pólay Elemér*: A római magánjog elemei I. (Elemente des römischen Privatrechts). Universitátskriptum. Red. *M. Móra* Budapest, 1967. 276.
53. Die Sklavenehe und das römische Recht. AUSZ XIV (1967) 84.
54. Das römische Recht in den sozialistischen Ländern. Labeo 13 (1967) 361–376.
55. *D. Nörr*: Imperium und Polis in der Hohen Prinzipatszeit. München, 1966. (Rez.) Romanitas (Rio de Janeiro) VIII (1967) 380–385.
56. *D. Nörr*: Imperium und Polis in der Hohen Prinzipatszeit. München, 1966. JK XXII (1967) 352–354.
57. *J. Fitz*: Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia inferior. Weimar, 1966. (Rez.) SZ 84 (1967) 615–617.

1968

58. *Brósz Róbert–Móra Mihály–Pólay Elemér*: A római magánjog elemei II. (Elemente des römischen Privatrechts). Universitátskriptum. Red. *R. Brósz*. Budapest, 1968. 216.
59. Zur Geschichte der Rechtswissenschaft im republikanischen Rom. In: Gesellschaft und Recht im griechisch-römischen Altertum. Eine Aufsatzsammlung. Red. *M. Andreew, J. Irmischer, E. Pólay, W. Warkallo*. Teil I. Berlin, 1968. 150–192.

1969

60. Die Sklavenehe im antiken Rom. Das Altertum. (DDR–Berlin) 15 (1969) 83–91.
61. Die Verträge der siebenbürgischen Wachstafeln. Das Altertum. 15 (1969) 23–32.

62. Il matrimonio degli schiavi nella Roma repubblicana. In: Studi in onore di G. Grosso III. Torino, 1969. 77–99.
63. Das „regimen morum“ des Zensors und die sogenannte Hausgerichtsbarkeit. In: Studi in onore di E. Volterra III. Milano, 1969. 263–317.
64. Jhering birtoktana és a magyar jogi romanisztika. (Die Besitzlehre Jherings und die ungarische juristische Romanistik). AUSZ XVI (1969) 54.
65. A római jog oktatása a szocialista államokban (Unterricht des römischen Rechts in den sozialistischen Ländern). JK XXIV (1969) 187–193.
66. L'insegnamento del diritto romano nei paesi socialisti. Studi Sassaesi I. Università Milano, 1969. 569–598.

1970

67. Über das ius Latii. Bulletin d'information de l'Association Internationale d'Histoire du Droit et des Institutions. XIIIe Congrès International des Sciences Historiques à Moscou 20 et 21 août 1970. No. 5. Red. R. Feenstra. 9.
68. Der Einfluss der Besitzlehre Savignys und Jherings auf die Literatur der ungarischen Zivilistik im XIX. Jahrhundert. AUSZ XVII (1970) In: Einzelne Fragen der Rechtsgeschichte und des römischen Rechts. Sammelband der Vorträge der Konferenz i. J. 1969 in Szeged. 79–91.
69. Beiträge zu Jherings Besitztheorie. In: Jherings Erbe. Göttinger Symposion zur 150. Wiederkehr des Geburtstags von R. von Jhering. Hrg. von F. Wieacker und Ch. Wollschläger. Göttingen, 1970. 192–205.
70. Jherings Besitztheorie und die ungarischen privatrechtlichen Kodifizierungsversuche. In: Sein und Werden im Recht. Festgabe für U. von Lübtow zum 70. Geburtstag. Berlin, 1970. 627–648.
71. Conférence Internationale d'Histoire du Droit et de Droit Romain à Szeged. (Konferenzbericht) Revue Historique de Droit (XLVIII) 1970. 337–338.

1971

72. Formalitäten der Urkunden der siebenbürger Wachstafeln. Klio 53(1971) 223–238.
73. Der status civitatis; der Ursprung und die Berufe der in den siebenbürgischen Wachstafeln vorkommenden Personen. JJP XVI–XVII (1971) 71–83.
74. A jogász hivatás múltja és jelene (Die Vergangenheit und Gegenwart des juristischen Berufes) In: A szocialista jogász hivatásra nevelés kérdései. Budapest, 1971. 117–143.
75. Jhering birtoktana és a magyar magánjogi kodifikációs kísérletek. (Jherings Besitzlehre und die ungarischen privatrechtlichen Kodifizierungsversuche). JK XXVI (1971) 164–175.
76. Sosyalist ülkelerde Roma hukuku (Römisches Recht in den sozialistischen Ländern). İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü. İstanbul, 1971. 19.
77. Reformen und Reformvorschläge im Bereiche des Unterrichtes des römischen Rechts nach dem zweiten Weltkrieg in Ungarn. Acta Facultatis Juridicae UC. Bratislava, 1971. 349–356.

1972

78. A dáciai viaszostáblák szerződésai (Verträge der Wachstafeln aus Dakien). Közgazdasági és Jogász Könyvkiadó. Budapest, 1972. 348.
79. Nochmals über das Ziel Unterrichtes des römischen Rechts in den sozialistischen Ländern. Index 3 (1972) 129–130.
80. Das Studium des römischen Rechts in Ungarn in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen (1920–1944). SZ 89 (1972) 378–399.
81. A római jog oktatása a két világháború között Magyarországon (1920–1944). (Der Unterricht des römischen Rechts zwischen den beiden Weltkriegen in Ungarn /1920–1944/). AUSZ XIX /1972/ 23.

1973

82. Die Spuren eines hellenistischen Einflusses in den Verträgen der siebenbürgischen Wachstafeln. *Labeo* 19 (1973) 330–338.

1974

83. *Brósz Róbert–Pólay Elemér: Római jog (Römisches Recht)*. Red. *R. Brósz*. Budapest, 1974. 529.
84. Ein Versuch zur Kodifizierung des ungarischen Erbrechts im 19. Jahrhundert. In: *Rechtsgeschichtliche Abhandlungen. Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht*. Hgb. von K. Kovács. Heft 6. Budapest, 1974. 75–99.
85. La enseñanza del derecho romano en los países socialistas. *LL* 29. Mai 1974. No. 103. 1–5.
86. Kísérlet a magyar öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. század végén (Versuch zur selbständigen Kodifizierung des ungarischen Erbrechts am Ende des XIX. Jhdt). *AUSZ XXI* (1974) 52.
87. *Diószdi György: A római jog világa (Die Welt des römischen Rechts)*. Budapest, 1973. (Rez.) *AT* 21 (1974) 90–93.

1975

88. La struttura del sistema giuridico della Roma antica. *Index* 5 (1974–75) 303–320.

1976

89. *Brósz Róbert–Pólay Elemér: Római jog (Römisches Recht)*. Lehrbuch. Red. *R. Brósz*. Budapest, 1976. (Zweite verb. Auflage) 529.
90. A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára (Die Pandektistik und ihr Einfluss auf die Wissenschaft des ungarischen Privatrechts): *AUSZ XXIII* (1976) 158.
91. Hauskaufvertrag aus dem römischen Dakien (Ein Beitrag zum provinziellen Bodeneigentum der Römer). *Oikumene* 1. Budapest, 1976. 197–213.
92. Die Grundlagen der modernen Strafrechte und das Strafrecht der Römer. *Etudes d'histoire du droit pénal*. Red. *L. Pauli*. Internationale Konferenz der Geschichte des Strafrechts gewidmet, in Krakau, am 16–18. Okt. 1973. Krakow, 1976. 39.
93. Sztrehlo Zoltán (1889–1975). (Nekrolog) *JK XXXI* /1976/ 105–106.

1977

94. Einfluss der Pandektistik auf die ungarische Privatrechtswissenschaft. *AJurid.* 19 /1977/ 175–196.

1978

95. Die Hermogenianfrage und die justinianische Kodifikation. *Klio* 60 /1978/ 499–506.

1979

96. Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen. *AUSZ XXVI* /1979/ 148.
97. Das Studium des römischen Rechts in den sozialistischen Ländern. *Klio* 61 /1979/ 157–163.
98. Fragen der Kontinuität im Zivilrecht – Politische Ideologien, institutionelle Strukturen und Realität der konstitutionellen Praxis. Internationale Konferenz, Popowo bei Warszawa 1978. (Mitautor G. Härtel). *Ethnographisch-archäologischen Zeitschrift*. 20 /1979/ (Konferenzbericht) 742–745.
99. *Római jog (Römisches Recht)*. In: *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia*. Red. *I. Szabó*. II. Budapest, 1980. 1476–1489.

100. A római polgárokat terhelő közszolgáltatások rendje Arcadius Charisiusnak, a digeszták poszt-klasszikus jogászának művében (Die Ordnung der auf den römischen Bürgern lastenden öffentlichen Dienstleistungen im Werke des Arcadius Charisius, des nachklassischen Juristen der Digesten). AUSZ XXVII /1980/ Festschrift für J. Martonyi. 295–306.
101. The Contracts in the Triptychs found in Transylvania and their hellenistic Features. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 133. Budapest, 1980. 18.

1981

102. Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik. AUSZ XXVIII /1981/ 99.
103. Vorwort und Anmerkungen zur Monographie Gy. Diósi, Contract in Roman Law. Budapest, 1981.
104. Glosszák a felsőfokú közigazgatási szakemberképzéshez (Glossen zu der Hochschulausbildung von Fachleuten der Verwaltung). FOSZ XXX (1981) 440–444.
105. Verträge auf Wachstafeln aus dem römischen Dakien. In: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Hgb. von H. Temporini und W. Haase. II. 14. Band, Berlin–New York, 1982. 510–523.
106. Hencz Aurél: Felsőfokú közigazgatási szakemberképzés Magyarországon 1848–1948. Szeged. Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominatae. No. 3. (1981. (Rez.) FOSZ XXX (1981) 317–319.

1982

107. Über die munera civilia im Werke des Digestenjuristen Arcadius Charisius. In: Studi in onore di C. Sanfilippo I. Milano, 1982. 525–542.
108. (Zeichen des Übergangs von der Sklavenhaltergesellschaft zum Feudalismus in den Schriften von Arcadius Charisius dem nachklassischen Juristen der Digesten. Klio 64 /1982/ 161–170.
109. The Justinian codification and abstraction. In: Studi in onore di A. Biscardi II. Milano, 1982. 105–116.
110. Römische Rechtswissenschaft. In: Geschichte des wissenschaftlichen Denkens im Altertum. Sammelband. Hgb. von F. Jürss (Mitauteur J. Köhn). Berlin, 1982. 610–623.
111. Jogtörténeti Tanulmányok. Csizmadia Emlékkönyv (Rechtshistorische Studien. Festschrift für A. Csizmadia). Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata. 95. 1980. (Rez.) JK XXXVII /1982/ 633–644.

1983

112. A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria tényállások a római jogban (Zur Geschichte des zivilrechtlichen Schutzes der Personaltät. Injurientatbestände im römischen Recht). AUSZ XXX /1983/ 112.
113. Charakterzüge der Denkweise der nachklassischen Juristen im antiken Rom. Klio 65 /1983/ 419–430.
114. Jogászai gondolkodásmód a görög-római ókorban (Juristische Denkungsart im griechisch-römischen Altertum). In: Jogtörténeti tanulmányok V. Budapest, 1983. 269–287.
115. Das Jurisprudenzmonopol des Pontifikalkollegiums in Rom und seine Abschaffung. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis. XIX /1983/ 49–56.
116. Jogösszehasonlítás és a római jog. (Rechtsvergleichung und das römische Recht). Antik Tanulmányok XXX /1983/ 103–106.
117. Hamza Gábor: Az ügyleti képviselet. Dogmatikai és elméleti vizsgálatok az antik jogoktól napjainkig (Die gewillkürte Vertretung. Theoretische und dogmatische Untersuchungen von den antiken Rechten bis zu den modernen Rechten). Budapest, 1982. (Rez.) SZ 100 /1983/ 654–660.

1984

118. *Brósz Róbert–Pólay Elemér: Római jog (Römisches Recht). Lehrbuch. Red. R. Brósz. Budapest, 1984. (Dritte verb. Auflage) 529.*
119. Die rechtliche Lage der Bergleute im römischen Recht im Spiegel der siebenbürgischen Wachstafeln. *AUSZ XXXI /1984/ Studia in honorem L. Nagy septuagenarii. 225–267.*
120. A pandektisztika hatása a skandináv magánjogtudományra (Einfluss der Pandektistik auf die Privatrechtswissenschaft von Skandinavien). *AUSZ XXXII /1984/ 34.*
121. Arcadius Charisius als der nachklassische Jurist der Digesten. In: *Sodalitas. Schritti in onore di A. Guarino. Napoli, 1984. 2395–2408.*
122. Iniuria-Tatbestände in archaischen Zeitalter des antiken Rom. *SZ 101 /1984/ 142–189.*

1985

123. A „ius” szó jelentése a római jog fejlődésének korai szakaszában (Die Bedeutung des Wortes „ius” in der frühen Entwicklungsperiode des römischen Rechts). In: *A miskolci Földes Ferenc Gimnázium 425 éve (1560–1985). Miskolc, 1985. 128–131.*
124. Historische Interpretation der Generalklauseln im römischen Recht. *Klio 67 /1985/ 528–535.*
125. Jerney János és az erdélyi viaszostáblák (János Jerney und die siebenbürgischen Wachstafeln). *Délmagyarország 6. VII. 1985. 5.*
126. In memoriam Károly Visky (1908–1984) *SZ 102 /1985/ 803–807.*
127. Dr. Both Ödön (1924–1985). *Szegedi Egyetem. XXIII /1985/ 9.*
128. Goethe és Savigny (Goethe und Savigny). Vortrag von D. Nörr am 1. Okt. 1984. in Szeged. *JK XL /1985/ 300–301.*
129. Ricordo di Károly Visky. *Labeo 31 /1985/ 246–247.*
130. *G. Ciulei: Les Triptyques de Transylvanie. Etudes Juridiques (Studia Amstelodamiensia ad Epigraphicam. Mod. H. Ankum, H. W. Pleket et P. J. Sijpesteijn XXXIII). Zuthphen 1983. (Rez.) SZ 102 /1985/ 612–620.*

TRAKTAT ÜBER DIE MACHT

(Das politische und moralische Testament von Ferenc Rákóczi II.
Bp., 1983.)

„Ich schrieb mein Werk am Rande Europas, fern von der Welt der Wissenschaftler und Weisen, ohne jedwelche Hilfe der Bücher“ – so lautet die Einleitung des „Traktats über die Macht“ (Tractatus de potestate), des Werkes des verbannten Fürsten, der nach dem Sturz des antihabsburgischen Krieges in die Türkei emigrierte. Die Arbeit, die nach dem Verlag des Testament politique et moral du prince Rákóczi (Haag, 1751) in einem Band mit der Studie „Reflexions sur la vie civile et la politesse d'un chrétien“ (Gedanken über die Regeln des bürgerlichen Lebens und der Höflichkeit eines Christen veröffentlicht wurde, stellt eine besondere Rarität für Historiker und Rechtshistoriker gleichermaßen dar. Die beiden, in Hinsicht auf die Erkenntnis der ungarischen Geschichte, bedeutenderen Werke (Bekenntnisse und Memoiren) des in Rodostó Meditierenden wurden schon auf ungarischer Sprache oft veröffentlicht, die in diesem Band publizierten gelangen aber jetzt zum ersten Male zum Leser. Béla Köpeczi, Ágnes R. Várkonyi und Lajos Hopp haben eine alte Schuld abgestattet, als sie die beiden Traktate – im Original, das heisst französisch und lateinisch, sowie ungarisch – in dem dritten Band (Klasse III: Schriftsteller) der neu begonnenen Serie Archivum Rakoczianum zugänglich gemacht haben.

Die Gedanken des gestürzten Fürsten kennenzulernen ist ein seltsames Erlebnis. Die Mémoires und die Confessions beinhalten neben christlichen Meditationen Angaben zur Geschichte des Freiheitskrieges und zur Biographie des Fürsten. Die „Gedanken...“ und „der Traktat“ aber tragen zu der Schilderung des Porträts von Rákóczi, dem Politiker bei. Obgleich Béla Köpeczi in seiner Studie im Anhang des Bandes seine Meinung betont, dass diese Arbeiten „eher moralische Essais, als politische oder pädagogische Studien sind“, hält der Rechtshistoriker diese beiden Werke für die vollständigste und konsequenteste Zusammenfassung der staatspolitischen (manchmal sogar rechtspolitischen) Vorstellungen von Ferenc Rákóczi. Wir können das auch darum behaupten, weil – und das betont Béla Zolnai ebenso wie Béla Köpeczi – der Traktat eine eigenartige Apologetik des Freiheitskrieges ist: der Fürst hat in jeder Zeile des Werkes die Absicht die Berechtigung seiner Handlungen zu rechtfertigen, den im Krieg von ihm vertretenen Standpunkt besonnen zu erwägen und nach einheitlichen Grundsätzen zu formulieren. Wir können ruhig annehmen (und übrigens ist das mit seinen Briefen, Erklärungen, Stellungnahmen vor dem Szatmár Friede auch zu bewiesen), dass sich sein Standpunkt in der Beurteilung der Dinge nicht geändert hat. Auch in seiner Einleitung deutet er darauf hin: die später veröffentlichten und nach 1711 kennengelernten Werke haben ihn kaum beeinflusst und konnten auch nicht beeinflussen, da sie für ihn schwer erreichbar waren. Ausdrücklich beruft er sich im Traktat nur auf das Werk von Bossuet, „Politique tirée des propres paroles de l'Écriture Sainte“, aber öfter polemisierend als einverstanden. „...statt der Suche nach der zeitlichen Wissenschaft wollte und musste ich die Maxime, die ein christlicher Fürst und Vater seinen

Kindern überliefert, ehen nacht der christlichen Schlichtheit richten...". Er hat einen eigenartige Methode gewählt: zur Begründung seiner Gedanken benutzte er Geschichten aus der Heiligen Schrift. Zwischen die Zitate aus der Bibel fügte er seine Bemerkungen über Staats- und Regierungsformen, Politik, öffentlich-rechtliche Verhältnisse, über Herrschaft und Macht.

Die politische Konzeption des Fürsten die Frage der Staatsform betreffend steht auf der Grenze zwischen Demokratie und Autokratie. „...merken wir darauf" — so schreibt er — „dass Gott am Anfang einen Republik im Kreise seines Volkes geschaffen hat". Er legt das Wesenhafte der Republik folgendermassen aus: um die Last der Regierung zu teilen, hat er einen Rat neben Moses errichtet und einen erheblichen Teil der Machtausübung hat er der Versammlung des Volkes überlassen. Sämtliche moralische Gesetze, die Gott seinem Volk gegeben hat, streben dahin, dass sie das ganze Volk zu einer einzigen Familie machen und das war die wirkliche Republik, der das Recht des Königs strengst entgegengesetzt ist... wodurch alles von der Republik dem Individuum zugekommen (ist) und so (entstand) die Herrschaft der Habsucht" entstanden ist. Der Fürst erkennt zwar nach Bossuet an, dass die Staatsform der Monarchie ohne Zweifel am weitesten verbreitet ist und auf den „urältesten" Sitten basiert, aber er betont, dass die Könige durch den Willen des Volks zur Herrschaft gelangen. Die Gesellschaft selbst hat so entschieden, dass sie den Mechanismus der Monarchie unternimmt. Aus dieser Feststellung her gelang Rákóczi einerseits zur Rechtfertigung des Widerstandsrechtes, andererseits zur Bejahung des Wahlkönigtums (= Ständeverträtungs-Königtum) unter den monarchischen Regierungsformen. Er sagt zwar aus, dass „jede Form der Regierung gut ist, wenn sie in der nüchternen Vernunft begründet ist, denn sie — sich der Macht der Gesetze unterwerfend — dieselbe Macht ausübt und sich durch die Habsucht nicht lenken lässt", er seinerseits votiert aber für die Repräsentativmonarchie. (Traktat, S. 432., 433., 439.)

Er teilt die monarchistischen Regierungsformen auf zwei Type, unterscheidet nämlich zwischen Erbkönigtum und Wahlkönigtum. Den Unterschied zwischen ihnen sieht er unter anderen darin, dass „ein Wahlfürst nicht tun kann... was ein Erbfürst ohne jedwelche Schwierigkeiten einführen kann" (Gedanken S. 360., 376). Übrigens zieht sich durch das ganze Werk ein Vergleichungsversuch. Zum Vorbild und Wegweiser der beiden Essays diene Bossuet, der für einen der Ideologen des Absolutismus galt; sein Verbündeter und Unterstützer war Ludwig der XIV, das Vorbild der absolutistischen Monarchen. Für Rákóczi stellte der Apparat des französischen Königtums (oder vielleicht nur seine Grossmachtsstellung?) das Modell des Staatsmechanismus dar. Er hätte seine Arbeit mit französischer Hilfe in Frankreich publizieren lassen mögen. Gleichzeitig ist er offensichtlich ein Anhänger der damit kontrastierenden Ständeverträtungs-Monarchie, des Wahlkönigtums, er will dem Volk (den Ständen) ein breites Mitstimmungsrecht geben, seine Idee ist die patriarchalische Herrschaft, das Modell eines beinahe „demokratischen" Königtums, wo die Macht des Königs durch das Volk eingeschränkt wird. Sein Herrschaftsideal wurde offensichtlich nicht nur durch seine praktischen Erfahrungen, sondern auch durch seine ethnisch-historischen Lektüren beeinflusst. Der Widerspruch zwingt ihn oft zur Rechtfertigung. „... wir wollen die Erbregierung der Länder nicht verurteilen, die mit freier Einwilligung zu schaffen die Völker berechtigt waren..." (Traktat, S. 462.) also versucht er den französischen Ab-

solutismus gegen die Erbherrschaft der österreichischen Dynastie zu verteidigen. Mit inner zwangsmässig ungeschickten Folgerung versucht er den Text des französischen Krönungseides so auszulegen, als ob dieser die Bewilligung des Volkes und die Minderwertigkeit der königlichen Macht ausdrückte. Seiner Meinung nach betrachten sich die Erbkönige als Eigentümer ihrer Staaten, während die Wahlherrscher nur Regenten ihrer Länder sind. (Traktat, S. 466.)

Er unterscheidet also zwischen Herrschen und Regieren ebenso, wie zwischen König und Fürst. „Gott wollte nicht als König herrschen, sondern als Fürst regieren“ (Traktat, S. 434.). Der König, der herrscht, übt die Macht der Habsucht und der ungezügelten Herrscherambition aus. Demgegenüber ist der Fürst der erste Vorstand des Staates, er regiert – das Allgemeinwohl und Gottes Willen vor Augen haltend – zum Wohle seines Volkes. Von diesem Gedanken ausgehend wendet er sich in mehreren Fragen seinem „Meister“, Bossuet entgegen. Er polimesiert mit ihm hauptsächlich in der Frage des Widerstandsrechts. Im Einklang mit seinen Ansichten in den Zeiten des Freiheitskrieges beteuert der Fürst den gesetzlichen Grund des Volkes gegen den das Gesetz verletzenden Tyrannen die Waffe zu erheben. Zu seiner Argumentation zitiert er Geschichten aus der Bibel. „Wer könnte behaupten, gegen den Willen des Volkes zu herrschen“ – fragt er. Die Weise, auf die die zentrale Macht das Recht des Waffentragens beurteilt, kann also nicht entscheidend sein. In dieser Frage kann offensichtlich nur das Volk entscheiden. Auf einer Stelle zitiert er sogar auch die Klausel der goldenen Bulle von Andreas II. und hier konkretisiert er schon die Institution des Widerstandsrechts auf den Freiheitskrieg, sich darauf berufend lehnt er die Berechtigung des Waffenrechtes – so wie es Bossuet konzipiert hat – ab. Ferenc Rákóczi verbindet das Waffenrecht mit der Unterdrückung (Traktat, S. 453.); „diejenigen, die sich von der Habsucht leiten lassen, wollen das Volk unterdrücken und wenn es sich gegen sie aufhebt, wollen sie nach Recht der Waffen über sie herrschen.“ Nach seiner Meinung ist „das Waffenrecht immer ein Recht, das die Habsucht missbraucht, und kann eigentlich kein Recht, sondern Rechtswidrigkeit genannt werden.“ (458.)

Neben diesen wichtigeren Themen spricht der meditierende Fürst von den politischen Methoden eines christlichen Herrschers, von der Gesetzmässigkeit der Macht, von der Beziehung des Volkes zu der Monarchie, den Schranken der Fürstenmacht, von der Beziehung der ideologischen Macht zur politischen und von ihrer Doppelheit, von berechtigten und unberechtigten Kriegen. Er berührt neben den allgemeinen Machfragen auch konkrete Probleme der Verwaltung und der Rechtspflege, wie: das Funktionieren eines Beirats des Herrschers, die Organisation und die Regel des Fürstenhofes, die Prinzipien der Entscheidungsfindung, die Gerechtigkeit und das diplomatische Verhalten. Auf Grund der „Gedanken“ und der „Traktate“ steht das durch die Praxis ausgestaltete theoretische Staatsmodell von Ferenc Rákóczi II. vor unseren Augen. Nach diesem Modell soll der Herrscher der Vater seines Volks sein, soll das Gemeinwohl vor Augen halten, demütig Gott und dem Volk dienen. Seine Herrschaft soll er durch Wahl erlangen, und diese Elektion wird dem Volk das Widerstandsrecht und das Recht zur Beschränkung der Macht – im Interesse der nüchternen Regierung – gewährleisten. Er deutet darauf hin, dass eine Herrschaft nur in jenem Fall gut ist, wenn ein Nationalkönig an der Spitze des Landes steht. Eine Aufgabe unserer Geschichtswissenschaft ist noch das Porträt von Rákóczi als Politiker während des Frei-

heitskrieges dem Porträt des staatspolitischen Denkers in Rodostó gegenüberzustellen. Bis heute haben die Analysen entweder die Gestalt des kriegsführenden Fürsten, oder die des verbannten Staatsmannes dargestellt, obwohl die Kluft zwischen den Gedanken der beiden Perioden bei weitem nicht so gross ist — und das beweisen auch seine jetzt veröffentlichten Abhandlungen — als es aufgrund der bishereigen Forschungen allgemein behauptet ist. Seine Meditationen beweisen klar, dass der Verfasser der Traktate auch in den Jahrzehnten nach dem Sturz des Freiheitskrieges dieselben Ansichten vertritt, wie im Laufe des Krieges. Vielleicht erscheinen seine Gedanken in einer reiferen, erwogeneren, kristallisierten Form, aber was er im wesentlichen zu sagen hat, ist dasselbe. Darum sind wir der Meinung, dass die beiden Studien wertvolle Angaben zur Untersuchung der staatspolitischen Konzeption des Freiheitskrieges, zur Schilderung der rechtspolitischen Vorstellungen beiten können.

Béla Zolnai, einer der Biographen des Fürsten, hat den Autor der Mémoires und der Bekenntnisse von dem der Gedanken und des Traktats getrennt. Nach ihm konzentrierte der Fürst seine Aufmerksamkeit in den erstgenannten zwei Werken eher auf den Freiheitskrieg, und sie sind erstrangige Quellen der Geschichtswissenschaft. In den anderen zwei wendete er sich nach innen, seine Arbeit hat ein hohes theoretisches Niveau, er schilderte — wie Montesquieu und Machiavelli — das Modell des christlichen Fürstentums. Wie wir es schon erwähnt haben, vertritt Béla Köpeczi die Meinung, dass diese Studien moralische Essais mit apologetischem Charakter sind. Wir möchten lieber die beiden Feststellungen miteinander verbinden und mit einem dritten Element ergänzen: der Verfasser dieser beiden Abhandlungen hat seine, im Freiheitskrieg gemachten Erfahrungen auf eine generalisierte Ebene gehoben, seine Gedanken in einer Idéeneinheit geordnet und seine frühere Anschauungen mit Argumenten ergänzend, zur Lehre für die Nachwelt das Bild der Ständevertretungsmonarchie, die er für richtig und zwecksmässig hielt, dargelegt.

Barna Mezey

WAHLGERICHTSBARKEIT

József Ruzsoly

Wahlgerichtsbarkeit in Ungarn von 1848 bis 1948.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1980.

Eine sehr ernste Aufgabe hat sich József Ruzsoly gestellt, als er in seinem kürzlich erschienenen Buch die Geschichte einer bemerkenswerten Institution des ungarischen politischen Systems zu erschliessen versuchte. Aber die Bearbeitung der hundertjährigen Entwicklung einer Rechtsinstitution – die die Anerkennung von allen verdient – hat ihre Vor- und Nachteile. Einerseits ist bei einem riesigen Material objektiv die Möglichkeit gegeben farbenreich und abwechslungsreich das Thema zu behandeln, andererseits aber besteht die Gefahr, sich im Material zu verirren. Gleichzeitig droht die Versuchung, die Entwicklungslinien oberflächlich zu behandeln oder zu verzetteln. Der Autor vermeidet alle diese Missgriffe mit gutem Erfolg.

Außerdem müssen wir bemerken, dass die hundert Jahre, die das Buch umfasst, mit Recht eine der interessantesten und abwechslungsreichsten Perioden der ungarischen Geschichte genannt werden können. Die ungarische Diät wächst mit 1848 aus einer feudal geprägten, ständischen Reichstag in ein – sich den Anforderungen der modernen Zeit anpassendes – Parlament hinüber. Dieses – durch Kálmán Tisza ein wenig feudal gefärbt reformierte – Zweikammersystem wird bis zu Ende des ersten Weltkrieges fungieren, um dann seinen Platz der Nationalversammlung, die auf provisorische Zustände deutet und nur dem Namen nach an 1849 erinnert, zu übergeben. Das Parlament der Horthy-Zeit, das sie ablöst, bedeutet die Retablierung des Repräsentativorgans des dualistischen Ungarns – des Zweikammersystems –, aber dieses Parlament kann nur bis zum Frühling 1944, der Zeit der Nazibesetzung, ihrer Aufgabe gerecht werden, und vom Dezember 1944 an hören wir schon von der Konstituierung der Provisorischen Nationalversammlung. Die Aufhebung des Provisoriums hat etwa 1946 stattgefunden, als unser neues, Einkammerparlament zustande kam, dessen staatsrechtlicher Status durch unsere Verfassung von 1949 formuliert wurde. Was die Verfassung betrifft, ist sie nach der Auffassung unserer Politikshistoriker für eine Art Epochen-grenze anzusehen.

Von diesem – nur mit seinen Konturen angedeuteten, aber vielfarbigen – Hintergrund, und davon keineswegs unabhängig, erscheint die ungarische Wahlgerichtsbarkeit. Als unvermeidbare Folge dieses Verhältnisses verknüpft sich die Geschichte der Wahlgerichtsbarkeit mit dem Verlauf des parlamentarischen Status und der Wahlrechtsnormung. Wegen dieser Verflechtung von den drei politisch-rechtlichen Institutionen erweist sich als notwendig, so eine wesentliche Institution der Geschichte des ungarischen öffentlichen Rechtes wie die Wahlgerichtsbarkeit eingehend zu untersuchen.

Es ist wichtig die Normung des Wahlrechts und Wahlprozesses zu erwähnen, weil sie gewisse Debatte ab ovo ausschliessen, oder vielleicht ermöglichen kann. Auf Grund der im Band bearbeiteten beträchtlichen Menge von Wahlstreiten können wir aussagen: die abwechslungsreichen Wahlrechtsnormungen der hundert Jahre enthalten zwar viel

Neues, konnten aber manche — für typisch ansehbaren — Debatten aus dem ungarischen Wahlsystem nicht entfernen. So eine vollkommene Regelung — ohne Streiten — kann man sich natürlich nicht vorstellen. Darauf lässt sich wenigstens aus den diesbezüglichen Rechtsnormen der Länder der mit europäischem oder anglosächsischem Rechtssystem schliessen. Einer der wertvollsten Teile des Buches ist der Umriss der allgemeinen Geschichte der Wahlgerichtsbarkeit das die bisherigen Lösungstypen auf dem Gebiet der Wahlgerichtsbarkeit untersucht. Die umfassende Weise, wie der Autor die Wahlgerichtsbarkeit einer Reihe von Ländern zusammenzufassen versucht, kann mit Recht unsere Anerkennung beanspruchen, und führt zugleich zu der Folgerung, dass auf diesem Gebiet noch weitere, unerschlossene Möglichkeiten zu ermitteln sind.

Diese Richtung deutet der Autor an, als er die Frage der Wahlgeographie aufwirft. Es ist schade, dass József Ruzsoly nicht über die Schilderung des Wesens mancher Fälle in diesem Themenkreis geht. Aber die Tatsache, dass er am Ende des Bandes ein Verzeichnis zusammenstellt, das unsere Wahlgeographie beinhaltet, zeigt an, dass er in diesem Zusammenhang noch vieles zu sagen hätte. Die Frage der sogenannten Wahlgeographie darf auch darum nicht vernachlässigt werden, weil wir aufgrund europäischer Beispiele die Rolle kennen, die die Abgrenzung der Wahlbezirke, beziehungsweise die damit ermöglichten Manipulationen, bei einer Regierung spielten und auch heute noch spielen. Wir müssen dabei nur auf Beispiel von Grossbritannien hinweisen, wo schon seit hundert Jahren versucht wird die Vertretung der Arbeiterbezirke im Parlament mit dieser Methode zurückzudrängen. Offensichtlich haben auch die jeweiligen ungarischen Regierung diese Möglichkeit ausgenützt. Und diese Situation wird bei uns durch einige, auch vom Autor zitierten Fälle, wo bei der Ausgestaltung des Wahlbezirkes oder des Wahlkreises auch Nationalitätsgesichtspunkte mitgespielt haben noch interessanter. Im Buch werden diese Probleme, leider, nur angedeutet aber nicht ausführlich behandelt, obgleich das Kapitel „Die Bilanz“ eben durch solche, die direkte Beziehung der Wahlrechtsnormung zur Wahlgerichtsbarkeit klar aufzeigenden Fälle Gelegenheit zu verallgemeinernder Bewertung gegeben hätte.

Gleichzeitig kann als ein grosser Vorzug des Buches erwähnt werden, dass die durch den Autor bearbeiteten Wahlprozesse eine Fülle von Angaben zu der Nationalitätsfrage in Ungarn, im Laufe der untersuchten hundert Jahre, liefern. Die sich mit diesem Thema eingehend auseinandersetzenen Forscher finden im Band nicht nur bloss Angaben vor, sondern — unseres Erachtens — auch Anregungen zu Neubewertung bestimmter Fragen in dem bisher ausgestalteten Standpunkt über die ungarische Nationalitätspolitik, der dadurch nuancierter wird. Besonders bemerkenswert sind die drei Prozesse, die unter den Rechtstiteln Nationalitätshetze, beziehungsweise Aufwiegelung gegen das Ungartum, im Zusammenhang mit den Wahlen der Koalitionsperiode von 1905–1906, bei der Kurie eingeleitet worden sind. Die — nach der Meinung der Gesuchsteller — ungarfeindliche Äusserungen in den Wahlreden des serbischen, slowakischen, beziehungsweise rumänischen Kandidaten sind von dem Gericht besonnen erwogen und jede der drei Klagen abgewiesen worden. Nach der Erwägung des Gerichtes haben die Reden der Wahlkandidaten keine Aufwiegelung gegen das Ungartum verwirklicht. Im Prozess gegen den Abgeordneten von Törökbecse erklärt die Kurie mit einer ehrenswerten Unbefangenheit, dass solche historischen Argumente des serbischen Redners, wie: „diese Erde ist ganz die unsere geworden“; oder „diese Erde hat

früher uns als den Ungaren gehört"; „die Fundamenten unserer Kirchen standen früher hier als die der Ungaren"; sind bloss „irrtümliche historische Behauptungen", die höchstens nur für „Stimmungsmacherei für serbische nationale Einheit" aber nicht für Aufwiegelung geeignet sind.

Von einer ähnlichen Ausgewogenheit zeugte die Kurie um ein Jahr später, im Fall des slowakischen Abgeordneten des Komitats Nyitra, der in seiner Wahlrede unter anderen die Einstellung des Matica und mancher slowak-sprachigen Gymnasien von Oberungarn scharf kritisiert hat. Nach der Meinung des Gerichts hat die Kritik des Abgeordneten „die Grenzen der angemessenen Objektivität nicht überschritten", eine Aufwiegelung kann also nicht festgestellt werden. Ein ähnliches Urteil ist in einem Prozess gegen den rumänischen Abgeordneten des Komitats Arad gefällt worden. Die von dem Abgeordneten gebrauchten Ausdrücke können, der Meinung des vorgehenden Kurienrats nach, nicht als Aufwiegelung angenommen werden.

Die drei Fälle, die wir uns aus den durch den Autor analysierten Prozessen ausgewählt haben, sind jedenfalls bedenklich. Es stellt sich nämlich die Frage, ob nicht die balancierende, sich vor Übertreibungen hütende Nationalitätspolitik der jeweiligen Regierungen hinter der erwähnten unparteilichen Rechtssprechung des Gerichtes steckt. Sonst hätte ja die Befangenheit der Regierung – früher oder später – die Gerichtspraxis beeinflusst. Dagegen überzeugt uns ein Studium der Gerichtspraxis vom Gegenteil. Man kann sich auch eine andere Erklärung vorstellen. Die Kurie war auch dann nicht geneigt, die Aufwiegelung festzustellen, als die Zeitung „Magyar Hírlap" sich ungünstig über die Nationalitäten, beziehungsweise über ihre Bewegungen geäußert hat. Die Kurie scheint die Wahlen für einen Prozess aufzufassen, in dem Gefühle und Leidenschaften toben und wo die extremen Aussagen nicht durch die nüchterne Überlegung, sondern durch einen überspannten Seelenzustand motiviert werden. Die dabei Gesagten können nur am grano salis ernstgenommen werden.

Im Zusammenhang mit dieser Frage ist auch die Tatsache bemerkenswert, dass man auch in der Periode vor der Wahlgerichtsbarkeit der Kurie – wo ein Parlamentsausschuss in Wahlsachen vorging – eine sich vor Extremitäten hütende Rechtssprechung in den Aufwiegelungsprozessen (und besonders in den sogenannten Nationalitätsaufwiegelungsprozessen) findet. In diesem Sinn ist die Behauptung berechtigt, dass die Wahlprüfungspraxis der Kurie die Fortsetzung der Praxis des Parlamentsausschusses bedeutet. Die gleiche Praxis der beiden Perioden lässt darauf schliessen, dass ein Urteil in solchen Fällen nicht für unabhängig von den augenblicklichen Umständen, von Eventualitäten gehalten werden soll, sondern für Offenbarung der Rechtssprechungspolitik der erwähnten Periode (etwa 50 Jahre) einer Nationalitätspolitik, die – durch jeweilige Regierungen inspiriert – eine Ausgewogenheit anstrebt, anzusehen ist.

Natürlich werden die Experten diese Frage entscheiden, aber das Prozessmaterial des Buches regt uns zum tieferen Nachdenken und Forschen in der Bewertung der vergangenen hundert Jahre unserer Nationalitätspolitik an.

Natürlich ist auch die Geschichte der ungarischen Wahlen von Manipulationen nicht frei, die bei den zuständigen Organen sowohl gegen die regierenden Parteien als auch gegen die Opposition öfters angezeigt werden. Nach dem Durchstudieren des Buches ist die Behauptung berechtigt, dass der Verlauf des ganzen Wahlprozesses von

Manipulationen durchgewebt war, es kommen ja Klagen fast alle wesentlichen Momente der Wahlen betreffend vor.

Die Fragen der Wahlgeographie — d.h. die Ausgestaltung des Wahlkreises und die Bestimmung der Stimmabgabenstelle — haben wir schon erwähnt. Ebenfalls bei den Anfängen erscheint die Mehrzahl der Prozesse in Verbindung mit der Zusammenstellung der Wählerliste. Hervorragend ist unter den Prozessen der Übergang in Szatmár bei den für den Abgeordneten Károly Gyene für die Periode 1865–68 abgegebenen Stimmen. Es hat sich nämlich nachträglich herausgestellt, dass kaiserliche und königliche Beamte wider die Rechtsnorm — aber auf Anordnung des Ungarischen Königlichen Statthaltereirates — auf die Wählerliste aufgenommen worden waren. Zum Glück des gewählten Abgeordneten ist auch nach Abrechnung der Stimmen der Beamten die Majorität der gültigen Stimmen zurückgeblieben und so hat Gyene sein Mandat nicht verloren.

In gewisser Hinsicht hängt auch die Frage der sog. Scheinstimmen mit der Zusammenstellung der Wählerliste zusammen. Das heisst: statt des Wahlberechtigten gibt eine andere Person, natürlich in dessen Namen die Stimme ab. Die Stimmabgabe in Namen von Gestorbenen stellen dabei die schreiendsten Beispiele dar. Da in der Zwischenzeit von der Zusammenstellung der Wählerliste bis zur tatsächlichen Stimmabgabe manche von den Stimmberechtigten gestorben waren, liessen die findigen Werben deren Stimmen nicht verlorengehen, sondern liessen statt der Toten deren Verwandte abstimmen. Das extremste Beispiel für dieses Schachern mit „toten Seelen“ lieferte der Wahlbezirk Baán, im Komitat Trencsén, bei dem Wahlzyklus 1865–68. Durch die Erhebung seitens des Parlamentbeauftragten hat es sich herausgestellt, dass Verwandten hier schon im Namen von 12 Toten „gestimmt“ hatten, und zwar auf den Wahlkandidaten der Linken.

Unsere braven Ahnen waren um ein wenig Findigkeit nie verlegen, wenn der Prozentsatz der auf den Wahlkandidaten abgegebenen Stimmen für ungünstig schien. In solchen Situationen nützten sie den Umstand aus, dass es bei den Stimmabgaben nicht immer die Möglichkeit gegeben war die Person des Wählers zu identifizieren und liessen statt der tatsächlich Berechtigten andere, fremde Leute auf ihren Wahlkandidaten abstimmen. Was den massenhaften Anteil anbetrifft, führt eine andere Wahlklage, aus den Zeiten 1865–68 an, ebenfalls im Komitat Szatmár: die Anhänger des Linksabgeordneten Kanut Kende haben — der Klage nach — im Namen von etwa 105 Personen ihre eigenen Leute abstimmen lassen. Obwohl die übermässige Gesschicklichkeit der Werber von Kanut Kende beim Sammeln von Stimmen — das die Gegenpartei, Zsigmond Luby beschwerlich gefunden hatte — durch die, der Klage folgende Erhebung nicht bestätigt war, konnten die Untersucher jedenfalls 23 sog. Scheinstimmen nachweisen. Noch humoristischer wird die Sache dadurch, dass — laut des Berichts des Parlamentsbeauftragten — die Personen, die statt anderer abgestimmt hatten, nicht einmal sagen konnten, in wessen Namen sie ihre Stimmen abgegeben hatten, das heisst, wessen Wahlrecht sie benutzt hatten. Interessanterweise hat das Parlament — trotz der Scheinstimmen — das Mandat des linksabgeordneten nicht annulliert.

Die sogenannte Abspeisung und Tränkung, sowie die Wahlbestechung stellen den folgenden Kreis der Wahlübertritte dar. Das Buch blätternd hat man den Eindruck, dass sich das Traktieren der Wähler mit Abendessen und Getränken bis 1945 für ein

unvermeidliches, aber nötiges Übel bei den Wahlen der letzten hundert Jahre erwiesen hat. Nur die Schauplätze änderten sich, der Zweck war immer derselbe. Die Werber von János Károlyi haben 1861 in Salgótarján die durstigen Wähler „zweimal in der Schule und Pfarrwohnung und in dem Schloss Károlyi getränkt“. Zur selben Zeit heisst es in einem Zahlschein: „zwei Halben Wein, ein Braten und Brot, für 50 Kr“. Auch später ist die Lage ähnlich, in der Klage aus dem Komitat Abaúj gegen Tamás Péchy heisst es: „Die Wähler sind in der Nacht vor der Wahl im Haus des Herrn Tamás Péchy mit Speise und Getränk versorgt worden“. Der Graf Domokos Teleki hat in seinem Sitz in Kozár 1901, den Wählern Kognak, Schnaps und Kuchen servieren lassen, seine Verteidiger haben den Anschein einer gewöhnlichen Bewirtung zu geben versucht. Diese, von dem Wahlkandidaten organisierten Trakamente haben sich in den Horthyzeiten geändert, jetzt veranstaltete man sogenannte Wählersoupées, so der Graf Gyula Andrássy 1926 in Vác, oder ein Abgeordneter der Kleinlandwirtenpartei 1921 in Abony, im „Hotel Kossuth“.

Das Gerichtsorgan war bei der Beurteilung solcher Wahlübertritte in ziemlich peinlicher Lage, und im Laufe des schon erwähnten Wahlprozesses von Gyula Andrássy in 1926 sagt es aus, dass in Ungarn das Wahltraktieren „seit langer Zeit Gebrauch geworden ist“. In solchen Fällen beschränkte sich das Gericht – eben auf Grund des alten Gebrauchs – auf die Klärung der Tatsache, ob das „Wahltraktieren“ das übliche Mass nicht überschritten hat. Aber die Entscheidung, was als eine übliche Bewirtung angesehen werden kann, verursachte manchmal wohl ein grosses Dilemma. Um das zu illustrieren, sei hier eine auch heute noch zum Lächeln anregende Kurienentscheidung aus dem Jahre 1902 zitiert: „... bloss daraus, dass ein Wähler, N. N. sich abgesoffen hat, kann man nicht mit gesetzmässiger Sicherheit darauf folgern, dass die Versorgung der Wähler während der Wahlen das Mass der Notwendigkeit überschritten hat.“

Im Zusammenhang mit den Trakamenten wurde in der Regel die andere Klage erhoben, dass die gegnerische Partei die Wähler bestochen hatte. Es gibt zwar Andeutungen auf gekaufte Stimmen, aber nachträglich zurückblickend können wir sagen, dass es sich bei solchen Fällen in erster Linie um die Bezahlung der bei den Wahlen Mitwirkenden – mit heutigem Ausdruck: des „Wahlstabs“ – handelte, aber für die Wähler wurden bloss – zwar ziemlich oft – nur Versprechen für die Zukunft gemacht. Es griff dagegen die Art der Bestechung um sich, dass man nicht für einzelne Menschen, sondern für Körperschaften – besonders für Kirchen und Gemeinden – Schenkungen verlieh oder versprach. Im Zusammenhang mit dieser letzteren Form der Bestechung hat die Kurie im Prozess des Abgeordneten des Komitats Beszterce-Naszód, 1901 festgestellt, dass sie „solche Schenkungen als eine bejahenswerte Tat mit edlem Zweck“ ansieht.

Diese Erweiterung der Wahlkorruptionen forderte von dem Wahlkandidaten immer grössere Summen und ihre Finanzierung versetzte ihn oft in eine peinliche finanzielle Lage. Interessant wird diese Situation durch einen, von dem Autor mitgeteilten Brief von Kálmán Örley beleuchtet, den er an den Obergespan des Komitats Bihar geschrieben hat. Darin wendet er sich verzweifelt an seinen Freund um Geldhilfe, da die Gegenpartei – oder wie Örley sie nennt: „die Schufte“ die Wähler „mit Geld niederdrücken“ und so war er auch gezwungen sein ganzes Geld (etwa achttausend Kronen) für die Wahlen auszugeben. Aber das reicht nicht aus. Er fleht seinen Freund an, ihm

baldmöglichst Geld zu verschaffen, denn: „ich riskiere den sicheren Erfolg, wenn ich für den Tag der Wahl keine tausend Forint mehr haben werde.“

Im Laufe der Stimmensammlung, das heisst bei der Stimmabgabe, bot sich auch die Gelegenheit, das Endergebnis der Wahl auf verschiedene Weise zu beeinflussen, zu manipulieren. Man sah dazu eine Möglichkeit schon bei der Eröffnung der Abstimmung. In zwei einander sehr ähnlichen Prozessen, — in dem einen wird die Wahl in Eperjes, 1875, in dem anderen die in Gernyeszeg angefochten — haben die unterliegenden Parteien die Beschwerde erhoben, dass der Vorsitzende des Wahlausschusses nicht mitgeteilt hat, wo die tatsächliche Abstimmung stattfinden wird. So geschah es, dass während sich die Gegenpartei auf ihrem eigenen „Hauptquartier“ gesammelt hat, eröffnete der Vorsitzende in der Schule, beziehungsweise in dem Rathaus die Abstimmung und weil nur einer der Wahlkandidaten im Abstimmungslokal erschienen ist, — interessanterweise hat sich in beiden Abstimmungslokalen nur der Wahlkandidat der Regierungspartei aufgehalten — ist in einer halben Stunde wegen Abwesenheit eines anderen Kandidaten, der Kandidat der Regierungspartei für rechtsgültig gewählten Abgeordneten deklariert worden.

Trotz des offensichtlichen Übertritts hat der Parlamentsausschuss in beiden Prozessen die Klage abgewiesen und sie nur als einen Vorwand zum Aufahren gegen die gültige Wahl angesehen. Wenn auch nicht ganz ohne Abstimmung, aber fast auf ähnliche Weise hat der ehemalige Kapitän von Kővár, Zsigmond Papp, 1869 das Abgeordnetenmandat von Naszód erworben. Nach den Angaben haben mehrere Wähler im Laufe der Abstimmung erklärt, dass sie von ihrem Wahlrecht kein Gebrauch machen wollen, so hat der Kandidat insgesamt nur zwei Stimmen bekommen. Dem Wahlausschuss gegenüber haben sowohl der Zentralausschuss — als für den Verlauf der Wahl verantwortliches Organ —, als auch das Parlament die zwei Stimmen später zum Mandat für genügend gefunden, denn nach ihrer Aussage: die Wahlen in Siebenbürgen die Majorität „nicht an eine bestimmte Zahl binden“.

Im Laufe der Wahlen — besonders in den 1800-er Jahren — haben sich die aufgereizten und durch Alkohol gründlich „in Gleichgewicht gebrachten“ wähler gegenseitig oft angefallen und es ist zu grossen Raufereien gekommen, wobei manche sogar um das Leben gekommen sind. Das kam in gewissen Teilen des Landes wahrscheinlich massenhaft vor da der Nachweisausschuss des Parlaments „das Blutvergiessen“ als ein „der normal beendeten Wahl anschliessendes Ereignis“ bezeichnet. Nur aus dieser sieht aus kann man die Aussage des Ausschusses in einem späteren Prozess verstehen, nämlich dass der Totschlag unter der Wählern am Wahltag „den freien Gebrauch des Wahlrechtes keineswegs beeinflusst hat“.

Um diese blutigen Ereignisse zu verhindern, war das polizeiliche Einschreiten nötig, dessen Folgen natürlich ebenfalls unterschiedlich waren. Es gibt Fälle, wo das Pferd des einschreitenden Militärs einen Wähler zu Tode getreten hat, aber es gibt auch Andeutung darauf, dass das einschreitende Militär den Regierungskandidaten bei der Erwerbung der nötigen Stimmen zu unterstützen versucht, und zwar so, dass es die Wähler des linksgerichteten Dániel Irányi vom Wahlort vertreibt. Das wird wenigstens durch das im Wahlprotokoll aufgezeichnete Kommando „Auf die Irányi“ bestätigt.

Unter anderen wirkten wahrscheinlich eben die oben erwähnten Störungen daran mit, dass der Vorsitzende des Wahlausschusses für kürzere oder längere Zeit die

Abstimmung eingestellt hat. Aber laut der Normen des Wahlrechtsgesetzes sollte die Stimmabgabe so lange fortgesetzt werden, bis Wahlrechtsgesetzes sollte die Stimmabgabe so lange fortgesetzt werden, bis Wähler abstimmen kommen. Die verlierenden Parteien der Wahlen trachteten diese Vorschrift weitgehend auszunützen und stellten in einer langen Reihe von Prozessen das Ersuchen, das Mandat – unter Berücksichtigung der Unterbrechung der Abstimmung – zu annullieren und neue Wahlen auszuschreiben. Und das tun sie ohne Rücksichtnahme darauf, dass die Abstellung der Wahl in den meisten Fällen – eben zu Verhinderung der Störungen, oder wegen Anbrechens der Nacht – begründet gewesen ist. In solchen Fällen hatte es die Gerichtsbarkeit nicht leicht: wenn sie sich ja an den Text des Gesetzes gehalten hätte, hätte sie die Wahl auch in den Fällen annullieren sollen, wo – durch die Abstellung – offensichtlich keine Interessenverletzung, oder kein Schwindel stattfanden. Die so entstandene schiefe Lage widerspiegelt sich gut in solchen Fällen, wo das Mandat von so bekannten Persönlichkeiten wie János Balogh angezweifelt wird. Schon and den Reform-Nationalversammlungen war Balogh einer der aktivsten Mitwirkenden. Auch im Zusammenhang mit Mandaten, die man auf Nationalitätsgebieten erworben hat, analysiert der Autor interessante Prozesse. Bemerkenswert ist zum Beispiel die Beschwerde, die gegen den in Versec gewählten serbischen Abgeordneten, Milan Manojlovics eingelegt worden ist, oder der Prozess von Máté Gridi Pap, der in der Umgebung von Fogaras sein Mandat erworben hat und der – den Angaben nach – in erster Linie mit der Hilfe von rumänischen Verwaltungsbeamten, unter anderen vom Hauptkapitän der Umgebung von Fogaras, János Puscariu zum Mandat gekommen ist. Die Beschwerde gegen ihn ist von dem unterliegenden Gyula Benedek – im Namen der rumanischen Wähler des Wahlkreises – eingelegt worden. Den Fall wollen wir hier nicht ausführlich beschreiben, es soll nur erwähnt werden, dass die, offensichtlich wegen der Störungen abgestellte Wahl – auf höhere Anweisung – erst nach einem Monat fortgesetzt wurde. Wie „nützlich“ sich die Zwischenzeit erwies, das stellt sich aus der Tatsache heraus, dass bei der zweiten, fortgesetzten Abstimmung, statt der aus Fogaras erwarteten 600–700 Wähler bloss 5 erschienen sind.

Gut veranschaulichen die Beispiele des Buches das Dilemma, das bei dem Übergang auf das neue parlamentarische System, die Konfrontation der öffentlichen Abstimmung mit der geheimen Stimmzettellabgabe mit sich gebracht hat. Es ist allgemein bekannt, dass der Kampf gegen bewährte, sozusagen versteinerte Institutionen sehr schwer ist. So ein versteinertes Element des ungarischen Wahlsystem war die öffentliche Abstimmung, da der Komitatsadel gewohnt war, mit öffentlicher Abstimmung, aber meistens durch Akklamation, in den Komitatsversammlungen den in die Diät zu delegierenden Abgeordneten zu wählen. Sie wollten mit diesem Gebrauch – trotz der 1848-er Revolution und der Verbreitung der geheimen Stimmzettellabgabe in Europa – nicht aufhören. Die Besonderheit des Gesetzes von 1848 über die Wahl ist in erster Linie damit zu erklären, es bestimmt nämlich nicht klar, ob die Wahl öffentlich oder geheim erfolgen soll. Das wird natürlich von mehreren ausgenützt und in Zusammenhang mit den Wahlen im Jahre 1861 und später im Jahre 1866 beanstandet die unterliegende Partei oft, dass die Wahlen mit geheimer Stimmzettellabgabe erfolgten.

Selbst im Parlament wurde erst nach langen Debatten die prinzipielle Frage entschieden, wie der missverständliche Text des Gesetzartikels V vom Jahre 1848 zu

interpretieren sei. Dabei haben die Streitenden natürlich auch mit dem Wahlgebrauch von 1848 argumentiert. Nach der Ansicht des Autors ist eben die Meinung von Gábor Klauzál – von einem der führenden Persönlichkeiten des Jahres 1848 – hervorzuheben. Nach seiner Interpretation bedeutet die inkriminierte Gesetzstelle, dass, den ursprünglichen Absichten des Gesetzgebers entsprechend, der Verlauf der Wahl öffentlich sein soll, die Art und Weise der Abstimmung wollten sie nicht mehr bestimmen. Dies wurde damals darum nicht festgesetzt, weil der Gesetzgeber den entsprechenden Ausdruck dafür nicht gefunden habe. Die Petitionen wurden letztlich in diesem Sinn beurteilt, das heisst: wegen geheimer Stimmzettelausgabe wurde kein Mandat annulliert.

Im Gegenteil: beim Lesen der Wahlprozesse hat man den Eindruck, dass sich die geheime Stimmzettelausgabe – wegen der immer mehr um sich greifenden Korruption – allmählich verbreitet hat, um den unmittelbaren Druck seitens der Werber auf die Wähler zu vermeiden. Die Einführung der geheimen Stimmzettelausgabe verursachte den mit der Abwicklung der Wahl beauftragten Organen – bei dem damaligen Bildungsniveau – viele Schwierigkeiten. Wahrscheinlich spielt der Analphabetismus der grossen Menge des Volkes dabei mit, dass in vielen Ortschaften nicht Stimmzettel, sondern Kugeln und Stäbe verwendet wurden. Aber eben der Fall der Wahl in Abony, im Jahre 1872, hat es gezeigt, dass der Schwindel – durch das Zusammentreffen von zufälligen Umständen – auch bei Anwendung solcher Instrumente möglich ist. Bei dieser Stimmabgabe ist nämlich Feuer am Wahlort ausgebrochen, und zwar in der Urne der Rechtspartei. Die Petition, woraus wir den Fall erfahren, behauptete, dass die Linkspartei das Löschen des Feuers ausnutzend die schon abgegebenen Stimmen der Rechten in ihre Urne geschmuggelt habe.

Bei der Abwicklung der Stimmabgabe war eine der Lösungsmöglichkeiten, dass die Wähler ihre Stimmen eingesagt haben. Es ist überraschend lass – laut der Protokolle – besonders in den von Nationalitäten bevölkerten Gegenden die Ausdrücke „na levo“ oder „Rechts“ gebraucht wurden.

In gewissem Sinne kann man ebenfalls mit den damaligen Bildungsverhältnissen – aber vielleicht auch mit der allmählichen Aktivisierung der Kirche – erklären, dass schon 1861 und 1866 immer mehr Geistliche an den Wahlen teilgenommen haben. Wir hören besonders von katholischen Dorfpfarrern und griechisch-orthodoxen Popen, also von Geistlichen aus den Nationalitätsgebieten. Aber die intensive Teilnahme der Krichlichen wirft schon gewissermassen den Schatten der – an der Jahrhundert wende, beziehungsweise in der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts –, so grosse Rolle spielenden katholischen „Volkspartei“ die später die katolischen Priester mit politischen Ambitionen am wirksamsten um sich versammelte voraus. Die im Buch untersuchten Fälle gewähren – unter anderen – auch in die Religionsverhältnisse der Zeit einen Einblick. Die Unterliegenden der Wahlen werfen in einigen Prozessen auf, dass die Stimmabgaben an Feiertagen vorgenommen, oder wegen Feiertage verschoben wurden. So ist zum Beispiel im Jahre 1861 aus dem Komitat Hont die Beschwerde eingelegt worden, dass der Wahlausschuss die Reihenfolge der Stimmabgabe absichtlich so bestimmt habe, dass die Protestanten am Karfreitag an die Reihe kommen sollten, natürlich beeiferten sie sich nicht an so einem grossen Feiertag an der Abstimmung teilzunehmen. In Kismarton ist es im Jahre 1869 vorgekommen, dass die zweite Abstimmung vom Karfreitag auf den Tag nach Ostern verschoben wurde. Es bringt uns dabei zum Lächeln, dass das

Parlament auf die Beschwerde der Protestanten noch die Antwort gibt: „Laut des Gesetzes ist die Stimmabgabe an Feiertagen nicht verboten“, aber 1869 ändert es seinen Standpunkt und jetzt sagt es schon aus: „die Osterfeier stellt so ein moralisches Hindernis dar“, dass es sogar eine Gesetzverletzung begründet, die Verschiebung der Abstimmung ist also – trotz des Gesetzes – berechtigt. Diese, miteinander im Widerspruch stehenden Entscheidungen wurden wahrscheinlich nicht von konfessionellen Meinungen motiviert, um so eher, da die protestantischen Abgeordneten aus Tiszántúl im Unterhaus im Jahre 1861 einer sehr starke Gruppierung bildeten. Hinter den Fällen zeichnet sich die Tendenz ab, dass der einmal schon gewählte Abgeordnete das Mitglied des Parlaments bleiben soll, wenn das ohne die Verletzung des Gesetzes möglich ist. Das kann man sowohl in der Praxis des Parlaments, wie später in der Praxis der zuständigen Gerichtsbarkeit beobachten. So können wir dann in einer Fülle von Prozessen feststellen, dass die Beschwerden der Unterliegenden der Wahlen, wo es nur möglich war, natürlich mit Rechtsnormen begründet abgewiesen wurden. Aber wenn es keine rechtliche Möglichkeit gab, waren sie gezwungen sich meritorisch mit der Klage zu befassen. Zwar stellen sie in vielen Fällen fest, dass die Beschwerde der Petitionierende berechtigt, ihre Argumentierung begründet und mit dem Untersuchungsergebnis des Ausschusses übereinstimmend ist, aber die wenigen Stimmen, mit denen die auf gewählten Abgeordneten gegebenen Stimmen verringert werden müssten, das Resultat nicht beeinflussen, so konnte der Angeklagte sein Mandat beibehalten. Und dies geschah unabhängig von der Parteizugehörigkeit. Der schon zitierte Prozess aus dem Komitat Szatmár – zwischen Kanut Kende und Zsigmond Luby – wo Herr Kende vergebens des Schwindels mit den Scheinstimmen überführt worden ist, zeugt auch von dieser Tatsache. Schon die nachgewiesenen Scheinstimmen hätten zur Modifizierung des Endergebnisses genügt, aber das Parlament, sich darauf berufend, dass die Scheinwähler nicht gewusst haben, auf wen sie ihre Stimmen abgegeben hatten, erlegt die weitere Untersuchung der Beschwerde, und der Linksabgeordnete, Kanut Kende bleibt – dem regierungsfreundlichen Zsigmond Luby gegenüber – Mitglied des Parlamentes.

Abschliessend möchten wir noch bemerken, dass im Buch – neben dem neuartigen wahlgeographischen Index – auch ein Namenregister und ein fremdsprachiges Inhaltsverzeichnis die Orientation erleichtern. Eines müssen wir aber doch bemerken: in diesem, mit einem enormen Apparat und einer vieljährigen Arbeit geschriebenen Band wäre die Orientation – eben mit Rücksicht auf die vielen mitgeteilten Fälle und die untersuchten hundert Jahre – mit Hilfe eines Sachregisters wesentlich leichter. Natürlich kann man dagegen gleich mit dem grossen Umfang und dem Platzmangel argumentieren. Doch in Hinsicht auf die Eigenart des Materials scheint ein Sachregister, sogar dem Namenregister, gegenüber die Priorität zu haben.

Lajos Rác

HEXEN IN UNGARN

(Hexenprozesse in Ungarn 1529–1768. Akadémiai Kiadó B. I–II. Bp. 1970., B. III. Bp. 1982. veröffentlicht durch Ferenc Schram.)

Die erste Sammlung ungarischer Hexenprozesse war das Werk von András Komáromy: Urkundensammlung der Hexenprozesse in Ungarn (Bp. 1910.) mit Materialien von 461 Prozessen. Der erste Weltkrieg hat den Verfasser an der weiteren Arbeit verhindert. Die organische Fortsetzung dieses Werkes ist das durch Ferenc Schram zusammengestellte und durch den Akademieverlag veröffentlichte Werk: Hexenprozesse (1529–1968). B. I–II. Das Buch beinhaltet das vollständige Material von 569 Prozessen, auf Lateinisch, oder auf Ungarisch, nach Orten gruppiert. Den Band III. hat der Autor mit einer zusammenfassenden Studie ergänzt, die aber, leider, erst nach seinem Tod erscheinen konnte.

Konsequent hat Ferenc Schram die geschichtlich eingestellte komplexe Methode und die empiristische, positivistische Forschung angewendet. In der Kenntnis des Materials von dicken Prozessakten wies er darauf hin, dass man von dem – zum Dogma gewordenen – Prinzip ablassen sollte, das neben einer angeblichen Identität der westeuropäischen und ungarischen Hexenprozesse auch das zu wissen meint, dass den mit Hexerei verdächtigten der sichere Feuertod bevorstand. Auch darum ist es wichtig die ursprünglichen Quellen zu untersuchen, auf deren Grund Gleichheiten und Abweichungen zusammengestellt werden können. Nach den materiellen Bestandteilen waren in Ungarn die Motive der Sekte der Teufelsanbeter, des Reitens auf dem Besenstiel und des homagialen Kusses nicht typisch. Von den formellen Bestandteilen stellt das Fehlen der Inquisitionsgerichte die wichtigste Abweichung dar. Bei uns wurden auch die Hexenprozesse vor weltlichen Behörden (nicht vor Ausnahmegerichten, sondern vor den ordentlichen Komitats- und Stadtbehörden, sowie vor dem Patrimonialgericht mit Jus gladii) durchgeführt. Professionelle „Hexenverfolger“ wurden nie ernannt. Unter anderen auch darum nicht, weil der heimischen Rechtssprechung gemäss die Hexerei keine Ausnahmenanschuldigung (*crimen exceptum*) war, sondern man ging ebenso vor, wie in Fällen der Tötung, oder des Diebstahl. Spezielle Instrumente wurden nicht und die Wasserprobe wurde nur stellenweise verwendet und auch der „*Malleus maleficarum*“ war nicht im Gebrauch. Das Geständnis der Angeklagten war nicht Voraussetzung des Todesurteils, so war die Tortur nicht so schonungslos wie in den westlichen Ländern. Der Prozess endete nicht immer mit Todesurteil (mit Feuertod). Wenn die Angeklagte die Tortur überlebt hatte, wurde sie oft nur gebrandmarkt und von ihrem Wohnort ausgewiesen. Die Gerichte hielten die generelle Prevention vor Augen – neben dem *bonum publicum* – und nur sekundär befassten sie sich mit der speziellen Prevention. (Auch die *Praxis Criminalis* war in unserem Lande nicht in Kraft, sie wurde einfach in das *Corpus Juris* eingeschmuggelt). Auch wäre es vergeblich die Züge einer Bewegung gegen das Ketzertum in den heimischen Prozessen zu suchen. Infolge

der Religionenverteilung in unserem Lande hatte die Priesterschaft in der Hexenverfolgung praktisch keine Mitsprache.

Es ist natürlich sehr schwer die Zahl der Prozesse und der Opfer einzuschätzen, doch ist es festzustellen, dass sie viel geringer war als im Westen. Die Prozesse haben später begonnen, aber haben länger gedauert, ihr Höhepunkt war die erste Hälfte des 18. Jahrhunderts.

Es gibt einige Züge, die nur die ungarischen Prozesse kennzeichnen. Die ungarische Hexe war eine Wahrsagerin, die in der „Wissenschaft der Behexung“ bewandert war, stand nicht im Bündnis mit dem Teufel, lebte nicht in Hexensekten, sondern übte ihre Tätigkeit individuell aus. Unter den Angeklagten gab es viele Hebammen, Wahrsagerinnen, und wer beweisen konnte, dass sie gutgesinnte Heilerin ist, wurde anfangs milder behandelt. Anfang des 18. Jahrhunderts wurde aber jede Zauberei für Hexerei gehalten und streng bestraft. Interessanterweise war etwa ein Viertel der Angeklagten jung und neben der Hexerei auch der Hurerei und des Ehebruchs beschuldigt. Unter den Angeklagten war fast jede Schicht der Gesellschaft vertreten. Ein Teil von ihnen prahlte sich sogar mit ihrer „Wissenschaft“, ein kleinerer Teil versuchte sich mit rationellen Antworten zu verteidigen. Das erwies sich wahrscheinlich als sehr schwer, denn auch geschulte Leute glaubten damals an die Existenz von Hexen, ein Teil von ihnen fürchtete sich sogar von den Hexen.

Die drei Bände beinhalten die Prozesse bis 1768 als die Regierung eine Verordnung erlassen hat, laut deren in der Zukunft so ein Prozess nur dann eingeleitet werden darf, wenn die Anschuldigungen durch wahre Beweise unterstützt sind. Das bedeutete das Ende der Hexenprozesse. Natürlich nicht von heute auf morgen, der Glaube an Hexen ist ja auch heute noch lebendig, doch sind die Hexenprozesse von da an immer seltener, und die Prozesse werden eher wegen Ehrenbeleidigung, Schwindelei, Betrug usw. eingeleitet.

Die Sammlung der Hexenprozesse in Ungarn ist eine unentbehrliche Quelle für Rechtshistoriker, Ethnographen, Bildungshistoriker, Psychologen, Medizinhistoriker, Sprachforscher und Pfleger vieler anderer Wissenschaftszweige, nicht nur in Ungarn, sondern auch jenseits unserer Grenzen.

Attila Horváth

EIN HISTORIKERBAND AUS RECHTSGESCHICHTLICHER SICHT

(Publikationen von jungen Universitätslehrern Nr.1. Herausgegeben
von der Philosophischen Fakultät der Eötvös Loránd Universität.
Red. *Attila Pandula*, verantwortlicher Red. *Ferenc Pölöskei*.
Bp. 1983.)

Den Studienband junger Forscher der Philosophischen Fakultät der Eötvös-Loránd Universität halte ich für beachtenswert. Die Mehrzahl der Autoren ist vom Fach Historiker. Dass die meisten von ihnen schon mehrere Aufsätze geschrieben und veröffentlicht haben erfahren wir aus den kurzen Biographien, die im Band Mitteilt sind.

Der Band hat keine thematischen Aspekte. Die elf Aufsätze befassen sich mit verschiedenen Gebieten der Geschichtswissenschaft. Manche Autoren haben hier einige Kapitel ihrer weitläufigeren Studien publiziert, andere haben ihre umfangreicheren Arbeiten, dem vorgeschriebenen Ausmass entsprechend, hier abgekürzt oder verdichtet veröffentlicht. Diese allgemein oder verdichtet veröffentlicht. Diese allgemein bekannte Zwangslösung wirkt hier und da störend, wie immer, wenn das — ursprünglich der Bedeutung des Themas angemessene — Ausmass abgekürzt werden soll. Andererseits ist die Bestrebung dadurch möglichst vielen Autoren die Möglichkeit zur Veröffentlichung zu bieten, leicht verständlich und zu bejahen, besonders, weil sie auf anderen Universitäten selten zu finden ist.

Den üblichen Rezensionsformen gegenüber werde ich hier die beim Lesen der Aufsätze aufgetauchten Gedanken nicht ihrer Reihenfolge nach schildern, sondern versuchen mich von der Seite einer verwandten Disziplin — der Rechtsgeschichte — her an die in den Studien aufgeworfenen Fragen zu nähern. Man könnte vielleicht gegen meine Methode einwenden, dass die (allgemeinen) Historiker im Laufe ihrer Arbeit rechtsgeschichtliche Gesichtspunkte weder thematisch, noch methodologisch berücksichtigen wollten. Es scheint doch lehrreich zu sein, darüber nachzudenken, warum die Approximation der Probleme bei unseren jungen Kollegen so neuartig und frisch wirkt, und was die Pfleger der allgemeinen Geschichte von unserer Institutionszentrischer Wissenschaft — bei eventueller Fortsetzung ihrer wissenschaftlichen Arbeit — verwerten könnten.

Der Band enthält mehrere Aufsätze, die auch zum Themenkreis der Rechtsgeschichte gehören. In chronologischer Reihenfolge nenne ich als ersten den Aufsatz von György Németh: „Gesetztafeln (Inscriptliche Gesetze aus dem Zeitraum zwischen 413–403. v.u.Z.)“, eine in eigenartigem Ton geschriebene Arbeit aus einem, durch die Rechtsgeschichte unwürdig vernachlässigten Themenbereich. Die politischen Gründe und Folgen der Gesetzänderungen seitens des Staates Athen untersuchend legt der Autor die zu diesem Zweck geschaffenen, oder an dieser Arbeit teilgenommenen Körperschaften klar und führt die entstandenen Gesetze an. Der Autor macht von der rei-

chen englischen und deutschen Fachliteratur und seiner Kenntnisse im antiken Griechisch Gebrauch. Ein anderer Vorzug des Aufsatzes ist die selbstständige Meinungsäußerung des Verfassers. Es hätte zum Nutzen der Arbeit gedient, wenn er – dem Thema entsprechend aus gewissermassen „juristischer“ Sicht – den Mechanismus der Gesetzgebung klarer dargelegt und zwischen den Rechtsquellen differenziert hätte. Es leuchtet nämlich auch aus dem Aufsatz selbst hervor, dass zu diesen Zeiten nicht nur die Gesetze, sondern auch das Gewohnheitsrecht und die Referenden gesammelt, verändert (kodifiziert) worden sind. Bei dem Unterricht der Rechtsgeschichte wäre diese Arbeit noch besser verwendbar, wenn die Hinweise im Text und in den Anmerkungen, die quellennachweise und die Abkürzungen eindeutig wären. Es wäre wünschenswert auch die ungarische Übersetzung der im Text gebrauchten fremden Ausdrücken und Begriffen mitzuteilen.

Barna Mezey unternimmt in seiner Studie „Die Kriminalität der Zigeuner in Ungarn zu Zeiten des Feudalismus“ eine bahnbrechende Aufgabe mit rechtsgeschichtlicher Annäherung: die Registrierung und Typisierung der durch Zigeuner begangenen Verbrechen. Im abschnitt „Die Entstehung der „Zigeunerfrage“ ist eine kurze kultur- und regelungsgeschichtliche Übersicht zu finden, die weitläufigen Anmerkungen dienen zur Orientierung in der Literatur der Geschichte des Zigeunertums. Den Schwerpunkt des Essays bildet der Abschnitt über „Die durch Zigeuner begangenen Verbrechen“. Die Bearbeitung basiert vor allem auf gedruckten Quellen, Monographien. Im Zuge einer weiteren Bearbeitung scheint die Verwendung von archivalen Rechtsprechungsmaterialien – wie es der Autor selbst bemerkt – unentbehrlich zu sein.

Csaba Borsodi veröffentlicht unter dem Titel „Urbarregelung auf dem Herrschaftsgut des Herzogs von Eszterházy in Süttör“ einige Teile seiner Doktorarbeit. Das Urbarverhältnis ist – seiner äusseren Erscheinung nach – ein Rechtsproblem: seine zentrale Regelung und örtliche durchführung ist aus mehreren Gesichtspunkten zu behandeln, aber es ist unbestritten auch eine rechtsgeschichtliche Frage. Csaba Borsodi hat das Thema auf Grund von Materialien des Staatsarchivs, der Familien- und Komitatsarchive, gleichzeitig auch die einschlägigen Fachmonographien präzisierend, bearbeitet. Seine gründliche Teiluntersuchung nüanciert das Bild der Leibeigenschaft des betreffenden Zeitalters. Der Aufsatz illustriert für uns, dass die scheinbar „kleinen“ Themen und ortsgeschichtlichen Forschungen wichtig sein können. Wegen des kurzen Ausmasses gab es wahrscheinlich keine Möglichkeit zu erklären, warum die Regelung – objektive den Interessen der Leibeigenen dienend – im Kreise der Begünstigten Unzufriedenheit hervorgerufen hat.

Gábor Erdödy bearbeitet in seinem Aufsatz, „Ottó Hermann über die politische Einrichtung des dualistischen Ungarns“, die staatsrechtlichen Ansichten des „letzten ungarischen Polyhistor“. Durch seine gründliche Forschungsarbeit auf dem Gebiet der damaligen politischen Publizistik (hauptsächlich Journalistik) der Zeit wird die Stellungnahme eines Politikers der Kossuth-Partei – der dem Ausgleich durchgehend gegenüberstand – über die Grundkonzeption und einige Institutionen des Dualismus gut erkennbar. Der Aufsatz dehnt sich auf alle wesentliche staatsrechtliche Fragen aus. Er untersucht im Spiegel der Auffassung eines oppositionellen Politikers das Verhältnis zwischen dem Staatsoberhaupt und der Gesetzgebung, ferner untersucht er das

Regierungssystem, die Durchsetzung der bürgerlichen Freiheitsrechte, die Autonomie der Munizipien. Die hier erwähnten Fragen haben eine grosse rechtsgeschichtliche Literatur, die wichtigsten davon sind auch dem Verfasser der Studie bekannt.

Mit liberalem Masstab gemessen war die Zeit des Dualismus nicht einheitlich. Anfangs – wenigstens bis 1875 – hatte sie unbestrittbar liberale Merkmale, zu dieser Zeit wurden einige wichtige Institutionen des bürgerlichen Staates ausgebaut. Für diese Phase halte ich die Feststellung von Béla Sarlós für zutreffend, obwohl sie von Erdődy bezweifelt wird nämlich, dass die Opposition, im Laufe der praktischen Arbeit des Staatsaufbaus, mit abstrakten parlamentarischen Prinzipien opponierte. Nach dem Grundsatz, den auch der Verfasser anerkennt, ist eine bürgerliche Staatseinrichtung ohne eine anerkennt, ist eine bürgerliche Staatseinrichtung ohne eine gewisse Art von zentralisation nicht vorstellbar. Die Aufrechterhaltung der Rechte der Ortsbehörden, darunter der traditionellen *vis inertiae* aus den feudalen Zeiten, die die Liberalen beansprucht haben – wäre im Zuge eines modernen Staatsaufbaus undurchführbar gewesen. Das Aufsichtsrecht der Regierung nahm zur Zeit des Dualismus allmählich zu dies hat die Autonomie der Munizipien zwar beschränkt, aber nicht ausgeschlossen. Das mit dem G. A. XLII. v. Jahre 1870 eingeführte und seitens der Opposition heftig beanstandete Ernennungsrecht der Obergespanne ist zum Beispiel im Interesse der Fachmässigkeit ein unumgänglicher Schritt gewesen.

Gábor Köpeczi-Nagy befasst sich in seinen Aufsatz Das österreichische politische System im wesentlichen mit zwei Elementen des politischen Systems: mit den Parteien und dem Institutionssystem, und bietet gründlich verarbeitete, anderswo schwer zugängliche Kenntnisse. Die sich für die konstitutionelle Einrichtung Österreichs interessieren, können sich über deren wesentlichste Züge in dieser Arbeit informieren. Ein besonderer Vorteil der Verarbeitung ist die Übersicht der Wahlorganisation und des Wahlverfahrens, sowie die Darlegung des eigenartigen Interessenvertretungs- (Kammer-) Systems.

Die im Band enthaltenen anderen Studien (Károly Bakos: Die Lage der sowjetischen Volkswirtschaft und die Haupttendenzen ihrer Entwicklung; István Draskóczy: Die Abkömmlinge von Csobánka de genere Aba in den 12–14 Jahrhunderten András Farkas: Einige Fragen der Agrarsozialpolitik in Ungarn und die KPU (1944–1948); Győző Lugosi: Die Wandlungen des gemeinschaftlichen Grundbesitzes vor der Kolonialherrschaft in Madagaskar Attila Pandula: Stahlhelme in Ungar (1916–1945) – Eine Grundlegung; István Rákóczi: Typologisierung der portugiesischen Kolonisation im 16. Jahrhundert.) einigen schon von einer rechtsgeschichtlichen Tematik *stricto sensu* mehr fern, sind aber bei dem Unterricht der Rechtsgeschichte gut verwendbar.

Am Schlusse des Bandes ist ein Bericht über die am 11. Nov. 1982 stattgefundene Gedenktagung zu lesen, die von Lehrstuhl der Historischen Hilfswissenschaft an der Eötvös Loránd-Universität zum Andenken ihren herorragenden ehemaligen Professors, László Fejérfataky, veranstaltet wurde.

István Stipta

Research report

SOME PROBLEMS CONCERNING HUNGARIAN PARLIAMENTAL HISTORY

At the outset let me express my gratitude for your kind invitation and for the opportunity to take part in the work of this Committee.

I take it that before giving an overview of the present state of the research concerning parliamentary history in Hungary, it would be fitting to outline the development leading up to the present situation.

The development of the history of law in Hungary after the Second World War can be divided in two periods:

A) the period between 1945 and 1956,

B) the period after 1956.

A) After the Second World War the marxist methods were gaining field in legal history, just as in every other field of science. During this period there worked a qualified group of scientists, who, intending to apply the principles of historical materialism in their investigations, achieved remarkable results. It is enough to refer here to the monographs of Ferenc Eckhart, György Bónis and Győző Ember.

To be sure, during this period legal history was not immune to cheap vulgarization, to schematic and oversimplifying ways of seeing things — the natural by-products of the personality cult in Hungary. However, the scientific results themselves were not characterized by these mistakes. Instead, they pointed in the direction of filling in certain gaps, revealing formerly neglected topics, in particular, the analysis of the living conditions of the oppressed social strata in a society characterized by exploitation. Thus it happened that attention was drawn to the legal history of the Reform Era and of the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–9, the state and the legal institutions of the Hungarian Soviet Republic and the legal thinking during the era of Enlightenment.

B) The social crisis of 1956 set back the development of legal history too. Social and political consolidation, however, brought better conditions for this branch of humanities. In this period there increased the cooperation between legal historians and specialised jurists, disappeared the formerly fashionable demand for pragmatism, and the authorities paid more attention, and provided more subsidies to help legal history.

In these times a new generation came to lead Hungarian legal history: Ödön Both in Szeged, Andor Csizmadia in Pécs, Kálmán Kovács and Pál Horváth in Budapest. These four legal historians, even if not on the same scale, and not with the same intensity in every field, significantly contributed to the intensification of legal historical research, to the amplification of the field of studies and to the analysis of the nearly 600 years of Hungarian legislation. Other legal historians also took their part in the analysis of the functioning of the feudal and the later parliamentary system.

*Talk delivered at the last joint meeting session of the Hungarian–Polish Historian Committee.

But even the united efforts of the experienced scientists and the younger generation could scarcely produce a complex and durable analysis of the topic. This is especially true for the formation, functioning and effectiveness of the feudal national assembly. For a long time this topic has not received deeper analysis. Recently a positive change is palpable. Some of our eminent legal historians has turned their attention toward the mechanism, specific features and functioning of Hungarian legislation in the feudal period.

In this new line of research I can point to two articles by György Bónis: „Die Ungarische Städte am Ausgang des Mittelalters” and „From Feudal Representation to Popular Representation”. Both essays present the XVII–XIX centuries’ metamorphoses of Hungarian and Transylvanian national assemblies. Zsolt Trocsányi, in his book, discusses the national assemblies of Transylvania during the period of principality. Based on this book, Barna Mezey wrote, not long ago, about Rákóczi’s Hungarian and Transylvanian national assemblies. This line can be ended up with the work of our eminent colleague, who died this spring, Alajos Degré, who described the political activity and possible radius of activity of the county representatives in the feudal national assemblies.

Naturally, the legislative history of the bourgeois period forms a new chapter of the development of the institution. Nevertheless, the survival of certain medieval remnants in modern social process cannot be denied. The system of political representation and the legislative activity based on this system come from the Middle Ages. It is true, however, that parliamentary government has changed a lot from the primordial royal councils through the slowly developing feudal national assemblies, to the bourgeois representative system.

This development requires the extension of the field of investigations concerning parliamentary history: when it comes to popular representation, the notion of the institution cannot be narrowed down to the mere organ of legislation. In this sphere we have to study also the realization of the bourgeois elective franchise, the effectiveness of the rules for the purity of the elections and, finally, the relationship between legislation, the government and the head of state. This situation as well as the official science policy brought it about that the history of bourgeois parliamentary system became the favourite topic of legal historians. There is a great deal of monographs, articles and scientific essays devoted to the topic. Firstly I can mention the monograph of Andor Csizmadia, which introduces us to the functioning of parliamentary government during the revolution of 1848–49. The work of Béla Sarlós, with an introduction to the history of politics, provides a fresh look at Hungarian parliamentary system during the last century of the Austro-Hungarian Empire. „The Electoral Jurisdiction of Hungary in 1848” by József Ruzsoly analyses the sources of the effectiveness and several justifications of the democratic traditions. The work of Ferenc Pecze about the legal conditions of parliamentary representatives should also be mentioned here. Gyula Vargyai’s first monograph studies some elements of parliamentary government in the first half of this century. But the history of legislation between the two World Wars still needs further studies. We have, for example, still to analyse the possibilities of the independent functioning of the parliament during the Horthy era.

But, fortunately, when trying to meet such and similar demands, we may confidently rely upon previous results as well as upon experiences provided by international conferences like the present one.

Mihály T. Révész

RECHTSGESCHICHTLICHE RUNDschau/2

**PUBLIKATIONEN DES LEHRSTUHLs FÜR UNGARISCHE STAATS- UND
RECHTSGESCHICHTE DER EÖTVÖS LORÁND UNIVERSITÄT**

Redakteur: Mihály T. Révész

INHALTSVERZEICHNIS

Studien (Abhandlungen)

- Judit Bellér—Gyula Klima Die Dilemmen des richterlichen Gewissens in der
Rechtswissenschaft des Spätmittelalters 3
- Kálmán Kovács Der Beginn der Rechtssetzung (Gesetzgebung) im
befreiten Ungarn (1944–1946) 14
- Katalin Nagyné Szegvári Die stellungslosen Akademiker zur Zeit der grossen
wirtschaftlichen Depression 23
- László Pomogyi Die Zigeunerfrage und die Regelungsversuche der
Komitate zur Zeit des Dualismus in Ungarn 33
- Pál Pritz Aristokraten im ungarischen Ausserdienst (1918–
1944) 45
- Csaba Varga Das Recht als Geschichte 65

Mitteilungen

- Attila Pandula Das Henkerschwert 74

Dokumente, Quellen

- Artikeln, die König Stephan mit einem Eid bestätigte 85
- Die Bedingungen des polnischen Aduls beim Königswahl 90

(Gesellschaftliches Leben)

- Feierliche Tagung am 100. Geburtstag von Ferenc Eckhart 94
- Die Verteidigung der Kandidatsarbeit von Lajos Rácz 97
- Das Fürstentreten in Visegrád 99

Rechtshistorische Portraitgalerie

- Ödön Both (1924–1985) 102
- Andor Csizmadia (1910–1985) 104

Geschichtsforschung (Kurzreferat)

Mihály T. Révész Einige Fragen der Entwicklungsgeschichte des ungarischen Parlamentarismus 139

Inhalt 142

Contents 144

Sommaire 146

LEGAL HISTORY REVIEW / 2

**PUBLICATIONS OF THE DEPARTMENT OF HUNGARIAN STATE-
AND LEGAL HISTORY
OF THE „EÖTVÖS LORÁND” UNIVERSITY OF SCIENCES**

CONTENS

Articles

- Judit Bellér—Gyula Klima Dilemmas of Conscience of the Judge in Late
Mediaeval Jurisprudence 3
- Kálmán Kovács Beginnings of Legislation in Liberated Hungary
(1944–1946) 14
- Katalin Nagyné Szegvári Unemployed Intellectuals during the Period of
the Big Depression in Hungary 23
- László Pomogyi The Gipsy Problem and Its Attempted Solutions by
the Counties in the Era of Dualism in Hungary 33
- Pál Pritz Aristocrats in Hungarian Foreign Affairs (1918–
1944) 45
- Csaba Varga Law as History 65

Source Editions

- Attila Pandula The Executioner's Word 74

Documents, Sources

- Articles on which King István Has Taken an Oath 85
Conditions of the King's Election of István Báthory 90

News

- Solemn Session Commemorating the 100th Anniversary of Ferenc Eckhart's
Birth 94
- Public Disputation of Lajos Rácz's Thesis 97
- Princes's Meeting in Visegrád 99

Legal History Portrait Gallery

- Ödön Both (1924–1985) 102
- Andor Csizmadia (1910–1985) 104

Research Report

Mihály T. Révész **Some Problems concerning Hungarian Parliamentary History 139**

Inhalt 142
Contents 144
Sommaire 146

REVUE D'HISTOIRE JURIDIQUE/2.

**PUBLICATIONS DE LA CHAIRE D'HISTOIRE D'ÉTAT
ET D'HISTOIRE JURIDIQUE HONGROISES
DE L'UNIVERSITÉ EÖTVÖS LORÁND**

Rédacteur: Mihály T. Révész

SOMMAIRE

Essais

- Judit Bellér—Gyula Klima Les dilemmes de conscience des juges dans la jurisprudence vers le fin du moyen âge 3
- Kálmán Kovács Les débuts de la législation en Hongrie délibérée (1944—1946) 14
- Katalin Nagyné Szegvári Diplômés sans emploi dans les années de la grande crise économique en Hongrie 23
- László Pomogyi Le problème des Tziganes à l'époque du dualisme et les tentatives des départements de les régler 33
- Pál Pritz Aristocrates dans la diplomatie hongroise (1918—1944) 45
- Csaba Varga Le droit en qualité d'histoire 65

Articles

- Attila Pandula Le glaive du bourreau 74

Documents et sources

- Articles auxquels le roi István a prêté serment 85
- Les conditions d'élection du roi de István Báthori 90

Nouvelles de l'association

- Séance solennelle à l'occasion du 100e anniversaire de la naissance de Ferenc Eckhart 94
- Le plaidoyer de la thèse de candidat de Lajos Rácz 97
- Une rencontre de princes à Visegrád 99

Galérie de portrait d'historiens de droit

- Ödön Both (1924—1985) 102
- Andor Csizmadia (1910—1985) 104

Compte rendu de recherche

Mihály T. Révész **Problèmes de l'histoire du système parlementaire en Hongrie 139**

Inhalt 142

Contents 144

Sommaire 146

KÖTETÜNK SZERZŐI

Bellér Judit tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Főosztály
Homoki Nagy Mária tudományos segédmunkatárs, JATE Jogtörténeti tanszék
Horváth Attila könyvtáros, ELTE Magyar állam- és jogtörténeti tanszék
Kajtár István adjunktus, PJPTE Jogtörténeti tanszék
Klima Gyula filozófus, MTA Filozófiai Intézet
Kovács Kálmán egyetemi tanár, ELTE Magyar állam- és jogtörténeti tanszék
Mezey Barna egyetemi adjunktus, ELTE Magyar állam- és jogtörténeti tanszék
Nagyné Szegvári Katalin egyetemi tanár, ELTE Egyetemes állam- és jogtörténeti tanszék
Pandula Attila egyetemi tanársegéd, ELTE Történelem Segédtudományi tanszék
Pomogyi László tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Főosztály
Pritz László főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Főosztály
Rácz Lajos tudományos munkatárs, MTA Állam- és jogtudományi Intézet
Révész T. Mihály egyetemi docens, ELTE Magyar állam- és jogtörténeti tanszék
Szabó Mária tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Főosztály
Varga Csaba főmunkatárs, MTA Állam- és jogtudományi Intézet

DIE MITARBEITER DER 2. NUMMER

Judit Bellér: wissenschaftliche Hilfsmitarbeiterin, Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
Mária Homoki Nagy: Assistent, József Attila Universität, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
Attila Horváth: Bibliothekar, Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
István Kajtár: Adjunkt, Janus Pannonius Universität, Juristische Fakultät, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
Gyula Klima: Aspirant, Ungarische Akademie der Wissenschaften, Institut für Philosophie
Kálmán Kovács: Professor, Eötvös Loránd Universität Juristische Fakultät, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
Barna Mezey: Adjunkt, Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
Katalin Nagyné Szegvári: Professor, Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät, Lehrstuhl für Universale Staats- und Rechtsgeschichte

- Attila Pandula*: Assistent, Eötvös Loránd Universität, Philosophische Fakultät, Lehrstuhl für die Hilfswissenschaften der Geschichte
- László Pomogyi*: wissenschaftlicher Hilfsmitarbeiter, Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und rechtsgeschichte
- Pál Pritz*: stellvertretender Hauptabteilungsleiter, Ungarische Akademie der Wissenschaften, Hauptabteilung für Sozialwissenschaften
- Lajos Rácz*: wissenschaftlicher Forscher, Ungarische Akademie der Wissenschaften, Institut für Staats- und Rechtswissenschaft
- Mihály T. Révész*: Dozent, Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
- Mária Szabó*: wissenschaftlicher Forscher (wissenschaftliche Forscherin) Popularwissenschaftliche Gesellschaft
- Csaba Varga*: wissenschaftlicher Mitarbeiter, Ungarische Akademie der Wissenschaften, Institut für Staats- und Rechtswissenschaft

CONTRIBUTORS

- Judit Bellér*, research-worker, of the Hungarian Academy of Sciences
- Mária Homoki Nagy*, professor's assistant, „Attila József” University of Sciences, Department of State and Legal History
- Attila Horváth*, research-worker, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Hungarian State and Legal History
- István Kajtár*, assistant lecturer, „Janus Pannonius” University of Sciences, Department of State and Legal History
- Gyula Klima*, research-worker, Institute of Philosophy of the Hungarian Academy of Sciences
- Kálmán Kovács*, university professor, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Hungarian State and Legal History
- Barna Mezey*, assistant lecturer, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Hungarian State and Legal History
- Katalin Szegvári, Mrs. Nagy*, university professor, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Universal State and Legal History
- Attila Pandula*, professor's assistant, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Auxiliary Sciences of History
- László Pomogyi*, research-worker, of the Hungarian Academy of Sciences
- Pál Pritz*, associate professor, „Eötvös Loránd” University of Sciences
- Lajos Rácz*, research-worker, of the Hungarian Academy of Sciences
- Mihály T. Révész*, associate professor, „Eötvös Loránd” University of Sciences, Department of Hungarian State and Legal History
- Mária Szabó*, research worker, Scientific Educational Society
- Csaba Varga*, senior member, of the Hungarian Academy of Sciences

PARICIPANTS DU NUMÉRO 2

Judit Bellér, collaboratrice adjointe. Chaire de l'histoire d'État et de droit de la Faculté de Sciences Politiques et Juridiques (FSPJ) de l'ELTE

Mária Homoki Nagy, assistante, Chaire de l'Hist. d'État et de droit, de FSPJ de JATE

Attila Horváth, bibliothécaire, FSPJ d'ELTE, Chaire de l'hist. d'État et de droit

István Kajtár, adjoint FSPJ de JPTE, Chaire de l'hist. d'État et de droit.

Gyula Klima, boursier de recherches, Institut de Philosophie de l'Académie des Sciences Hongroise (ASH)

Kálmán Kovács, professeur en retraite, FSPJ de l'ELTE, Chaire de l'hist. d'État et de droit.

Barna Mezey, adjoint, FSPJ d'ELTE, Chaire de l'histoire d'État et de droit.

Katalin Nagyné Szegvári, professeur, FSPJ de l'ELTE, Ch. de l'hist. d'État et de droit

Attila Pandula, assistant, Faculté des Lettres de l'ELTE, Chaire des Sciences auxiliaires de l'histoire

László Pomogyi, collaborateur scientifique adjoint, FSPJ de l'ELTE, Ch. de l'hist. d'État et de droit.

Pál Pritz, chef de division-adjoint, ASH, Division de Sociologie

Lajos Rácz, chercheur scientifique, Institut des Sciences Politiques et Juridiques de l'ASH.

Mihály T. Révész, charge de cours, FSPJ d'ELTE, Chaire de l'histoire d'État et de droit.

Mária Szabó, chercheur scientifique, Association de la Propagation de Connaissances.

Csaba Varga, collaborateur scientifique, Institut des Sciences Politiques et Juridiques de l'ASH.

**AZ ELTE MAGYAR JOGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI**

**PUBLIKATIONEN DES LEHRSTUHL
FÜR UNGARISCHE RECHTSGESICHTE
AN DER ELTE-UNIVERSITÄT**

**JOGTÖRTÉNETI SZEMLE
RECHTSGESCHICHTLICHE RUNDSCHAU**
Szerkeszti: Révész T. Mihály

**JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK
RECHTSGESCHICHTLICHE ABHANDLUNGEN**
Szerkeszti: Kovács Kálmán

**ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIÁK
STAATS- UND RECHTSGESCHICHTLICHE BIBLIOGRAPHIEN**
Szerkeszti: Mezey Barna

**EGYÉB KIADVÁNYOK
ANDERE PUBLIKATIONEN DES LEHRSTUHL**

A kiadványok megvásárolhatók
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar állam- és jogtörténeti tanszékén
(Bp. V. Egyetem tér 1–3, továbbá postán utánvétellel.
(Postacím: Budapest, Egyetem tér 1–3, 1364)

1. Hóhérpallos vaslemezből készült utánzata,
a ius gladii jelvénye a XVIII. századból
2. Hóhérpallos a XVI. század közepéről
3. Hóhérpallos a XVIII. századból

4. Hóhérpallos markolata a XVI. század első feléből

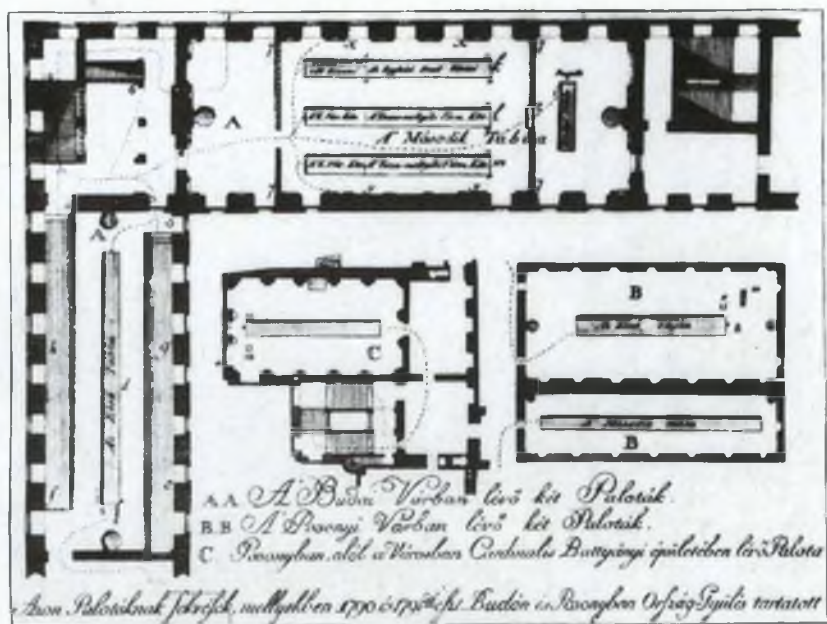

5. Hóhérpallos markolata (a 2. képen látható darab részlete)

6. Kivégzőkerék ábrája hóhérpallos pengéjében
(a 3. képen látható darab részlete)

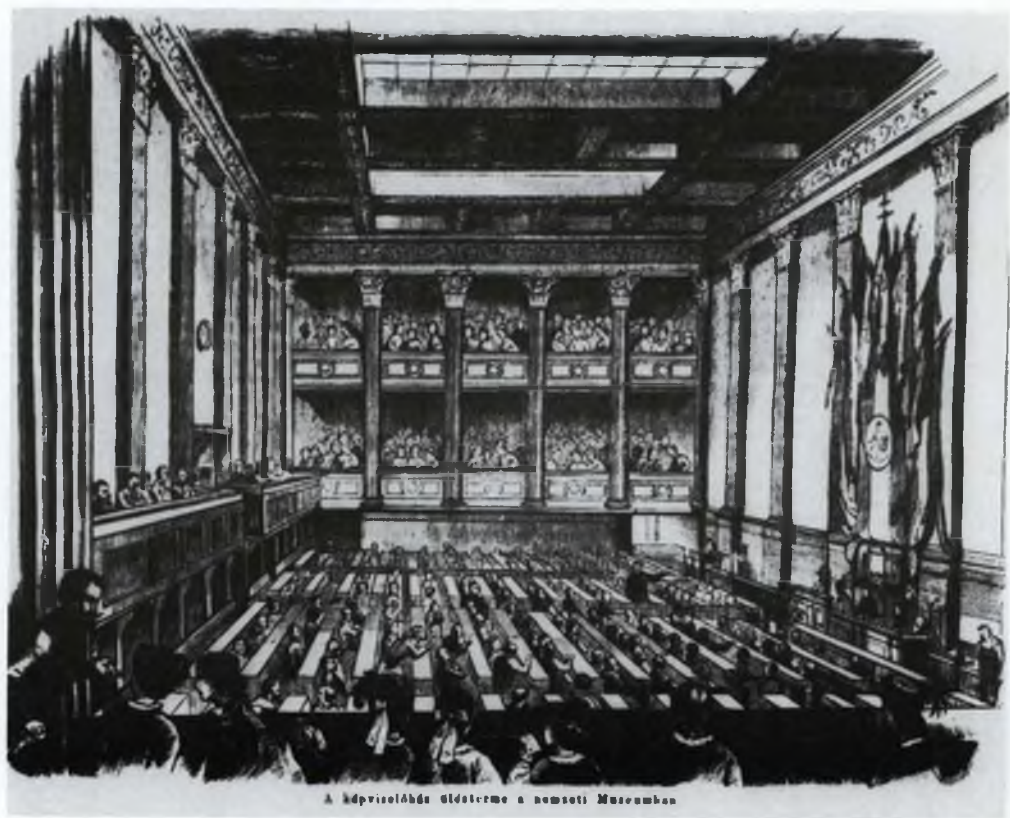
7. Akasztófa ábrája hóhérpallos pengéjében
(a 3. képen látható darab részlete)

1. Azon Palotáknak fekvések, melyekben 1790 és 1791-dik eszt. Budán és Pozsonyban Ország-gyűlés tartatott

2. Az országrendei házának alakja Pozsonyban

A képviselőház ülésterme a nemzeti Múzeumban

3. A képviselőház ülésterme a nemzeti Muzeumban

A főrendek tanácskozási terme a kereskedelmi testület házában

4. A főrendek tanácskozási terme a kereskedelmi testület házában

A nemzeti múzeum, a főrendek ülésési helye.

5. A nemzeti muzeum, a főrendek ülésézi helye

6. A pesti új képviselőház homlokzata

A pesti új képviselőház homlokzata. (Fénykép után Herke.)

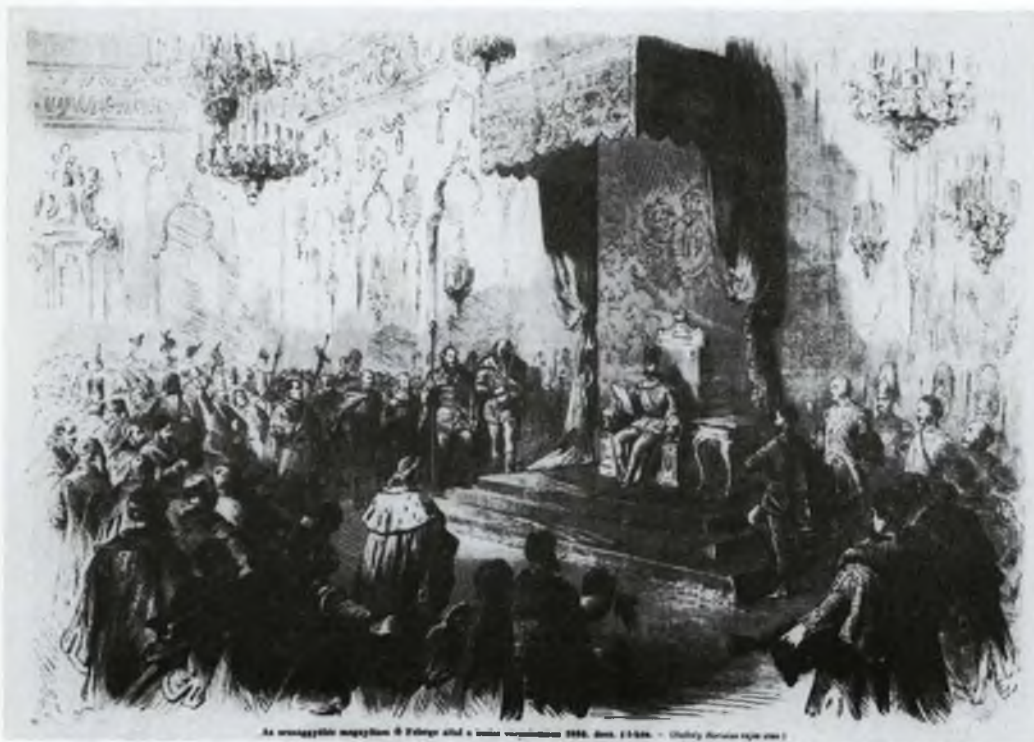
Az új országgház ülésterme Pesten. (Rajz. Hache.)

7. Az új országgház ülésterme Pesten

Az erdélyi országgyűlés megnyitása Kolozsvárott. (Eredeti vázlat után rajz. Haszke.)

8. Az erdélyi országgyűlés megnyitása Kolozsvárott

9. Az országgyűlés megnyitása Ő Felsége által a budai várpalotában
1865. decz. 14-kén

A képviselőház 67-es bizottságának ülése az akadémia gyűléstermében. — (Gyugasz J. rajza)

10. A képviselőház 67-es bizottságának ülése az akadémia gyűléstermében

Báthori István egész alakos képmása
Jobst Anna rézkarca 1576.
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok

